

LOOMING

5

1973

M. BABURIN

Võidukas töö (Kõrgreljeef) 1969

LOOMING

5

1973

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Jaan Kross

TAEVAKIVI

Tema kare sinisetäpiline kaelarätt ja tilluke hõbeprees selle peal on otse mu põse kõrgusel. Tal on raamat paremas ja piip pahemas käes. Ja siis, püha Gennaro, ma ei söanda vanduda, et see, mis sünnib, sünnib täiesti juhuslikult... Sel silmapilgul pole see vist tõesti enam päriselt nii. Ma pöördun pahemale — ta hoiab piipu pahemas käes ja kätt rinna kõrgusel — ja minu pöördudes libiseb mu parem, erutusest nupsus rinnanibu aeglaselt ja tuntavalt üle tema käe, randmest sõrmenukkideni, nõnda et ma tunnen kogu tema käeselja kuju läbi rinnasideme ja kleidisiidi selgest selgemini ära... Ta ei tõmba ennast tagasi. Ta ei liigahta. Ta ei lausu musta ega valget. Aga äkitselt vaatab ta mulle otsa ja mulle paistab, et tema pimestavalt helesinine pilk on iseäralikust üllatusest tume... Ma ütlen:

«Nende peamehe nimi pidi olema Capobianco... Eks ole naljakas: Capobianco — Valgepea, kes on kindlasti musta peaga, aga teie olete nii hele...»

Ma räägin veel midagi. Me võtame uuesti istet. Ma ei mäleta, mida ma räägin. Issand Jumal: igatahes mitte seda, mida ma tunnen. Ma tunnen: *ma tahan, et ta mind ihaldaks...*

Jumal tänatud, maja teisest otsast hakkab kostma tüdrukute viulite kääksumine ning koht ja aeg voolavad minu juurde tagasi. Ja teadmine, et ma olen kõrge vaimuliku mehe naine selsinasel maailma kõige variserlikumal maal.

«Oi!» hüüatan ma ehmunud pilgul Chateri kappkella poole, «juba pool kaks!»

Ma võtan selle Jaagu üleni oma silmadega kaasa. Tema noore jäikuse, tema jõmpsikaabituse, tema matsipoisinäo, tema olümplaseilme, tema pikad sitked käed, tema pakenpardide kullaterad, tema nõutusest ja üllatusest heletumeda pilgu.

«Nüüd pean mina minema. Paraku...» Ma teen väikese kahetseva ja kõikesisaldava pausi. «Aga siin on peaaegu tuhat raamatut. Neist jätkub ju teile... lõunani.»

Ma tõusen püsti, et minna. Tema tõuseb ka. Ma võtan tema käe, et teda tugitooli tagasi suruda:

«Ei ole vaja, ei ole vaja. Istuge...»

Tema suur käsi pole sugugi nii jahe, nagu ma oleksin arvanud. See on hoopis soe. See on koguni kuum. Nagu oleks tal palavik.

«Nägemiseni lõunalauas!»

Ma tõttan raamatukogust välja. (Ma pean ju tõesti hoolt kandma, et lõunasöök korralikult lauale saab.) Ma heidan möödudes pilgu raamatukapiklaasidesse. Minu ironiline mina põikab klaasilt valgele lubjamüürile ja kaob. Ainult minu pärismina on olemas.

JAAN KROSS

Nõndaviisi. Hollmann ja koolmeistrid on läinud. Ja mina võin vabalt oma töötoas ringutada. Eeh! Tõtt ütelda hakkab mul siin viimasel ajal natuke umbseks jääma. Nende raamatuhunnikute ja käsikirjahunnikute ja tööriistahunnikute ja ma ei tea kõik mis pahnahunnikute vahel. Ee-ee-eh... Vabalt ringutada...

Poolteist tundi seletasin mina koolmeistritele, et ärgu nemad ilma-asjata kartku: minu kooliõpetusviis on küll selle sarnane, mis riigivalitsuse poolt ära on keelatud, aga ei ole ometi mitte see! Ma ei tea täpselt, kuipalju nad minust aru said. Nende austus minu vastu on ju nõnda suur, et vaidlemist või isegi üleküsimist ja kahtluseavaldamist vaevalt ette tuleb. Olgu, ütleme, et ma olen selle ära teeninud. Tööga ära teeninud. Aga see võiks neil vähem piinlikkust-tekitavalt välja tulla, intelligentsemalt välja tulla. Sest mida enam mina neid endasugustena võtta püüan, seda tüütumalt ma nende alandlikkust tunnen. Nojaa... vormi asi, välispidine asi, lõppude lõpuks... Aga minu võitlemine oma õpetusesüsteemi pärast ei ole mitte välispidine asi. Eeh, mingsugused Sankt Peterburi tuhakotid on välja mõtelnud, et kõik süsteemid, kus õppijad ise vastastikku tegevad on, olevat lankaasterlus... Aga sellesinase on minister ketserluseks kuulutanud! Ometi — lankaasterid tekkisid Inglismaal kümne või viieteistkümne aasta eest, aga mina nägin oma süsteemi Halle vaestekoolis pruukimisel — mis ajal? — 1783-ndamal aastal! Sel ajal, kui see mees, kelle käest lankaasterid endale nime said, veel püksikakajate killas käis. Nojaa... kas ja kui lankaasterlik minu süsteem tegelikult õieti on (mitte päritolu, vaid praktilise kokkulangemise tõttu, tähendab), ega ma seda ju päris põhjani ei tea. Aga nemad Sankt Peterburis teavad seda veel hoopis vähem! Seda ma koolmeistritele muidugi ei ütelnud... Aga ülepea — asja ei tohi jo ometi mitte nime järgi hinnata (ja pealegi hoopis vääriti külge kleebitud nime järgi!), vaid tegelikkude tulemuste järgi, praktika järgi, viljade järgi, minu härrad departemangudeülemad *etcaeteraaa*...

Ja läksingi mina koolmeistritele seda asja seletades nõnda hoogu, et käed suuvärgi töö ajal sootu paigale jäid...

Nõnda. Veevlihapu pottel on siin selles seinakapis. Mhm. Üle poole on järele. Ma pole seda jo kuigi palju kulutada jõudnud. Sest kui paljukest olen ma mahti leidnud oma kirjatööde jaoks piltisid graveerida, nagu ma plaanitsesin...

Sedapsi. Üks mensuur, teine mensuur... Aga kõigepealt parajad kilud. Keskmine haamer — kuhu neetud kohta see keskmine haamer mul ületunaeile jäi? Ahaa, siia härra studiosus Schnelli proovijutluse alla! Noh, nõnda armetut keelelõrtsimist kui see ei mõista isegi härra praost Berg enesest välja pressida. Sest see on jo täiesti episkopaalne tobedus...

Ptüü! Peltsebul! Nüüd on mu põidlaküüs kaks nädalat sinine... Aga kivikillud said täiesti parajad... Mnjaa... Nii päris surmkindel ei tohi mina oma kivide taevases päritolus jo siiski veel olla. Sest see, mis mulle Kaiaveres pajatati, ei kõrvalda teist võimalust teps. Vastupidi, võib olla, et teise võimaluse tõenäolisus koguni tõuseb — Loko Mihkli karjapoisi kirjelduse läbi... *Ja sellepeale tuli tulekuul! Nõnda välk-*

kiire, nagu oleks sirge tuline varras läbi vihma ja pilvede pistetud... Aga mis siis, kui kõik ei olnudki muud kui paljas sitane välgusirakas? Mis löi lihtsalt Loko Mihkli põllukivimürakasse karpartsaki sisse? Nõnda et sellesama kivi küljest lendasid tulised killud mööda kesa laiali... Selle asja teengi mina nüüd kõigepealt selgeks.

Kivi oli ülevalt harja pealt kaks suurt pragu sisse võtnud ja pealispinnast mitme ruutjala laiuselt nähtavasti sulanud. Mina lasksin Mihkil lakaredeli sinna tarida ja olin tunni aega püsti ja käpuli ja kõhuli kivi otsas. Ja tagusin sulalaigu servast paari naela jao kildusid lahti. Nõnda et tagumine püksitasku on mul neist punnis, nagu oleks mul seal viissada rubla kulda...

Üks mensuur ja teine mensuur...

Tegelikult pole niisugune asi muud kui puhkus. Iseenese tagant näpatud, aga ikkagi puhkus... see õiendamine asjadega, millega üldse õiendama ei pea. Millega võib-olla jahmerdada ei tohikski, kui minu armutu ajanappuse peale mõelda... Aga mida ometi nii hõlpus on enesele hädatarvilikuks seletada. Seda hõlpsam, et tegelikult on nendega jandamine nimelt hädatarvilik. Sest muidu jääksid siin meie kallil isamaal jo pooled asjad sootumaks tegemata. Muidugi, üks igavene enese lõhkikiskumine... Inimestepuuduse pärast... Aga muuseas: *mis kuradi seletus see niisugune ülepea on?! Kes on selle välja mõelnud? Mida see seletab?! Mitte paskagi...* Inimesi on jo nende ühiste vajaduste jaoks igal pool ühepalju — kus tuhat inimest midagi tahtmas on, seal ei ole tegijaid tahtja kohta vähem kui kümnetuhandese või kümnemiljonilise karja sees. Kui neid kuskil vähem paistab olevat kui teisel, siis ainuüksi sellepärast, et nad on ühes paigas vedelamad kui teises — laisemad, lodevamad, aplamad, vastutustundetumad! Nagu meie Liivimaa literaadid ja literaadihakatud. Eeh — jälle otsaga nende juures väljas...

Üks mensuur ja teine mensuur... Haput kummassegi ütleme neljanda kriipsuni... Ei! Pea kinni! Enne suurekstegev klaas...

Ah see Anton, see kartohvi-idu küsib minu käest ennest irooniliselt, et mispärast mina siis alles viisteistkümmend aastat hiljem oma rahvatöö-otsust täide viima hakkasin! Kunstratsutaja, kes arvab, et tema oma krediitkassasekretäri-veeringutega minu tütrele paras mees on! Aga kuidas see minu peale mõjus, kui minu esimene töö minu auväärt sõbra poolt (ma mõtlen Jõhvi Kochi poolt) pihuks ja põrmuks kritiseeriti, seda see kahvatu molkus ei küsi! Nojaa, nii üliväga pihuks ja põrmuks see jo ehk ei olnudki, aga igatahes nõnda sündis see küll, et ma Kochi õigust täiesti mõõnma pidin, ja minu enesetundele piisas sellest — piisas viieteistkümneks aastaks... Minu põsesarnad hakkavad praegu õhetama, kui ma meelde tuletan, kuidas nad kirvendasid — selle ahjulõõsa käes, mille sisse mina oma aabitsa kolmsada eksemplari üksteise järel heitsin. Iga raamatu kiskusin ma enne seljast lõhki... ma ei tea, miks... kättemaksusoovist... ja et nad rutemini põleksid... Nad olid suureltjaolt tihkesti õmmeldud ja panid vastu, nii et ma käristasin neid, hambad ristas... losakil tiibadega aabitsakuked. Tulle, tulle, tulle... Suur tahmane lee Lüganuse pastoraadi peretoas ja punased ja mustad varjud seinapalkidel lainetamas... ja minu häbi... Eeh, ma poleks imeks pannud, kui mulle tulemärk oleks otsa ette siginenud. Jaa,

mina tean, mis tähendab kritiseeritud saada. Mina tean, kuidas see inimese tahtmise ära võib halvata (ei, mitte julguse ühe asjaga tegelda, aga tahtmise seda ette võtta). Ja et seda sellepärast mõistlikult ja mõõdukalt tegema peab. See tähendab kritiseerimist. Olukorda ja inimest silmas pidades. Aga ometigi (aastatega on ka see mulle selgeks saanud) täie karmuse ja selgusega. Ilma pealiskaudsuset ja libeda valetamise ja nõtkuva järeleandmiseta...

... Suurekstegev klaas — ilus paks tükk vinti keeratud vasktraadist sabaga, kust ma ta endale tõingi? Sankt Peterburist, õigus... Siis, kui ma viimati suurvürsti adjutandi pool käisin. Mh, Cara ei saa siamaani aru, mispärast mina seda punase näoga Adlerbergi, seda majorihärrat, kes põriseb nagu jalgadele seatud trumm, mispärast mina teda oma sõprusega soendan... Naiste aru on diplomaatia-asjades imeväärt napp, isegi nii nõtkes mõistusega naisel nagu *la mia carissima*. Ma olen Carale seletanud: Adlerbergi poolvend on jo Peterburis Nikolai Pavlovitši adjutant, aga tema ei saa aru... («Olgu. Aga ikkagi on ta lame mühakas...») On muidugi. Aga siiski seesugune, keda võib ära kasutada. Õnneks. Sest Jumala aus. Ja annab mulle kas või südaösel oma poolvenna juurde soovituskirja kaasa!) Jeesus Kristus, mind oleks jo juba seitse korda kõige naha ja karvadega ära söödud — Richteriite ja Moritziite ja Lievenite poolt, kui mul poleks *seal t k a u d u* pilukest leidunud, mille läbi ministrite ja surmahäda korral koguni keisri enese poole pöörduda.

Ja nüüd võtame meie need killud suurekstegeva klaasi all ette... Klaas on vägevam kui tema mõju. Suurendus on jo paljalt viiekordne. Aga ikkagi teeb tema nagu ühe hoopis isevärki maailma sinu silma ees lahti. Näe, missugune punase- ja halli- ja mustalaiguline *paysage* — justkui maatõugu pullist ja saksa tõugu lehmast sündinud pugaliku tagument. Aga see on hoopis Loko Mihkli raudkivi... Ja raudköva ta oligi, pagana pihta, mina tagusin, et küll sai... Ja tagusin ma teda sindrit ükspäinis selle tõttu nii kõvasti, et ma olen ise ka raudköva vanamees, ise ka maa- ja saksatõugu vanematest pugalik. Ha-ha-ha-haa... Muidugi, vere poolest oleks mina võinud ennast niisama hästi eestlaseks kui sakslaseks kuulutada. Aga mis kasu kellelgi sellest oleks olnud, kui ma oleksin oma isa külameheverega laamendama hakanud? Mina rääkisin (ja räägin tänapäevani) rohkem oma emast, kellest mul jo ometi niisama suur õigus on rääkida... Isegi suurem õigus! Sest minu esimese õpetamise ja edasikoolitamise asjas oli tema mõju isa omast otsustavam. Jaa. Ja lõppude lõpuks on jo kogu minu edasipääsemine ülepea ainult tänu sellele võimalik olnud (iga siitmaa olude tundja saab isegi aru), kõige isalt päritud töökuse ja püüdmise kiuste ikkagi ainuüksi tänu sellele võimalik olnud, et mina enese sakslaseks olen kuulutanud! Jaa, ainuüksi tänu sellele olen mina selle õnnetu rahva heaks mõnda teha saanud, et ma olen enese varakult tema seest välja rebinud... Noorest peast oleksin mina kui üldse siis muidugi üksnes kaalumatusst uhkuseuhast (ja ma mäletan siamaani paari silmapilku, kus ma sellest mitte väga kaugel ei seisnud), paljast uhkuseuhast oleksin mina võinud siis välja kisendada: *teadku kõik maailm, mina olen sündimise järgi pooliti nende orjade tõust ja olen otsustanud seda moraalselt üleni olla!* Aga sedagi oleks mul raske olnud kisendada. Mitte ainult kuristik-

kuhüppamise pärast, mida see oleks tähendanud. Vaid ka sellepärast, et seesugust ei saa täiel häälel hüüda, kui sa tõele truuks jäädes pead ometi hüüdma: pooliti... Ja oma *mina* sätendavamalt poolt poleks mina ometi mitte maha salata sõandanud... Sellest peab aru saama, kui seda kunagi arutuse alla peaks võetama. (Ning ei ole vististe mitte päriselt narr, kui Otto Willem Masing vilksamisi ka selle peale mõtleb, mis temast saja või kahe saja aasta pärast arvatakse...) Kui seesinane rahvas ometi püsima jääb. Mida ma nõnda kõigest hingest tahan ja ihaldan, nagu ripuks minu õndsakssaamine sellest ära. Ülepea, nüüd vanuigi, olen ma isevärki nõrkuseminutitel tundma hakanud, et on veel midagi muud ihaldusväärset kui noore-ea tuulekõdi lennusulgedes ja keskea kasulikukkosutumise paitusetunne kuklajuustes. On jalgupidi paekivisse kammitsetuse, jalgupidi paekivist tõusmise tunne, mullatunne, selle tunne, millest sa võetud oled ja milleks sa saama pead ja millest sind jälle võetakse, truudusetunne, võib-olla... Eeh, vesise pietistliku tundlemise nakatus, arvatavasti. Selgus määrab kõik: näe, kui konkreetset ja aredalt need mustad ja hallid ja punased laigud ühel suurendusel näha on. Täiesti individuaalne ja äravahetamatu pilt. See on, tähendab, minu püksitaskukraam. Ja nüüd see teine. See, mida ma taevakiviks tahan tõestada: tumehall, peaaegu must, kollakavöödiline poolsulanud räbu. Mingite hiilgavate teradega. Igatahes nii silmanähtavalt teistsugune aine, nagu veel vähegi saab olla...

Nüüd siis — üks mensuur. Teine mensuur ja veevlihaput kummassegi neljanda kriipsuni...

... Muidugi oleksin mina neljakümne aasta eest sedasama võinud teha, mida nüüd, nagu paistab, seesinane noorsand teha on otsustanud, see, kes täna hommikul siia Äksi suvatses jalutada, kuidas tema nimi oligi... Petersohn. Mina oleksin võinud esimene olla... Aga võib-olla koguni mitte... Sest kui kokkupletitud kõik keed ajaloo kõie sees ka on, nende põimus on ometi oma kord. Ja iga toll igast keest on otsapidi eespooles ja tagapoolses kinni. Võib-olla poleks mina jah koguni mitte võinud esimene olla... Igatahes, kui see praegugi, pärast kõike seda, mis maailm vahepeal läbi on teinud, narrus on, siis oleks see neljakümne aasta eest puhas hullumeelsus olnud — kui mina näiteks poleks vanale Mannteuffelile — sel ajal noorele Mannteuffelile, tähendab —, kui tema mind enesega Euroopa-reisule kaasa kutsus, kui mina poleks talle mitte tänuhõlpsalt ja kraptsakalt vastanud: härra krahv, teie ettepanek teeb mulle üpris suurt au, sest teie olete meie maal oma isevärki vaba vaimu poolest tuntud, ja kui teie arvate, et mina sobiv mees olen Pürenee ja Alpide tagaplaani ees teie jutukaaslasteks olema, tahan ma seda tõesti olla püüda — mitte üksnes au, vaid ka eneseharimise pärast. Selge hullus, kui ma poleks vastanud talle mitte nõnda, vaid oleksin öelnud: krahv, ma olen ennegi aadlihärrade toetusi tagasi tõuganud, kui need minu meelest on minu väarikust alandanud (ja kas poleks minul tuline õigus olnud seda talle öelda — kui ma selle peale mõtlen, kuidas ma Paykülli-härra stipendiumi põrgusse saatsin!), ma olen seda ennegi teinud, krahv, ja kuigi teie meie maal oma isevärki vaba vaimulaadi poolest tuntud olete, ei ole see omas tõepõhjas paljut muud kui tühipaljas suurhärja kometitegemine, ja mina ei taha ennast mitte olukorra sisse alandada, kus mind teatud küljest vaadates teie

JAAN KROSS

vaimliseks lakeiks peaks peetama. Nõnda et mina ei võta teie pakkumist teps mitte vastu, vaid lehvitän teile: kobige tõlda! Adjöö . . .

. . . Neljanda kriipsuni . . . Ha-ha-ha-haa! See adjöö (mida ma kolme-kümne aasta eest ei ütelnud) toob mulle ühe teise adjöö meelde, ühe üsna hiljutise, ühe mulluse, mille ma välja ütlesin. Ja hoopis kõrgemale poole . . . Neljanda kriipsuni, aga ettevaatlikult, et ma oma käsi seda haput täis ei pritsi, sest tema on minul jo kaheksakümneprotsendiline. Hoopis kõrgemale poole . . . Sa sarviline saatan . . . Aga seda viimast adjööd oli mul jo, kui aus olla, ainuüksi selle tõttu, vähemasti teatud määral, vähemasti sümbolises mõttes ainuüksi selle tõttu võimalik ütelda, et ma esimese, ma mõtlen Mannteuffelile (ja hulga järgnevaid, hulga järgnevaid!), ütlemata jätsin . . .

Ma mäletan, markii Paulucci kabinetis põlesid juba kristalltilgatsitega lühtrid, kui ta mind sisse laskis kutsuda. Ja mina marssisin tema tuppa rõõmsas teadmises, et nüüd mulle ka kindralkuberneril poolt minu leheluba teada antakse. Viimaks! Sest ministri käest oli mulle nädala eest teatus kätte tulnud. Ja siis tõuseb seesinane markii oma punasest puust laua tagant üles nagu viisaka inimese viis ja tuleb mulle vastu ja raputab minu kätt, veel sõbralikumalt, kui tal eelmistel korradel moeks olnud (ja ma olen jo üsna mitmed korrad tema juures oma ajaleheasjale *brèche*'i käinud tagumas!). Ja ta viib minu armulikult ise tooli juurde teisele poole lauda ja läheb oma kohale tagasi. Ja kui me oleme istet võtnud, ütlen mina:

«Härra markii, ma loodan, et teie mulle nüüd minu leheloa kätte kuulutate . . .»

Tema ütleb oma kavala piemontelase-muigega:

«Tja-tja-tja. Ärme tormame, härra praost. Mitte sedamaid. Aga võib-olla varsti.»

Ja siis, kirevase päralt, paneb minu iseloom minuga perutama! Ma tunnen, kuidas ma viha täis lahvatan. Mis kuradi kõmmeldamine ja keerutamine see niisugune siis ikka veel on!? Ja ma unustan selle itaallase koleda edevuse (ning arvestan ükspäinis iseene oma, mida teps ei tohi, kui ollakse varsti kuuskümmend aastat täis ja aetakse nõnda vastutusrikkaid asju). Ühesõnaga, ma teen selle markiikehkami ees andeksandmatu vea. Ma ütlen:

«Aga härra markii, minul on jo ministri luba ometi juba taskus!»

Markii on enesele sigari suhu torganud ja kantseleile Fölkersahm rapsib talle parajasti tuld. Markii jõllitab mulle otsa ja tõstab käe ning Fölkersahm astub sammu tagasi. Markii paneb süütamata sigari marmorist tuhatoosi. Sigari ots on tema paksudest mokaadest märg. Ta tõuseb püsti. Mis tähendab, et ka mina olen sunnitud püsti tõusma. Ja ma märkan: ta on sel silmapilgul veel jumpjama ja kaelatuma olekuga kui muidu ja tema kuldlehine krae on veel kõrgem ja pagunite narmad veel jäigemad. Ta hüüab kiledal häälel oma mitte kõige paremas prantsuse keeles:

«Ah teie olete minu tagaselja ministri poole pöördunud?! Nii-moodi võite teie vanajumalaga asju ajada! Kui vanajumal ei aita, jookske püha Nepomuki juurde — aita sina! Minuga nõnda asju ei aeta! Mina keelan selle lehe teil ära! Ei ole tarvis! Terve maapäev on nagunii teie lehele raudselt vastu. Ja maapäeva härrad teavad lõppude

lõpuks ka, mida nad tahavad. Ministri luba?! Siin on kindralkuberner jumal! Ja teie püha Nepomuk ei päästa teie Käseblatti teps! Ei. *Finità! Schluss! Adjöö!*»

Kümmeloodine kuldne pitserisõrmus välgub lühtrite valgel, kui ta oma tõmbi käe välja sirutab — mitte et mulle kätt ulatada, vaid et näidata, kuspool on uks.

«*Finità! Schluss! Adjöö!*»

Mu hing on nii täis, et ma asja alandavast küljest alles hiljem täiesti aru saan. Muidugi võiksin mina kokku tõmbuda ja seletama hakata (ega ta mind välja ei ajaks), et armuline härra markii, mina ei teadnud, mina ei võinud arvata, mina olen nii püramaal kaudu oodanud ja lootnud, saage aru väikese inimese väiklasest murest oma pisikese asja pärast... (Miks ei! Ma olen umbes seesugust ennegi pidanud suust välja ajama.) Aga ühekorraga tunnen ma, et minu mõõt on täis. Ma ajan enese hästi sirgu. Ma tõstan on terava nina parasjao püsti ja tõmban kaela väheke tagasi, et oma vaatamisele iroonilist nooti anda — ja vaatan markii Paulucci pealaest jalatallani üle. Ma pole jo kuigi pikk mees, aga tema on minust julgesti pool pead lühem. Ja ma otsin omas meeles kange rutuga lauset või liigutust, millega väarikalt välja minna. Väarikalt ja natuke põlastavalt. Ja tema häbematu «*Finità! Schluss! Adjöö!*» kaigub mul kõrvus... Ma pean oma üleolekut näitama, kuigi ma täpipealt tean, et ministri leheluba ei loe mitte paskagi, kui kindralkuberner interveenerib. *Kohalikkude eriolukordadega ja vastava isiku ebasoovitava meelsusega* saab siinmaal kõik asjad toosi top-pida. Igatahes, ma tunnen, et pean... Ja tema tunneb ka, et midagi on vähe viltu, see tähendab, et mina ei kavatse andeks paluma hakata ega kummardustega taganeda. Ta jääb väljasirutatud käega seisma ja vaatab mulle oma punnis kõörsilmadega teatud hämmelduses otsa. Aga mida minu mõistus minu elukogemusest teps ei leia, selle leiab minu kuues meel kuskilt minu olemise põhjast üles... Alles teel võõraste-majasse tuleb mulle meelde, mismoodi ma Paulucci kabinetist lahkusin. Ma tegin kõigepealt pahema käega härra Fölkersahmi poole kerge kahetseva žesti, niisuguse, millest igauks, kes vähegi teatris on käinud, ainult ühteviisi aru võis saada: *teie, mu härra, pole muidugi süüdi, et teie ülemus on nii kasvatamatu...* Ja sealjuures naeratasin ma oma ema ununud naeratust, tema murelikku ja põgusat, tema aadellikult üleolevat naeratust, sedasama, millega ta lapsed peretoast kamb-risse lükkas, kui isa oli enese mõnel kurjal pakasepäeval kirikuviinast kuumaks rüübanud ja ülemaid sajatas ja raiepaku lee ees kirvega lõhki löi. Ja nõndaviisi naeratades tõstsin mina parema käe kõrgele kroon-lühtri tilgatsite alla ja lehvitasin härra kindralkubernerile üle laua:

«*Adjöö — öö!*»

Täpipealt niisama, nagu üks tudengipoiss Halle linnas oli mõnikord kergemeelsetele preilidele lehvitanud, kui ta nende uksest koidu aegu Hohe Kräme munakatele astus ja oma põöningukambri poole hakkas tõttama...

Järgmine nädal olin ma Sankt Peterburis platsis kui viis kopikat — seekord ma sealt selle suurekstegeva klaasi ostsingi — ja Issand aitas mind: markii püüdis mind hammustada küll, aga jäi hambaidpidi pea-linna-Adlerbergi akselbantidesse kinni!

...Jaa-jaa-jaa! Mina olen tarvilikul määral (ja üle selle!) kange olnud. Aga mõistlik elastilisus ei ole minul õnneks mitte puudunud. Ja nüüd kallame meie selle hapu solksti siia mensuuri. Ptüi! Siiski üks piisk pahema käe selja peale! Ruttu selle tuhaveega üle uhta ja ära pühkida... Noh, haava jätab see mu käe peale nagunii. Tühiasi, aga teist mensuuri ma praegu ei täida. Ei. Sest kui ma mõlemad kivid ühekorraga hapu sisse laseksin, peaksid mul jo kameeleoni silmad olema, peaksid mul jo kindralkuberneri silmad olema, ho-ho-ho-hoo!, et ma ühekorraga jälgida saaksin, mis kummaski klaasis sünnib...

Nõnda siis... Jajaa: mõistlik elastilisus ei ole minul õnneks mitte puudunud, ja ma ütlen, kui seesinane päris arukas pikajuukseline londus (aga õllelehk oli tal, rattaroal, juures!), kui seesinane — kuidas tema nimi oli — Petersohn tahab midagi kätte saada, mis väärt on, et ka tema kohta saja või kahesaja aasta pärast *midagi arvataks*, siis peab ka tema mõistlikult elastiline olema. Muuseas, tema «Mütoloogia» asja katsun mina Moritzi kiuste liikuma intrigeerida. Öieti meeldiv tollest Petersohnist, et ta ise sellest minuga ülepea juttu ei teinud. Ja ma loodan, et ka kella kuue ajal ei tee... Aga need tema Anakreoniid, mis Rosenplänter mulle saatis, need olid tõtt ütelda haledad küll... *Mets job, maa job* ja kuidas see tal seal oli... Loba! Mis luule see niisugune on?! Tema ise kulistab oma kesvamärjukes! Ma ütlesin: õllelehk oli tal juures...

...Nüüd — ettevaatlikult — puhas paber on valmis, plehveter on valmis, minu repetiiruur on valmis, ettevaatlikult: s u l p s!

Mis sünnib?! Mitte midagi ei sünni... Täpisealt, nagu ma arvasin. Esimene sekund. Teine sekund. Kolmas... viies... kümnes... Üles kirjutada: *kümnendal sekundil nõõpnõelapea-suurune kullakarva mull ühe tumepruuni (see tähendab naturaliter halli) laigu küljes*. Kuueteistkümnemes sekund. Kahekümnes. Kolmekümnes. Teine kullakarva mull. Üles kirjutada: *kolmekümnendal sekundil teine kullakarva mull...* Ja rohkem mitte midagi! Ah sõna-alguse h'd arvab tema heaks *spiritus asper*'iga ära märkida... Nojah, ega see tema ülesleidus ei ole, aga sedasorti moodsate narruste peale paistab tema veel jagu maiam olema kui temasugustel ülepea moeks. Nii et kaks kuld kollast mulli ja kõik... Suurepärase! Ja siis see teine Anakreoni tõlkekäkerdis... Just nagu n a i s t e l mõistust ei oleks... Ma pean tunnistama: C a r a on mõistuse poolest minuga teinekord täiesti ühe pulga peal. Jaa. Muidugi, kui tõlge täpne on (ma pole seda siinamaani mahti saanud kontrollida), siis vastutab selle lolluse eest vana Anakreon. Aga eestikeelse *lexica* eest vastutab jo see nolk. Ja see oli tal allpool iga arvustust! *Naine, illus olles...* *Illo* — see tähendab jo ometi rõõmutralli ja meelelöbu, mida rõõmsal hingel silma ja kõrva läbi maitstakse! Illus kui *adjectivum*, mis see seal tema meelest tähendab? Ah? Ma saan aru küll: tema tahab ütelda *kaunis*, aga ei tunne keelt ja ütleb *illus*, ja kõik eestlased hakkavad naerma... Kui tema kella kuue ajal siia tuleb ja mina temaga juttu ajan, tahan ma tema käest Sonntagi kohta mõnda küsida. Sest see poiss näikse (nii ootamatu kui see ei paista) superintendendiga lähedases kokkupuutumises olema. Ja tema Anakreoniide kohta tahan ma talle ka tõe ära ütelda. Rosenplänter ei saa jo selle edasiütlemisega toime,

tema on liiga delikaatne. Aga noor mees saagu otse teada, mis tema katse väärt on. K a h j u talle sellest teadmisest ei tule. Üksnes kasu. Kui ta ise vähegi tubli on. Ja tema «Mütoloogia» kinnitab tema võimist. Ma pole seda ilmas salanud. Hoolsa tööga võib tema teha enesest korraliku lingvisti. Ta pidi olema ka luuletanud. Ma ei mäleta, kes mulle rääkis. Aga luuletajat temast muidugi ei ole. See on silmaga näha...

... Ettevaatust! N ü ü d! Sulps!

Oooh! Missugune plahvatus! Missugune virdamine! Vaat et hapu keeb üle! Jumala eest, torm mensuuris. Kümnetuhat mulli esimesel sekundil! Ühesõnaga, selge! Vaieldamatult selge! Kus minu Guidotti väljakirjutused olidki... Ahaa, siin piiblitloo manuskriptide vahel... Oot-oot-oot — noh!

«Tuum on sagedasti üsna heterogeenne lubjakivitaoline mass, mis hapetega ügedasti kihiseb... Noh, minu härrad oponendid, minu härrad kainusejüngrid, härrad asjalikkuseapostlid, kes te moeks olete võtnud sagedasti minu väidete vastu kraaksuda, kas on klaar?! ... Ahsoo, ah spetsiifiline kaal? Ah ikkagi...? Silmapilk, silmapilk, silmapilk!

Hapu potlisse tagasi. Mensuurid üle loputada... Kena, mõnus terav veevlihapu lehk... Vesi sisse kallata. Nõnda. Kui suur on minu püksitaskukivi kubatuur?

... Seitse komma kaheksa kuuptolli... Ümmarguselt kaheksa... Ei, ärme ümardame. Arvutame täpselt. Seitse komma kaheksa... Ja nüüd kaalud... Kus nad mul siin ongi...

... *Naine, illus olles,
Võidab tulda ära...*

Mis see Anakreon, see vana poistepilastaja, sellega ülepea mõtleb?! Mina ütlesin hoopis

*Naine, kaunis olles,
puhub tulda lõõsaks —*

või umbes nõndamoodi... Nojaa, ma ei ole päris kindel, kas Cara seda just lõõsaks nimetaks, mis tema minu sees põlema on puhunud... Ha-ha-ha-haa... Aga Jumala tõi: ta teab (kas ta teab?), muidugi teab, et mida vähem sellest aastatega lõõska järele on jäänud, seda tõsisemaks on see muutunud. Jaa. Muidugimõista on. Mis...? Ah võib-olla pole selles elupõlvel õiget lõõska olnudki? Võib-olla pole niisugust loomu poolestki minu sees tepe? Vähemalt mitte seesugust, mis Cara hinge ja ihuga täiesti toime saaks? Jama! Paar kuud pärast meie laulatust tuletas ta mulle küll omal vidistajalinnu viisil meelde: mina olevat sel õhtul, kui meid Jaani kirikus paari pandi, kolm tundi oma kirjutuslaua taga istunud ja Rosenplänterile mingisugust kirja kirjutanud. Võib-olla küll. Miks mitte... Issand Jumal, me olime Caraga jo sel ajal juba kümme aastat ühes elanud. Ja nüüd saab seda varsti kaksteistkümmend täis. Ja ma pean tunnistama, kuigi üks sise-mine hää mind mu kadunud Dora pärast nagu keelaks seda iseeneleegi välja ütlemast: ma olen Caraga, kuidas ütelda, õnnelikum (jah, nähta-

JAAAN KROSS

vasti ei olegi täpiselemat sõna leida), õnnelikum olnud, kui ma Doraga olin. Mitte sellepärast, et Dora nii vara haiglaseks jäi ja seda vaikselt ning läbipaistvamaks sulas. Vaid sellepärast, et tema jäi sealjuures ikkagi Tartu raehärra tütreks...

Ahjaa, kaalud on siin. Nüüd vihid üles leida. Jaa. Mina olen küll ütelnud, et ma mitte oma vaimulikuametit, vaid üksnes enamat jagu oma ametivendi põlguseväärt arvan olema, aga oma ameti kohta peaksin mina õieti ütleva: see on, vähemalt siinmaal, üks moraalselt paremaid ameteid. Sest tala ar katab inimese päritolu, kui see tal siin segane on, kõige laiemalt ja tihedamalt kinni. Ja teeb tema kõigis ringides, nagu ma ütlen, *acceptable* inimeseks. Seda küll. Aga ikkagi jäi Dora raehärra tütreks, selleks uhkeks ja isevärki asjaks, mida meie maa linnades vanasti *Bräupfanne*'ks kutsuti, ja ma valetaksin iseenesele küll, kui ma ütleksin, et see ühele külaköstri pojale eluilmas tuska pole valmistanud. Uhkusesilmapiilkusid küll ka, muidugimõista. Natuke läbipaistvaid, natuke naeruväärseid, jah. Aga ometi kuidagi upitavaid ja ülendavaid. Kui mina vanasti, meie abielu alguses, üheksakümne aasta aegade keskel, vanas suurkoolist alles ülesässitamata Tartus, kaubahärrade ja tsunftimeistrite raaduse peal mõnelgi peol käisin ja patriislikkude perekondadega ühes lauas istusin ja mõtlesin, kuhu mina siiski jõudnud olen, poolpaljas pastorihakatus, kellelaolisi siinmaal enam kui tarvis ringi jooksmas oli... Jaa, olgu mina Halles Wolffide ja Grafide ja Homerose enese seltskonnas viibinud kuupalju tahes, provintsi-likus ja patriarhaalses Tartus oli omaks inimeseks osutumine mulle ikkagi meeldiv, nii naljakas kui see ka ei paista, ja omajagu oluline ka. Niisama, nagu võõraks osutumine tegi mulle tuska... Ma mäletan ühte silmapilku, kui ma sealsamas raesaaalis äkitselt tähele panin, kuidas nad kõik omavahel lähedased olid, minu äiad-ämmad Ehlertzid ja kõik need Lehmannid ja Kleinid ja muud rae- ja muidusugulased, kinnisvarade ja kaupluste ja ladude ja laevade omanikud Pärnu ja Riiani välja, kuidas nad üksteisest poolt poolt nähtavalt aru said ning kõigi äri- ja muude rivalliteetide kiuste kokku kuulusid, kuidas nende sumin ja naer ja poolikud laused ja hüüatused ja viiped moodustasid ühe isepärase sfääri, ühe isepärase atmosfääri, ja kuidas mina seisin üksi, sellest kõrval, sellest väljaspool — ja tabasin enese mõtlemast (sealsamas kuklaga vastu raesaaali jõepoolset, külma õhkavat akent, sellal kui raeteenrid veini peekritesse kallasisid): *seapraad ja punane bordoo ja muud comestibilia on nende inimeste hing, aga litteraria ei ole neile ühtegi*... Nojaa, päris iseenesele ütelda: suur literaat ei olnud mina sel ajal ja ise veel teps, aga minu eluväärtused ja sihid olid mulle ometi juba kui mitte päriselt, siis aimamisi selged. Ja pealegi, kõige selle rahva tagasitõrjumine, kõige selle rahva distantssihoidmine millegi nimel, mille läbi ma ennast nendest paremaks sain pidada, oli mu südamele nähtavasti tarvilik. Ja *post factum* võin mina nüüd jö ütelda: minu üleolek oli minu küll alles näguvõtmata plaanide läbi õigeks saama määratud... Aastatega töötasin mina enese üles ja sain mitte ainult Tartu pärjerite, vaid ka Eestimaa maa-aadli ringides omaks. Vähemalt peaaegu omaks. Ja teatud alaväärsustundest Dora kõrval täiesti priiks... Aga siis oli Dora juba koguni põduraks muutunud, ja kuigi minul Viru-Nigulas ametiasjus kõigiti hästi läks, olid perekondlikud õnnetused seda tihkemalt meie maja

peal. Nagu need mullakarva pilved, mida loodetuul teinekord sügiseti mere poolt üle Nigula väljade ajas, nõnda madalad ja rasked, et nad mööda kõrremaid lohinal hooneteni roomasid ja vastu seinu ja üle katuste kohusid, nii et paistis selge ime olevat, et nad palkseinu tappidest välja ja kivikatuseid sisse ei rõhunud. Kõige rängem nuhtlus olid isa meelemõistuse-kaotamised, aastast aastasse sagedamad ja hullemad, kui teda koledate vahingute ajal, mis tal peal käisid, pidi sahvri taga välkseses kambris kinni hoitama ja mina kõigist kodakondsetest ainumas olin, keda ta kallale tulemata enesele juurde laskis. Ei, mitte kõige rängem. Kõige rängem oli see, mis õnnetu Carli läbi meile kanda oli mõistetud... Tema ise ei tundnud oma vigadust ega iseennast jo mitte. Ja Dora võttis seda, mis Carliga meie peale oli pandud, mingi otse viha-tegeva rahuga. Aga mina ei suutnud tema fatalismusega ühineda. Mina tundsin, et mind oli Issand Carli idiotsuse läbi silmili porisse rõhunud. Ja ma olen Issandaga selle õnnetu pärast vististi pürglikumalt kõnelnud kui millegi muu pärast, olgu minu koguduse hingede või minu enese asjus...

Aga kus on ikkagi minu vihid? Mis hakkab ma paljaste kaaludega peale?!

Oletades, et Sina olemas oled (vaata, Sa oled mind liiga palju seda vana Lucretiust ja neidsinaseid moodsaid prantslasi lugeda lasknud, et ma võiksin Sinu olemasolu peale ikka veel lapse meelega kindel olla — nii jõletu, kui säherdune kahtlemine minu ametis ka ei paista!), oletades, et Sina olemas oled: *mispärast lased sina seesugustel asjadel sündida?* Oh, ma tean, ma pole esimene, kes säherdust Sinu käest küsib. Igal sammul, igal sammul peaks siin maailmas seda Sinu käest kisen-dades küsima. Oh, ma küsin seda Sinu käest küllalt harva... Ja küllalt tasa, üsna tasa iseenese sisse mõmisedes. Ma jätan kohe järele. Ma lähen kohe Sinu eest ära... jutlust kirjutama, rooma ajalugu uurima, kreeka keelt õppima, eesti keelt tuhteerima, põllu äärde pihuga järele katsuma, kas muld on talirukkikülviks valmis. Aga enne küsin ma ometi jälle: *mispärast oled Sa seda minuga teinud? Kas tahad Sina selle läbi, et ma ööd ja päevad oma poja tühja ilast nägu pean mäletama, kas tahad Sina mind selle läbi enesest eemale tõugata, et mind proo-vile panna? Või tahad Sa mind ligemale tõmmata? Et ma enese omas häbis ja alanduses hõlpsamini ja üleni Sinu ette heidaksin? Ütle mulle, mille eest oleme meie nuheldud? Ma olen kõik omaenese ja Dora isad ja emad läbi uurinud, niipalju kui neist teada on kolmandast ja nel-jandast põlvest saadik. Midagi niisugust ei ole mulle selgunud. Aga ma tean, et mõttetu on sellest midagi järeldada. Issand, ütle mulle vähemalt, mida Sa minu poolt ootad? Mismoodi pean mina Sinu kiusu peale vastama? Sest nõndamoodi ei mõista ma midagi teha (ma ei saa jo ometi Sind paluma hakata, et Sa imeteo peaksid korda saatma...) ja ma ei mõista midagi teha peale sisemise võpatamise — kümme korda päevas, iga kord, kui mulle meelde tuleb, et Sina *ei ole* mind väärili-seks arvanud minu lapsele (keda ma küll rohkem kui kedagi muud olen Sinu näo järgi teha ihanud), et Sa ei ole mind mitte vääriliseks arvanud minu lapsele oma nägu kinkida... Mõnikord vaevan ma oma pead pimedas kobamises: võib-olla on selle needuse sees ometi midagi, midagi sügavamalt kui meie, mõistuselased, oma jämeda arumasi-*

naga taibata võime? Issand, kas Sa tahad, et ma pean ennast sundima teda armastama? Aga ütle, kellele seda armastust tarvis on? Sinule ja ometi mitte! See oleks jö absurdne! Keda peaksin ma temas armastama? Selles vaimuta tombus? Sind?! Ikka jälle Sind?! Issand, Sina ei tohi jö inimeselapse meeles absurdseks minna — kui Sa oled talle see, kelleks Sind peetama peab. Aga ütle mulle öieti, kelleks peab Sind peetama? Ma jään vait, ma jään koguni vait...

Üheksa aastat oli see karistus meie peal. Neli viimast juba Caraga jagada. Muuseas, imelik: kui Carl ära suri, neljateistkümnennda aasta sügisel, oli mul millestki ometigi kahju... Aga Cara oli ennastsalgava hoolega tema eest muret kandnud, ja oma mõistusevastase kahjatsuse kõrval tundsin ma selgesti, et see surm tegi meid raske koorma alt priiks. Ja et Cara, kuigi tema juba mitmendat aastat minu oma oli, tuli mulle veel ühe äraseletamatu sammu jao ligemale...

Aa, minu vihid on siin... Tont teab, kes on nemad sellesse tinatoosi torganud, nende müntide sekka. Mis mündid need ongi? Öigus, need on need, mis üks Laeva valla mees oma põllust leidnud oli ja mulle uurida tõi, aga minul pole olnud aega... Igatahes, minu vihid on käes. Seitse neli viiendikku kuuptolli ja mitu untsi? Kaalume kannatlikult üle. Üksteist... Üksteist ja ütleme kolm kümnendikku... Ja lihtsamaks erikaaluarvutuseks tuleb meil nüüd kõik sellesse uude prantslaste süsteemi üle viia. Aga Caraga olen mina olnud küll päris tõsiselt õnnelik, kui ülepea nõnda sünnib ütelda, kui ühel mehel iseenesega isekeskis ülepea säherdust sõna sünnib tarvitada. Esialges pelgasin mina teda jö natuke... Oma juba küpsete aastate ja tema plikanooruse ja lõunamaa tulisuse pärast, mida tal jö omajagu oli ka, miks mitte... Ha-ha-ha-haa... Aga ei midagi — me sündisime igas asjas ilusti kokku ja Cara mõistis mulle kõigel pool imeväärt hästi sekundeerida, — voodis, majas, lastetoas, seltskonnas, ametitöös, koguni raamatukogus, kui mõnesugustegi kirjatööde läbilugeja ja ettekandja, mille tarvis mul enesel aega ei jätkunud. Maha arvatud muidugi need asjad, mis tema silmapiirist lihtsalt väljapoole jäid — nagu kõik siit-maarahva kultuuraga müttamine, mida tema tänapäevani arvab minu natuke lapsikuks *Steckenpferd'*iks. Aga kõiges muus olin mina temaga, Jumal tänatud, algusest peale üsna ühel arvamisel. Ja peaasi (või igatahes ka väga oluline asi): ma olin temaga oma enesetunde tarvis ühel pulgal — ühe, omavahel ütelda, kahtlase *geborene Fräulein von'*i poeg ja ühe nõndasama kahtlase ja pealegi ammukadunud *marchese* tütar... Ei-ei, meie sobisime hästi ja aja jooksul aina paremini. Muidugi ka sellepärast, et meie omas ühises patustamises kümne aasta sees kokku kasvasime. Tihedamalt, kui seda kümne kristliku abieluaastaga enamjaolt juhtub.

Mispärast öieti elasime meie niimoodi kümme aastat...? Alguses hädatarvidusest. Ma ei saanud jö otsekohe ja ka mitte pool aastat pärast Dora surma maailmale kuulutada, et mina nüüd oma seitsmeteistkümnenaastase lastetüdrukuga altari ette lähen. Mina oleksin jö selle läbi nõndasama suure skandaali välja kutsunud, nagu Pöide Akté oma toaneitsiga seda just hiljuti tunda sai (kusjuures see toaneitsi temal küll veel talutüdruk oli)... Igatahes võeti tema vahepeal jö koguni kantslist maha ja tema lugu kõlises mitmed aastad läbi kolme kubermangu. Nii-

sugust narri ei olnud minul tõesti mitte tahtmist mängida. Ja Cara sai sellest oma terase ja praktilise mõistusega väga hästi aru. Aga hiljem, aasta pärast, kahe pärast, kolme pärast paistis meile aina, et kuigi meie vahetõrka aimatakse, kuigi selles ebaametlikult koguni kindlad ollakse, ei olda sellega ometi veel mitte küllalt harjunud, et meie võiksime seda avalikuks kuulutada... Pealegi: ajapikka oli meie mõndapidi pentsik seisukord meile nagu igapäevaseks asjaks saanud. Vähemalt mulle, vähemalt mulle, sest kas see ka Carale nõndasama ärakannatav paistis (kas see ka temale aeg-ajalt koguni pisukest tembutamislusti pakkus nagu mulle), selles ei olnud ma kõik need meie sohiaastad läbi mitte päriselt selgusel. Veel enam, üsna iseenele üles tunnistada: arvata-vasti tundsin mina salajas, et see temale täiesti ei meeldinud — mõnest nimeta pilgust, mõnest märkamatus liigutusest, mõnest vaitjäämisest keset lauset, sest ma mäletan, et ma niisuguseid tema juures tabasin ja et ma ennast hoidsin talle nende kohta küsimusi ette seadmast... *Seitse neli viiendikku kuuptolli... 7,8 korda 16,487... teeb 128,5886 kuupsentimeetrit...* Kõrvalt vaadates oli, jah, meie elu meile mõlemale üsna ühte moodi igapäevaseks asjaks saanud. See tuhandekordne olematusemäng, teadmatusemäng, vigurimäng, see mahasalgamise teater, kui mees oma tegeliku naise kõigi majakondsete ja tuttavate ees oma teenijaks teeskleb ja naine oma mehe oma leivaisaks ja palgamaksjaks isandaks... Ja siis need minutid hommikupoole ööd, kui ollakse teineteise käte vahel ja kõrvad kuulatavad põrandalaudade nak-satusi ja majakondsete hingamist... Niisugune mahasalgamine omaenese kodus nagu seltskonnas... Issand, niisamasugune nagu kogu meie avalikus elus! Ei-ei: igal pool kodu müüride taga siiski veel sügavam ja jälgim... *Minu austatud härrad ametivennad*, kelle kohta mina oma kodu seinte vahel ütlen: puupead ja tohlakad, parasiidid rahva krae vahel, juustulestad, kes arvavad, et nende hapupiimakera on univerversum (mõne haruharva *exceptio*'ga nagu Rosenplänter või Sonntag)... *Minu kõrgeaulised härrad rectores et professores*, aga kodus: koolitatud ahvid, südametunnistuse ta krantsid, kes mitte ei vingugi, kui riigivalitus käsib neil musta valgeks kuulutada või vastupidi, dresseeritud pärdikud, suureltjaolt õpetatuse kiuste sügavalt harimatud... *Minu üli-auväärt härrad ministrid ja kindralkubernerid, meie kalli isamaa toed*, kellest mina isiklikult küll ainult mõnda üksikut tunnen ja kelle üle ma paljalt selle järgi otsustada võin, mis nende tegevusest mind ennast puudutama ulatub (aga mille muu kui selle järgi saame meie iial oma otsuseid langetada?!) ja kelle kohta ma sedamööda omas kodus tuhat korda olen ütelnud: lõpmata kauged, koletu kõrgid, häbemata piiratud egoistid, kes minust ja minu probleemidest vähem teavad ja hoolivad kui mardikast oma jala ees. Kaabakad... ja siis *meie südamest armastatud Keisrimajesteet, meie lootus ja valgus ja isa...* Ha-ha-ha-haa! See, kelle kohta mina igaks juhuks isegi oma kodu seinte vahel suud lahti ei tee, aga kelle kohta ma omas südames ei tea mitu korda olen ütelnud: kometitegija, kelle peale nii täpilt sobib vana ütlumine *Junge Hure, alte Betschwester...* valgustatud isatapja! Silmakirjateener! Kuritegeliku idioodi Araktšejevi hüplik! Krüdeneri-eide tutilakkuja! Vaba kodanliku euroopa vaimu palvevennast mõrtsukas...

Ahjaa — ja siis korraga tundsin mina: a i t a b. Ja Cara ei vaielnud muidugiteada vastu: me läksime ja lasksim eendid paari panna, ja tött ütelda ei hakanud keegi enam sel puhul kuidagi resoneerima... Nõnda et nähtavasti oleksime meie võinud selle asja koguni varemini ette võtta... Ja sellest ajast on meie elu olnud tõsiselt selge ja lahe. Ja ma olen tundnud, et meie oleme kahekesi üks pisike omaette maailm, mille sisse väljastpoolt niisama hästi kui võimatu on tungida, üks terviklik asi, mille edasikestmine on nõnda iseenesest mõista, et selle ümber mõtlemine ja arutamine ei ole muud kui paljas ajaraiskamine. Ja kui mina meie elu peale ometi olen ajutamisaega kulutanud, siis üheainsama asja pärast: et Issand ei ole mulle Caraga ikka veel mitte lapsi kinkinud... Kolm korda laskis tema mul Doraga poja sündimise ennatlukku rõõmu maitsta — ja tegi selle kahel korral paari nädalaga põrmuks ja ühel korral üheksa aasta pikkuseks ahastuseks... Ja nüüd ootan mina kolmat aastat (ja Cara ootab nüüd muidugi ka), aga minu ootus on asjata ja ma tunnen seda väsiivat ja iseennast nagu harjuma hakkavat sellega, et asi on teisiti otsustatud... Ma olen aeg-ajalt koguni tundnud eneses Cara vastu jahedust üles kohavat, nagu oleks tema minu lootuste tühjamine sүүidi (ja eks tema seda jo küll olegi, nii palju, kui seesuguses asjas inimese sүүist rääkida saab). Aga välja arvatud seesama ootamine ja lootmine ja pettumine on meie elu Caraga üks lahe ja selge asi. Ja kui mina talle teinekord (nagu ka täna hommikul) kõigi külaliste ja majakondsete nāhes suud annan, sünnib see jo küll ehk suuremaltjaolt minu vanemate plikade kasvatamise eesmärgil (sest needsinased ei tee mulle oma tõrkusega Cara ees vähe tuska), aga kõik teavad või kui ka mitte kõik, siis Cara ise teab ometi, et need minu suuandmised ei sünni mitte paljalt *in educationem tertiarum*, vaid ka minu südame selgel tahtmisel, kui ma tema ilusa ja noore ja naksaka nāo ja kogu peale vaatan ja seesinane mu südame rõõmus tahtmine mulle meelde tuleb...

129,58 kuupsentimeetrit... 11 kolm kümnendikku untsi ehk kui mitu grammi? Rehkendame otsemaid välja... 340,213 grammi. Oo, päris palju... See tähendab, et spetsiifiline kaal on... silmapilk: kolm... kuus... kaks. 2,63. Aga see on jo täpipealt graniit! Täpipealt graniit: *Quid fuit probandum!* Edasi, edasi, edasi! Minu taevakivi kubatuur... See on kõige ilusam tükk... Neli üks viiendik kuuptolli...

Jaa... Minu silmapilgud Caraga (ja taevakividega ja maakividega *etcaetera*...), minu silmapilgud Caraga — voodis, kohvilauas, mõttes — otsekui seesinane Aadama sild, millest ma hiljuti lugesin, minu Aadama sild, mida kaudu ma mööda palmilaidusid oma ahtalt saarelt suurele Indiamale ära pääsen... mööda palmilaidusid Cara palmjate liikmetega...

Naine, kaunis olles
puhub ilma selgeks...

Mööda korallirahusid, kus võib siruli taevast vahtida... suureks-tegeva klaasi läbi uurida teokarpide vikerkaarrekarva kirikuvõlviseid... Jumala eest, palmisaared, korallirahud... jõletus tühjas töös ja vaimu-

JAAAN KROSS.

närimises ja hammaste kiristamises, mis mind vahetevahel otse meele-äraheitmisele viib. Kuni ma siis Cara juures või taeva- või maakivide juures puhata olen saanud ja tagasi tulen ja, hambad ristas, enesele uuesti jaksan selgeks teha: *mina tirin, sest ma tahan, mitte sellepärast, et ma pean*. Mina rühman sellepärast, et minu vaba vaim teab, mis tema teeb, kui ta maha heidab ja kui ta enese maast üles ajab ja lendu tõuseb kõigi oma koormate kiuste. Siin ma olen: vaata, ma ägan oma koorma all, ja olen ometi prii nagu linnuparv katusel. Selles, vana togu, kes sa järjest sagedamini kahtlema ja nõtkuma kipud, selles ongi töötava mehe ja möldri eesli vahe.

Neli üks viiendik kuuptolli, mis on ümmarguselt kuuskümmend üheksa koma kakskümmend viis kuupsentimeetrit... Rutusti ära kaaluda... Ma tunnen näppudega, et tema on raskem kui see graniidikiivi, nagu tema nimelt peabki olema... Seitse ja üheksa kümnendikku untsi... rehkendada grammidesse: 236,84... Ergo spetsiifiline kaal — kaks... neli — 3,42! Aga minu Guidotti ütleb jo sõna-sõnalt: *Calla suurema, seitsmesaja üheksakümne grammise kivi spetsiifiline kaal kõikus tema eri osades 3,39 ja 3,46 vahel!* Nõnda et minu 3,42 on teile, mu härrad skeptikud, täpipealt nagu rusikas silmaauku! Kas teate, see on nõnda paras tagajärg ja ülepea nõnda mõnus asi, et... et nüüd joon mina selle peale küll ekstra ühe pisikese piibu ja lihtsalt kõnnin edasi-tagasi ja vaatan aknast välja ja ringutan... Näed sa, kui ilusti suitsupääsukesed veskiaida katuseharja peal reas on — üks, kaks, seitse, üheksa, üksteistkümmend tükki — ja vidistavad äralendamishõinas. Aga mina jään paigale, mina jään siia, kus ma olen... ja lõunasööma jaoks on mul üsna napisti aega, sest kella kuueni, kui see minu juurde tuleb, see, noh, Petersohn, on mul tosin tööd teha... Jaa, nüüd lähen mina raginal sellesinase kirja kallale, mis ma oma lugemistahvli kinnipidamise pärast järelekatsumiskomisjonile tahan saata! Ja oodake! Minu kallid *censores austeri atque severi*: kui teie mul oma venitamisega tõesti hinge peaksite välja võtma (ja mul on järjest sagedamini tunne, et see ongi teie salajane siht ja et teie saate selle tõesti ükskord kätte), *olgu siis Jumal ise teile armuline!* Sest ma vannun: kahe kukelaulu vahel ei pea teil hingamist olema! Mitte ühelainsamal ööl! Eluotsani mitte! Toolid, lauad, sohvad, sängid, kapid, kõik teie ordenites ja lintides sabakuued ja puupakkude peale pistetud kübarad — ho-ho-ho-ho-hoo! — ja seal seas teie ise, ööhamed seljas ja hirmu-unest veel lollakamad näod ees kui teil päevaaegu ongi — kõik tahan ma iga Jumala öösse maast lahti ja tantsima kihutada, kõik, nagu ajaks teid tuulispask taga (igavesed pasad, nagu te olete!) ja nagu puhuks vana Masing teie kõrva juures Jeeriku pasunat — tuut-tudu-tuut-tudu-tuuuuut — Ho-ho-ho-ho-hoooo...

6

Ma otsustasin sedamaid: mina ei hakka praostihärrastega üheskoos lõunat võtma. Ei. Mitte söömaegade pärast ei ole mina siia tulnud. Ma otsustasin seda niipea, kui seesinane naine — «Nägemiseni lõunalauas!»

JAAN KROSS

— oli raamatukogust välja läinud ja tema mineku roosilõhnaline tuuleõhe veel minu silmnäol tunda oli. Ja mina ootasin raamatukogus ainult nõndapalju aega, et tema juba ka söömatoast väljas pidi olema. Siis läksin mina sealt rutates läbi ja Jäschest, kes klaastrepil lugemas oli, sõnalausumata mööda. Et mitte pikemaks vahtima ja temaga rääkima jääda nõnda, et proua mind märganud oleks ja ma oma mineku seletuseks oleksin pidanud midagi kokku valetama hakkama. Ja ma käisin need neli või viis versta siia Puhtaleeva kõrtsi nõnda kiiresti maha, et ma mitte arugi ei saanud, kui ma juba siin päral olin. Huhh...

Ja nüüd istun mina siin kuusepuust pingi peal, lapiga ülepühkimisest hoolimata ligase laua taga, ja rüüpan õlut hingelduse vahele, mis pikkamööda järele annab, ja püüan mõelda, mis minuga seal kirikumõisas õieti juhtus. Ma tunnen, et ma pean selles täie selguse kätte saama. Ja et see ainuüksi siis võimalik on, kui ma vähemalt praegu, vähemalt iseenese ees midagi maha ei salga ega teiseks püüa seletada, kui tõeliselt oli. Ja tõeliselt on.

Ma olen siin nüüd juba enam kui tunni paigal istunud, selg vastu tahmase palkseina mõhnasid, õllekann laual ja suitsunuiakene näos. Ja et see juba teine kann on ja temal põhi vaata et juba peale rüübatud, siis on maailm, mida mina praegu läbi kesvasooja oma kõhus ja tubakapilve oma ümber näen ja tunnen, õieti palju õdusamaks läinud, kui ta vahepeal paistis.

... Täna varahommikul, kui ma pärast seal võpsiku ääres küünis magatud ööd siia sisse astusin ja kõrtsimees mulle kannu õlut ette andis, ei pannud ma ülepea tähele, kas tema ka kellegi moodi oli või mitte. Ja mullu sügisese kommerši aegu, kui meie, Liivimaa tudengid, omavahel siin kõrtsis kaks päeva pidu pidasime, märkasin ma niisama vähe seda vaadata. Aga nüüdsama, tunni aja eest, kui mina kirikumõisast õhvase rutuga siia pärale sain ja maha istusin, paistis see raudhalli pakenpardiga kõrtsmik mu meelest täpipealt ülikoolipedelli Friedrichsi nagu... Tollesama, kes mind mullu suvel läbi linna ja suurkooli tagaväravast sisse ning üles peahoone põõningukartserisse konvoeeris. Trahvipäevi istuma. Selle eest, et mina olin teiste seltsis öösel tänaval luusinud ja pealegi suitsetanud, mis oli rektorihärra poolt kurjasti ära keelatud. Ja ega meie seda muuseas jo nii väga luusimisehäda ega suitsunälja pärast ei teinudki, vaid peamiselt ikka rektori keelu vastu demonstreerimiseks, teadagi... Igatahes: tunni aja eest oli see tüüakas kõrtsmik seal oma ligase leti taga mu meelest justament sellesama peljatud Friedrichsi nagu... Jäme punane kael, vimmas turi ja kõrvakuulmist nagu mitte ollagi... Ning jõoned ninapurjedest suunurkadeni otsekui kirvega näkku raiutud... Aga praegu ma vaatan: täiesti harilik lai maa-mehenägu, ja mitte põrmugi kaledate, vaid valvakate ja kavalate hallide silmadega, et muudkui telli aga kolmas kann karlopsti lauale ja peremees aina sõbremaks läheb. Ja miks ta ei peaks kolmanda kannu järel minema! Ja need teised poole tosina jagu kõrtsilisi ka...

Niisugusel tunnil on siin laia musta palklae all ja halliks määrdunud lubjamüüride vahel üsna tühi. Kes mineja oli, on ammu õlgedelt lahti ja omateed edasi kobimas. Tulejad pole veel pärale saanud. (Peale

mõne koguni haruldase, kellega varahommikul üpris veidraid asju võib juhtunud olla... Hm.) Ja muiduolijaid on selgel keskhommiku ajal kõrtsikohas vaevalt vedelemas leida. Praegu on siin paljalt mõned tuhar- karva juustega ja tohtlaste nägudega sulasmehed konutamas, kes sel- lal kõrtsitoas leivakannikat nosivad, kui nende opmani-isand saksa- kambris eileõhtust väsimust välja puhkab... Nagu ma aru sain, ollakse Riia viljavorist kodu poole tagasi liikumas, aga opmani-isand oli eile Tartus pummeldama kukkunud, kuid peab koju oma saksa silma alla ilmudes jumala kaine olema... Seda panen ma nende jutupudemeist ise kokku, sest nendega rääkima ja nende lugu pärima hakata ei ole mul tahtmist.

Kõrtsitoa lahtise leega ahju ees puhastab rõugearmiline mõisakutsar oma isanda saapaid. Isand seisab saksakambri uksele, lillad sametpan- tohvliid jalas ja hõredad punakad poisikesevuntsid püsti, ning kilab oma kutsarile: «*Kas sina tahat mint siia ilma mino hommokokoffita jäno sisse kärjata lasta, Mühackas?!*» Isand on mulle nägupidi tuntud, Tallinnamaa paruninoorsand ja studiosus õigusteaduse pealt, keda ma Tartus mitmel pool olen lärmamas näinud. Tema nime ei võta mina küll vaevaks meelde tuletama hakata. Ei ka tema enda ega tema kutsa- riga ole mul plaani juttu puhuma minna. Ei-ei. Sest mina olen jo hoo- pis muu pärast siin. Sellepärast ka, et ma ei pruugiks sellesinase tüütu ja võõra kirikumõisarahvaga lobiseda ega seltskondlik olla ega lõuna- lauas vaevelda. Sellepärast ka. Aga tõearmastaja mees (ja kui mina seda olla ei jaksa, ei ole mina oma olemasolemist ülepea väärt!) — tõearmastaja mees ütleb enesele suisa ja selgesti välja, mispärast tema peamiselt siia tuli: sellepärast, et iseenese käest segamatult küsida ja enesele oma selgema arusaamise järgi kosta: *mis lugu see minul täna hommikul seal kirikumõisase sellesinase proua Masinguga oli?* Kas näi- tas seesinane kaunis ja peenikene proua (jajaa, olgu seda pealegi nõnda pentsik küsida, et ma tunnen, kuidas mo põsenukid sealjuures hõöguma hakkavad!), kas näitas seesinane ilus ja suurtsugu proua minu vastu tõesti ühte, kuidas ütelda... *isepärast interressi üles?* Või oli kõik, mis mulle äkitselt otse kummaline paistis, *objectiviter* ainult mittemidagiütlev juhused ja *subjectiviter* paljalt minu enese edev meelegujutus? Sest siia- maale olen mina õrnema soo tähelepanelikkustest õieti vähe hoolinud. Nõnda vähe, et mina sagedasti olen tahtnud neist rohkem hoolida, kui minu loomus seda minult on nõudnud. Aga ilma, et see mul kuigivõrd korda oleks läinud. *Sest mängida mina ei mõista. Kometit teha mina ei oska, ei iseenesele ega teistele.* Ja võib olla, et kõik minu teaduse- õhingi on juuripidi õieti minu kometihirmust ja mänguuskamatusest pärit... Võib-olla on minu teatud edunatukenegi sedamööda mitte minu teadusliku mõtlemisioskuse, vaid seltskondliku oskamatusse vili... (Ma püüan selle mõtte kiiresti välja sülitada, sest ta on minu suulaele liiga vastikult kibe, aga tõearmastaja mees ei vaiki teda enese ees ometi mitte maha.) Jaa, minu oskamatus v a b a olla on mulle koormaks. Isegi purjutades. Jumala eest. Minu gümnasistidest sõbrad, kes endid aeg- ajalt vinti võtsid, minu isa, kes enese tänapäevani iga nädal purju joob, viimasel ajal koguni sagedamini, nõnda et tal sellest härra Gra- vega ütlemissi on siginenud, minu studiosustest kommilitoonid, kellest

paljud endid Jumal ise teab mis ettekäanel ja üpris tihti täis kaanivad — kõik teevad seda lõpmiselt selleks, et ennast vabamana tunda, kui selge peaga võimalik. Ükspäinis mina mitte. Minu õlle- või viinajoomine ei ole esimesest rüübist peale midagi muud kui kange purjujäämise vastu tõrkumine. Ergo, mitte priikssaamine, vaid kivise kuue selgatõmbamine. Ma ütlen iseenese vastu: *joo — ja näita, et see m e h e peale üleüldse ei hakka!* Näita, et tõsine mees ei löö sellest mitte kriipsu võrra lõnkuma! Näita, et kõik joomaaeg, mis vedelad naturid veel vedelamaks teeb, nõnda et nad laaberdama ja lällama ja lollusi rääkima hakkavad, on raudseks harjutatud enesevalitsemisega mehele nagu hane selga vesi! Näita, et... Aga kellele, muuseas? Iseenesele? Hm... Ülepea see *näita-näita-näita*... Iseenesele või teistele — ükskõik... vististi mitte päris väärt joon minu juures. Vististi mitte tõsise küünikuse vääriline... Paraku, minu sees on palju asju, mis pole tõsise küünikuse väärilised. Kõige minu püüdmise kiuste... Nagu ka seesinane minu halvaksapanu vintispeade lahedal loba vastu, säherduse vastu, mida ma oma joomakaaslaste suust olen kuulnud nõnda hõlpsasti voolama pääsevat, et pane aga imeks. Ja millest mina enam kui üks kord, millest mina alati olen põlastusega mõtelnud: mis armetu ja jäme suupruukimine! Kas nad siis sugugi aru ei saa, kuidas see neile häbi teeb... see räpane renomeerimine naiste juures kättesaadud asjadega, kui naisterahvaid parasjagu kuulamas ei ole, või kahemõtteliste juhmuste rääkimine, kui naispoolte kõrvu lähedal juhtub olema, olgu kõrtsipiigade või pärislinnukeste või tule Jumal appi koguni korralikkude kodanikuneitsite omi... Sest säherduste asjade juurde jõuavad kõik nende jutud ärapääsmatult ja seda selgemini välja, mida rohkem tühje pudeleid laua alla lükatakse. Jaa, kui ma seda olen kuulama pidanud, ja ka sedasinast naispoolte õhevil lõkerdamist, koguni korralikkude neitsite oma, mis neist poisterahvaste labasustest harilikult mitte häbenedes vakka ei jää, vaid õli tulle saab, olen mina sagedasti mõtelnud: kas nemad armetud siis ometigi ei oima, kuidas säherdune asi nende inimlikku olemist selle poole alla rebib, mida kreeka keeli *zo'on* kutsutakse? Ja iga kord olen mina teatud kõrkusemõnuga mõtelnud, kui palju minu arusaamised araabia keele aspektide või Franzéni laulude või Goldsmithi tüüpide üle kõrgemad on kui seesinane lamekus... Kõrkusemõnuga... ja kahtlusega ja häbenemisega... Jaa, tõearmastaja mees ei tohi seda enesele ülestunnistamata jätta. Ma olen õigusepoolest sagedasti kahelnud, kas see osavate lobamokkade lahe pläma, millest naisterahvad nii imelisel viisil elevile lähevad, juba üksi sellesama pärast ometi midagi väärt ei ole — ja vaata et niisama palju väärt kui kõik minu tarkused või koguni rohkemgi... Sest ka papa Goethe ütleb ometi *Grau, lieber Freund, ist alle Theorie, doch ewig grün des Lebens breiter Baum*... või kuidagi umbes nõndamoodi... Jah, ma olen, salajas ja mõnel silmapilgul, oma õpetatuse halli tuhka koguni naeruväärseks häbenenud. Ja kas ei ole mina ülepea, kui ma Bacchusele olen ohverdanud ja sealjuures nõnda trammiks jääda püüdnud, nagu poleks tema märjukesel minu üle kõige vähemat võimu, kas ei ole mina selsamal ajal salajas nimme lootnud, et seesinane minu prii-tahtlikult ja ometi sunnimoel selga tõmmatud kivikuub ehk Bacchuse neste sees siiski imeviisil sulab...? Ja et tema märjukesese päevakarva

JAAN KROSS

jõge pidi jõuab minu juurde miski, keegi, kes minu täiesti vabaks teeb... ja minu ühele lõpmisele tööle ligemale viib kui kõik filosoofilised sõprused, olgu nemad kui lähedased ja tulised tahes...?

Mis lugu mul täna hommikul seal kirikumõisas sellesinase naisega oli?

Küsimus torkab mulle ihusse otsekui magus ehmatus.

Aga võib-olla ei olnud seal ometigi mitte kui midagi? Ilmvõimata asi jo, et Jaak peaks olema (ha-ha-ha-haa!), et Jaak peaks olema Joosepiks saanud — ja proua Masing (Issand Jumal!), proua Masing Potivari naiseks...! Aga miks ei?! Miks ei? Ilmvõimata jo ka, et tema hoopis isevärki hääletoon ja silmavaade ei pidanud mitte kui midagi tähendama... Ilmvõimata, et tema rinnanibu puudutus vastu minu kätt — kui see ka esimesel silmapilgul juhuse oli — tervelt viis südamelööki kesta võis ja sealjuures ikka juhuseks jäi... (Nüüd hakkab mulle küll paistma, et mõttekeerd, miska mina sadamasse kavatsen tüürida, pigem sedasorti küünikusele sünnis on, nagu neid nüüdseil päevil küllalt on ringi hulkumas ja eneste tühisuse kohta vana ja tõsiselt suurtsugu küünikuse-nime tarvitamas...) Ma tahan ütelda: kui mina noorem olin (veel noorem kui praegu, noh), paistis mulle, et suured üleüldised maailmaseadused, mis inimesel teada on, olgu looduseseaduste kujul tema raamatutes või harilikkude sõnakõlksude kujul tema suus, ei näita enamast igapäevase elu sündivates asjades suuremaltjaolt mitte välja. Ühesõnaga, igapäevase elu jooksvad asjad on suurte maailmaseaduste küljest vaadates sagedasti üsna lahtiste otstega *exceptio*'d puha. Ja muuseas — suurte seaduste olemasolu ise sedamööda õieti kahtlane või igatahes kauge asi... Aga aastatega (selle viie-kuue-seitsme aastaga, eks ole, mis mina mõtleja vaim olen olnud) olen ma märkama hakanud: maailma pisikesed asjad on hoopis kindlamini suurte seaduste küttes, kui mulle esialges paistis. See, mis esmalt paistab iseäratine ja juhuslik ja tabamatu olevat, on sagedasti tõeliselt just suure seaduse avaldus. Olgu mõnikord küll kui reeglit kinnitav *exceptio* või teinekord kui reegli ilmsikssaamine, mis näitab, et reegel vähe teistsugune on, kui sina siia maani oled mõtelnud, aga enamjaolt ometi kui seesama vana alasti reegel ise... Muidugi, võib-olla mõtlen mina viie või viieteistkümnelt või viiekümne aasta pärast jälle vastupidi, nõnda, nagu ma viieteistkümnelt mõtlesin. Võib-olla ripub see, mis meie nähtuse ja reegli vahekorra arvame, tõesti kõigepealt sellest ära, mäherdusele kaugusele meie endid nähtusest asetame. Nõnda et meie oma vaimu udusulistes aastates, siis, kui maailma asjad esimest korda ja ükshaaval meie juurde tulevad, neid ka ükshaaval ja iseäranis vastu võtame, nõnda nagu sakramenti vastu peaks võetama... Hiljemini, kui kõikide asjade äraseletamist töötav *classificare* meile gümnaasiumis külge on harjutatud, hakkame meie nägema mitte enam asju endid, vaid asjade tõugusid, mitte enam nähtusi, vaid seadusi, tõelisi või väljamõelduid, sest me oleme saanud õpetatud meesteks. Aga veel hiljemini? Ehk jõuame meie siis jälle sürjasidemesse asjade enestega? Ehk näeme meie siis klasside ja seaduste tuhakarva teoorialise olemise jälle läbi — ja oskame iga asja iseäranisolekut jälle näpuga katsuda...? Oh, seisaks niisugune selgustetagune selgus mõtlejal vaimul tõesti ees! Sest ma tunnen: see

JAAN KROSS

oleks ainus, mille sees ma enese kõige selle oma mõttekeerutuse süüst puhtaks saaksin pesta... keerutuse, mida mina jo selleks keerutama hakkasin (tõearmastaja mees aimab seda juba ja tunnistab üles), et ühe nüüdse aja sõnakõlksu maksvaks-ülendamiseni välja jõuda: *kõik naised on lipakad*... Ei-ei-ei! Kallis Jumal! Proua Masing ometi mitte! Mis õigus oleks minul seda mõelda?! Ma ei ole temast jo kõige vähemat halba kuulnud! Ja kas olen mina temast kõige pisemat halba kogenu d?! Ei. Sest kas võib tõsiselt ütelda, et mõnesugune elevus, mida tema ehk tõesti minu vastu üles näitas (kui mina seda enesele ometi paljalt ette ei peaks kujutama), oli oma sisemises olemises kurjast? Otse selle vastu! Mina tundsin jo ometi kõigi meelte ja kõige nahaga, kuidas see oli sootumaks midagi teist kui kõik needsinased asjad, mida mina siiaamaale olen märganud mind naiste juures ligi tõmbavat — kui mina neid ülepea tähele olen pannud... Jah, ma pean tunnistama, ja mitte ilma võõrastuseta iseenese vastu: suurem jagu omadusi, mida kirjaning laulusõna naiste juures tähtsaks kiidab ja kõrgeks ülistab, jätab mind koguni külmaks. Neitsilikkus, tasasus, kasinus, tõsidus — mina ei pane neid naisterahva juures jo muidugi mitte naeruks, vaid pean neist *in abstracto* sügavasti lugu. Ma usun, et mina austan neid õigupoolest hoopis enam kui mõnigi teine... just sellepärast, et... et see, mis minu silmad on mõnelgi korral *in concreto* naisterahva külge kütkestanud — ja nõnda, et mina selle kammitseva hirmu, mida naise äraarvamata teistsugusus mulle teeb, peaaegu ära olen unustanud, ja nõnda, et ma olen tundnud ühekorraga kiusavat tülgestust ja pimestavat lootust —, see on olnud, häbi ütelda, midagi sootumaks muud... See on olnud — naispoole jämedalt ihuline olemine. Tema häbematalt või labaselt mõista antud või koguni väljanäidatud valmisolek... teadaolevateks (aga kuni neid tehtud ei ole, ometi päriselt teadmata) asjadeks. Kombekusemäng, millest selgesti aru on saada, et tema ei ole koguni mitte eht ja isegi mitte ehtsakspaitmise püüuga mängitud... Õhetavas näos mahalöödud silmad, mis ripsmete takka vaatama volksatavad, kui palju see, kellega mängitakse, mänguga kaasa tuleb... Soojad sitked tagasitõrjuvad käed, mis kohe, kui neile järele antakse, on valmis tõrjumise asemel tõmbama... Ja õhetav nägu, naeratusse tardunud, mis ülepea midagi ei mängi, vaid himust kohmetult o o t a b... Nojaa — see on jo «Novumi» Liisi, kelle pilti ma näpuga lauale tubakapuru sisse olen joonistama hakanud... Liisi, kelle pärast mina tunamullu mitmed korrad «Novumis» käisin õlut rüüpamas. Kannupesija Liisi, kellel on valge laiasarnaline, hõlpsasti hõõguma hakkav nägu küpse odra karva juuksesäbrudes, mis mulle äkitselt rahu ei andnud, ja pisut eemaletõukavaltki lopsakas valgenahaline ihu, mis mind äkitselt neelatama erutas... Liisi, kellel nägu ja kuju tõesti olemas on... Liisi, kes ei ole paljas ilmsiune-viirastus... Nagu see veikleb segu Kreekamaa päikesesillerduses... üks poiss, kellega koos mina Tänasilma luhas karjas käisin, kui ma olin vist noorem kui kümnene, ja Plato ja Tyrtaiose pärjatud mõtte- ja mõõgamehed, ja mõned minu kommilitoonid kesva- ja kevadeõhinas, ideaalidele truuduse vandumise silmapilkudel, ja mõned siredad, aga ihuta neitsid, juhuslikult mälusse heljuma jäänud profiilid ja kuklad ja käsivarred... ükshaaval ja üleni M u u s a omad, keda ma ülemäära täpipealselt ei söandanud ette kujutada — kõik üheskoos

JAAN KROSS

see ideaal, mida mina paaris laulus Alocs olen nimetanud, karjapoisi järgi Tänasilma luhas — kuni Karl neid laulusid lugedes äkitselt küsis: «*Aber du bist also pervers, mein Freund?*» ja mina koledal kombel ära ehmatasin, sest sinnamaale olin mina ennast ainult mehelikuks ja voo- ruslikuks arvanud... Sealt peale hakkasin mina iseäralise hoolega tähele panema, mismoodi naisterahvad õiete minu peale mõjuvad ja mismoodi nemad ennast minu vastu üles peavad... ja sedamööda hak- kas minu vaev selle asja pärast ühelt poolt kahanema ja teiselt poolt kasvama. Sest ma võisin tähele panna, et ma mitmetele neist meele järgi olin ja mõnedele koguni väga, nagu sellele Liisile «Novumi» joo- mamajast, aga et nemad, teiselt poolt, mind kuigivõrd külge ei tõm- manud... Välja arvatud mõned säherdused nagu seesama Liisi oma tineda pilgu ja tuhmi naeru ja nõndapalju kõrge rinnaga, et mul sellest külgetõmbamisest õieti niisama palju häbi oli kui rõõmu... Rõõmu küll muidugi ka, sest ma tundsin, et minu vabanemine ja päriksaa- mine oli tema läbi võimalik. Ja õigupoolest tundsin ma küll siiski enam lusti kui alandust himustamisvaeva pärast, mida tema peale mõt- lemine ja ta ligidal viibimine mulle tegi... Nõnda et mina tema kohta täie tõega oma laulude vihiku sisse kirjutasin:

*Sind ma tahan võttemaie
lilleks oma voodielle.
Sinu valged rinnukesed
on kui talve lume-mäed.
Päike paistab nende peale.
Ilusam küll võib see olla,
mis sa kannad varjoella...*

Ja äravarjatud asjaks see minule jäigi... Sest enne, kui ma oleksin lõplikult julgust kogunud või lahke juhusega mind tarvilikult oleks takka õhutanud, tuli kõik minu suuskooli pealt lahkumine ja tagasiasumine Riia linna. Kõik minu pettumine suuskooliunistuses. Ja härra Sonntagi pettumine minus, teadagi. Ja näguripäevad kuni esimeste tunnivõtjate leidmiseni...

«Hei, kõrtsimees! Too mulle siis see kolmas kann. Ja pane pool naela soolaubasid liua peale. Sest inimene peab ka kübeke lõunat võtma. Kui tema edasi mõtelda (mis tähendab edasi elada) tahab. Säh, arva sellest poolimperiaalset minu oad ja õlled maha. Kopikas jäta enesele. Selle eest, et sa paljalt ülikoolipedelli nägu, aga mitte tegu oled. Ülejääk too tagasi. Sest mina ei taha mitte rikka mehe muljet jätta ega salata, et see minu viimane raha on. Ja sellega pean mina Riia linna tagasi saama. Pärast seda, kui ma õhtul praostihärra jutul olen ära käinud.»

Aga kõigepealt paneme nüüd uue piibutäie tossama.

Praostihärra jutul ära käia. Ja praostiproua jutul ka... Mis?!

Niisugune naine...?! Ja mis kõige imelisem: see ei tekitagi minus õieti hämmeldust. Vaid üksnes pakitsevat uudishimulikku rõõmu. Süüdistus Potivari naise vastu temas...? Issand Jumal, kui kaugel see

on ja kui madalas... Ja mul on iseene pärast häbi, et see mulle meelde tuli... Esimest korda vaatab seesugune naine minu peale... Ja esimest korda tunnen mina, et seesugune naine on kütkestav! Tema iseäraliselt puhas ja haritud olemine. Tema peenus. Mis mind sugugi tõrksaks ega kangeks ei tee. Nagu ma muidu ikka olen selletaolise lähedal tundnud enesega sündivat. Tema peenus, mis oma imelise usalduslikkuse läbi just nagu alles täiesti iseeneks saab. Ja täiesti selleks, mis mina naisterahvast olen unistanud... Tuleb välja, sellest iseenele aru andmata, siamaani... Tema koguni õblukene olek, hoopis teistsugune kui lopsakus, mis mulle tänini on naiste juures himuaimdused meelde toonud... Tema õblukene olek, mis äkitselt mo meelet kõigi naiselikkude asjade seas kõige ilusam on. Võib-olla sellepärast, et tema seest üks iseäraline pehme küpsus välja paistab, õigupoolest mahedam ja avalam, kui sinna ülepea näib ära võivat mahtuda... Tema kitsas tõmmukas nägu ja targad kõrged kulmud. Ja kumavates tumehallides silmades üks lapsemeelne elevus, jaa. Aga selsamal ajal ka üks rahulik ja üleolev teadmine, mis selle, kelle peale tema vaatab, ülemäärase teadmise kohusest vabaks teeb. Issand! Misasja mina sonin?!

Kõrtsimees! Veel üks kann!

Ja siis kõnnib Jaak vilet lastes — ei! ilma iga vileta! — kirikumõisa tagasi. Praostihärraga teaduseasjadest juttu puhuma. Nagu praostihärra on soovida suvatsenud.

Aga praostiprouaga...? Narr! Mispärast ei peaks mina võima talle otsa vaadata?! Otse nende tema kumavate, peaaegu et mustade silmade sisse... Et *ah seesugune sina siis oled*... Nagu oleks minul teada, mis-sugune tema on... Või temal, missugune mina olen... Või oskavad naised mingil imelisel moel näha inimese sisemist olemist? Võib-olla ei panekski mina tema interessi minu vastu (sest seda ometigi tema elevus tähendas!), võib-olla ei panekski mina seda nõnda väga imeks, kui tema minu sisemist olemist aimata võiks. (Ha-ha-ha-haa! Häbi, Jaak... Mis-sugune edevus! Sinu poolt, kes sa ennast küünikuseks sõandad arvata.) Sest kui tema minu sisse mõistaks vaadata, mispärast peaks see temale meeldima, mis tema seal näeks? Kui mina jo oma ideaalid (imelik, esimest korda torgatab see mulle pähe), kui mina jo oma ideaalid olen enesele nii täiesti naistesoo peale mõtlemata üles seadinud — rääkimata *tema suguste* naiste peale mõtlemisest... Oma *tõearmastuse-ideaali*, mis minu paljude meelet võimata karuseks ja häbemataks teeb. Olgugi et mina tema järgimises koguni ei jaksa nõnda järjekindel olla, nagu ma tahaksin... Oma *nõudmiste-ideaali* maailma vastu: hädapärast tarvilikul määral mõnused, piiramatul määral teadmist... Oma spartaliku *kasinuse-ideaali* — olgu ma selle vastu jooma poolest küll eksinud kui palju tahes, mõndapidi olen mina seda jällegi tõsiselt au sees pidanud — sallimatusega kombekehklemiste tühja-tähja ning riidealpuse vastu, tõtt ütelda, nõnda ägeda sallimatusega, et mõned mind minu alpusevaenu pärast päripidialbiks on nimetanud... Ja viimaks oma *truduse-ideaali*... Mis ometi ei ole rüütli-truudus daamideteenistuse vallas. Vaid vimmakas, kiuslik, uhke matsi-truudus. Selle rahva vastu, kelle seast minu isa tulnud on. Selle rahva vastu, kelle juurest kõik selle rahva lapsed, kes enesele õnnemoel tiiva-

JAAN KROSS

raasukesed selga on saanud, muudkui aga minema lendavad ja selle rahva porisse jätavad ja maha salgavad ja ära annavad — kolmekümne hõbeseekli ja võõraste hilpude eest...

Truudus selle rahva vastu...

Seda kiusakam truudus, et minu pärisema, nagu isa seda ise on kinnitanud, hoopis Pohlamaa poolt pidi olema pärit olnud... Minu pärisema, kellest ma rohkem ei mäleta kui ühte imelikku lõhna, justkui ristikeheina lõhna, mis tema käte ja juuste lõhn pidi olema, ja neid kurbi heledaid silmi, mis vististi tema silmad olid... ja ühte valget laiku, tema valget nägu suripadjal, kahte valget nägu, tema ja selle maimukese oma, kelle tema oli sünnitanud ja kellega koos tema suri... Minu pärisema, kelle rahval oli riik ja linnad, raamatud ja kuningad... Jaa, ma oleksin jo võinud need enese omaks kuulutada! Kui need minu pärisema omad olid! Olgugi et tema ise oli paljalt teenijatüdruk, kes pesi Riia linnas kaubahärra Hentschi poriseid põrandaid. Ma oleksin võinud kuulutada enese omaks tema rahva raamatud ja lossid, kirjamehed ja kuningad! Keegi ei oleks saanud mind takistada. Kui mina oleksin läinud ja sellega algust teinud, et ma oma pärisema pühakud oleksin enese omaks tunnistanud... Katoliku kiriku kaplan tegi jo minuga sellest minu gümnaasiumipäevil paar korda juttu... Ja pühakutest kuningate ja kõigeni oleks olnud üksainukene samm... Aga need kõik oli minu pärisema ometi maha jätnud... Ei küll mitte Juuda moel, nagu needsinased õnnelikud, kes minu isa rahva maha jätavad ja sakslasteks saavad. Mitte nõnda. Sest minu ema ei olnud mitte läinud põlatuma juurest auväärsema, väetima juurest vägevama poole. Vaid risti vastupidi. Mis ta tegi, oli tema teinud rahvata ja nimeta ja purupalja Kikka Jaagu pärast. Ühe hallis maavillases tõlbis tööpoisi pärast, kes Riia linna ära oli eksinud ja ühtegi arusaadavat keelt ei mõistnud. Tema kumeda hääle, tema lustakate laulude, tema kild-killult arusaadavaks avaneva loba, tema rõõmsate helesiniste silmade nimel... Võib-olla ei oleks minu ema ka nende asjade nimel pidanud oma rahvast ega usku maha jätma. Võib-olla... Mina ei tohi seada ennast selle üle kohtumõistjaks, kui ma ise olen selle mahajätmise vili. Olgugi et mu süda ütleb: parem küll vististi ka nende nimel mitte. Seda enam, et see minu emale vaevalt kerge oli. Sest alles mitu aastat pärast isaga paariheitmist oli tema jo katoliku kiriku alt luteruse kiriku alla üle tulnud. Jaa, nõnda hilja, et esimesed sõnad ladina keelt, mida mina oma elus trehvasin, olid katoliku kirikus kuulnud — kui ema mind isa salaja missale tõi ja koor lillapunaste akende kuma sees laulis

*sicut erat in principio
et nunc et semper
et in saecula saeculorum...*

ja mina mõtlesin, et mis imelikkudest sikkudest seal küll peaks lauldama... Aga minu pärisema oli jo kõik selle maha jätnud, nii sikud kui lambad. Ja mina ei saanud, mina ei tahtnudki seda tagasi püüdma hakata, mis tema oli käest ära andnud — või teiste asjade vastu ümber vahetanud. Kui lõpuni mõtelda, siis selleks, et mina olemas oleksin.

JAAN KROSS

Sest sellest ajast peale, kui ma oma isa mäletan ja kui ma tema läbi tema rahva olemasolemist aimama ja tundma sain, olen mina tundnud iseäralikku magusat ja valusat tarvidust jääda oma isale ja tema rahvale truuks. Truuks isa karedale vasekarva parrale, mille seest tulid need imelised lood ja laulud... läbi minu pärisema unenäoaja minu märkamise pärisaegadesse — võõrasema aegadesse... selle, kes mulle ammugi tõsiseks emaks on. Isa imelikud, justkui alguse ja otsata laulud... nagu vasekarva lõng, mille peale suure maailma asjad endid minu meeles ja arus lükkima hakkasid. Heietused ja pajatused isa põlve otsas, lambisilma ähma sees, kibedas ja magusas piibusuitsupilves. Üks väike isepärane ja isekeelne maailm, mis keset päratu suurt ja seitsmekeelset linna meie katusekambris olemas oli. Ja mis oli osa ühest kuskil aimata olevast maast ja mõttest, mille pärise olemasolu kinnitusi mina järjest enam märkama hakkasin: eestlaste kandilistes nägudes ja kodukeelses kõnes Riia uulitsatel meie Jakobi kiriku ümber ja teenistustel kirikupinkides, kui Ytter või Sonntag ise oma üpris kanges maakeeles jutluse oli maha öelnud ja isa koori pealt kaikuval baritonihäälel nagu selge karjapunasuga laulu üles võttis

Võtkem nüüd Issandat, vägevat kuningat kii-ii-ta —

Ja kuipaljudest neid oli — sadakond kumemat ja karedat häält, mis komistamisi, aga suures püüdmises temaga kaasa tuli... Ja sugulased olid veel enam selle aimduste maa ja maailma olemasolu tunnusmärgid, haruharvad, aga seda kindlamad, kui neid sealt kaugelt Riia linna käima sattus ja mõned meie koju sisse astusid, vana Paavel ja Enn ja Märt, karvased pasteldes mehed hallides, suitsust ja hobustest ja põhust ja viljast lõhnavates riietes. Ja nende rämedad naljad, nende möh-möh-möh-naer, nende vihapahvakad ja sakstesajatused, nende napid ütlemised, tihti peale aredad otsekui vanasõnade kard... ja nende laulujorin sinikaela juures... Ja viimaks selle ühe minu lapsepõlvesuve Võidumaa-mälestus... Sellele rahvale truuks jääda...

«Ah hobosed äi ole ikka veel eess?! Korrathi molckus! Mina tahan sulle üthelda —»

Härra Tallinnamaa studiosuus seisab saksakambri lävel ja pühib siidrätikuga lõunasööma jäänuseid oma hõredatest vuntsidest ning põrutab jalaga vastu põrandat, mitte enam lilla pantohvliga, mis tal hommikul jalas oli, vaid viksitud reisusaapaga, sest pärastlõunane aeg on, tule Jumal appi, kätte lorutatud ja teelemineks äkitselt pakiline. Noorhärja rõugearmiline kutsar, oma ameti kohta üpris talusulase moodi olekuga mees, seisab noorest isandast kolm sammu eemal, turi terake kühmas ja põlved väheke lõnkus. Ta ei tea, kas joosta sedamaid hobuseid ette panema ja jätta isanda vihakisa kuulajast kõrvast ilma, mis isandale vististi veel enam viha teeks, või olla paigal, nõnda et isanda hiljaksjäämine seda suurem saab, mis ei vihasta isandat vähem...

... Mühakas! Lontmökk! Puupack nüisugune! Mina äi või sinu tuim molu välja kannatada! Marsch!

Aa — nüüd tuleb talli tõtata, klaar... Ja kutsar hakkab tiidsasti astuma. Ta tuleb oma suuruse kohta kebjal sammul otse minu poole. Ta peab teel kõrtsitoa uksele siitsamast minu lauast mööda minema. Tal

JAAN KROSS

on sügavad rõugearmid näos (muidugi mitte karbatsiarmid — Issand, mis lollused äkitselt pähe võivad torgata —, karbatsiarmisid võib tal jo ehk ainult turjal leida olla), sügavad rõugearmid näos ja raudhall habemerant ümber liikumatu suu. Ja silmad nõnda kitsaks pigistatud, et mina ei näe, missugused nemad tal on. Ta tuleb sürja minu laua poole... *Jaa! Sellele rahvale truuks jääda...* Ma olen neli kannu õlut ära rüübanud. Aga ma saan selgesti aru: *sellele rahvale truuks jääda — kõige minu olemise põhjani...* *Tühja epateerimise kiusatusele mitte järele anda! Mitte järele anda!* Aga ma olen neli kannu õlut ära rüübanud...

Hobused ette! Seanägu!

Ma olen neli kannu vaadervommi rüübanud... Oh, kallid õpetaja Diogenes, hoia mind tagasi! Hoia mind odavast žestist tagasi, niisugusest, mis on küll tore, aga tuluta... Oh, ma tunnen, sina ei ole teps õige mees mind hõlmast pidama, sina, kes sa Aleksandril käskisid päikese eest kõrvale minna... Ma tunnen: *ei, ma ei saa kiusatusest võitu.* Noorhärja kutsar on otse minu laua juures. Tema halli kuue suitsu- ja vilja- ja hobustelõhna pilv — vana Paavli ja Ennu ja Märdi lõhn, mis nendega ühes minu lapsepõlvkambrisse sisse tuli — tõuseb mulle vastu ja mina tõusen püsti:

«Pea kinni, mees! Sinu armiline puupakunägu meeldib mulle! Sinu seanägu on minule armas. Säh!»

Kõrtsmik on mulle minu poolimperiaalset neli rubla ja kopikad lauanurgale tagasi toonud. Ma pigistan neli keisripildiga hõberubla kutsarile pihku:

«Säh. Ja ole, kes sa oled.»

Muidugiteada teen mina seda nõnda, et tema peremees peab seda nägema ja kuulma. (Jälle see *näita-näita-näita* minu olemises, see, mis ei ole tõsist küünikust väärt!) Ja ma tunnen sealjuures, kui armetu see on, mis ma teen... Minu naeruväärt rublad, minu viimased, aga ma ei anna enesele mahti selle peale mõelda, sest ma põlgan haledust, ja minu lapsik poolehoiunäitamine, mis noort parunihärrat ainult kutsari kahjuks ärritada võib... Ma saan kõigest aru. Ma saan aru, kui tühi on minu tegemine kõige igapäevase ülekohtu ja vägivalla vastu, mis silmapilgust silmapilku minu ümber sünnib. Kõige vastu, mis siinmaal minu ümber on, otsekui miasmus, mida ma enesesse pean hingama. Kõige vastu, millest selle noore isanda päritud ülbus on paljalt tolmu-kübemene osa... Ma saan aru: peaks tegema midagi koguni muud. Aga ma ei tea, mida. Ometi aiman ma seda vististi — peaks hakkama päratu hooga, aruta visadusevimmaga tööle, rahvatööle... sõna kallal, inimeste kallal, olude kallal, tagajärgede kasinusest koguni küsimata... Ja peaks hakkama ühest ilusast hommikust, ühest pärisest päevlikutunnist kõndima püstipäi ja rääkima selget tõtt...

Kutsar on oma taipamatusest ja hämmeldusest üle saanud. Ta läheb rutates uksest välja, rublad kõvasti pihus, ise poolkültsi ja kookus, lootuses, et tema isand ehk rahaandmist ei märganud. Ja mina seisan oma laua juures. Ma silmitsen kahtekümmend kaheksat kopikat vaske, mis sinna järele on jäänud, ja o o t a n. Mis parunihärja minu väljaastumise kohta ütleb. Ma pean talle väärikalt vastama. Mitte otse nõnda, et tema mind möökade peale välja kutsub. Sest minu akadeemilise seisuse

pärast peab ta seda tarvilikul korral tegema. Aga ma ei taha ennast jo selle totruse sisse anda, kus rauatükk vaimu asemel löökisid jagama pannakse. Sellepärast mitte otse nõnda vastata. Aga ometigi, kui rauatükk tõesti ainus on, mis ka mul oma õigusi kaitsta lastakse, siis ei pea minust öelda võidama...

Ma silmitsen vaskkopikaid, mis laual on, ja ootan. Aga kui ma minuti jooksul saksakambri ukse poolt kippu ega kõppu ei kuule, pöoran ma pilgu sinnapoole — ja vaatan määrdunud lõmmulaudadest ust. Härra *stud. iur.* von So-und-so'd ei ole seal. Eeh, tema nimi ei tule mulle meelde. Aga tema nägu ja tegu on mul teada. Nõnda et ma olen kindel: ta peab olema enne kambrisse tagasi astunud ja ukse kinni pannud, kui mina tema kutsariga rääkima hakkasin. Sest muidu ei oleks tema teps jätnud selles asjas minuga tüli norimata. Aga praegu ei saa mina jõ talle järele minna ja pajatama hakata, mis mina tema kutsarile moraalseks toeks (või milleks, milleks — oh, see on nii üpris lihtne ja ometigi segane asi) — mis mina selleks tegin... Ma silmitsen taas oma kahtekümmend kaheksat kopikat ja ma ei saa koguni aru, mis see õieti oli, mis minu nüüdsama peaaegu et mõõgapruukimise tarvis küpseks tegi. Ja naer tuleb mulle peale, kellegi või millegi üle vihane naer — võib-olla mõtte üle, mis mu peast läbi vilksatab: kas ei olnud minu vaim nii varmas ennast duelliks valmis seadima lootuses, et ma selle läbi pääseksin kella kuueks härra Masingu jutule minemast? Igatahes, naer tuleb mulle peale:

Ha-ha-ha-ha-haa! Kõrtsimees! Säh! Kakskümmend kaheksa kopikat. Too mulle veel üks kann!

Ma joon viienda kannu kulinal tühjaks. Et mul sisikond soe oleks, kui ma kõledaks ja selgeks läinud taeva all vastu külma järvetuult teed käin. Kirikutorni poole, mis on seal kõrrepõldude kohal are ja terav nagu suur sepanael.

Igatahes kui härra Masing on mind kutsunud, ei pea proua Masing — ptüi! — härra Masing mind hiljaksjäämises võima süüdistada!

7

Kui mul omas pettumuses mahti oleks oma pettumust mõõta, ehmataksin mina vististi. Nagu see, kes ootamatult sügava kaevu äärele astub ja sinna sisse vaatab. Ehmataksin, kui tähtis ja meeltmasendav see mulle äkitselt on, et seesinane veider poiss lõunalauda ei ilmunud.

Püha Gennaro, sina näed nagunii minu sisse ja ma ei pruugi seda sinu ees salata: tunne, mida mina kõigepealt peaksin tundma, peaks ju olema solvatud olek. Mitte küll ülemäära sügav, vaid parajalt pealiskaudne, aga ikkagi solvatud olek. Sest mina ütlesin temale ometigi «Nägemiseni lõunalauas!» — selgel sõnal ja, ma tunnistan üles, niisuguse silmasissevaatamisega (mida tema oma kohmakusest hoolimata küll tähele pani), et iga vähegi kasvatatud noormees oleks olnud kella kahe aegu kõige püüdlikumal moel platsis. Aga see noore puujumala näoga jõmm ei võtnud vaevaks! Ja tõtt tunnistada, olen mina haavatud olekust kaugel. Kuigi minul lõunaseltskonna kogunemise ajal mõneks silmapilguks korda läheb niimoodi maguspõlglikult naeratada, nagu see Carolinel imetabaselt välja tuleb, kui tema mõnda Anita või Otto

JAAN KROSS

poolt mulle osutatud armastusväärst kohatuks arvab... Jaa, ma olen asjakohasest pealiskaudsest solvatuses kaugel. Ma olen tõsiselt õnnetu. Mingi lootusetu ja mõistmatu õnnetusetundega. Nagu laps, kellele meelega on haiget tehtud. Ma lasen Minnal puljongi ja singipirukate laualetoomisega veerand tundi viivitada. Ma kiidan proua Jäsche kirbukirja kleiti ja hammustan huulde, kui mulle meelde tuleb, et ma seda juba hommikukohvi ajal kiitsin. Ma olen isegi Adlerbergi vastu viisakas. Kui kõik juba söögitoas koos on ja kui ma mitu korda aknast välja olen vaadanud (nõnda et seda küll keegi märgata pole võinud), ütlen ma:

«Ah, õigus, Hollmann ei pidanudki ju täna meie juurde lõunale tulema —» (ma tean seda hommikust saadik) «— ja see... see naljakas poiss — kuidas tema nimi oli — Petersohn, see on ka vist paremaks arvanud minema tuisata... Nõnda et ma palun lauda.»

«Ah teda sina ootasidki,» tähendab Anton oma igavesti irooniliselt saagival häälel. Anton on oma ennelõunaratsutuselt kella ühe ajal tagasi jõudnud ja enese saunas külma veega üle uhtunud nagu alati ning temast hoovab nüüd tema kahvatu näo ja nilaka oleku kiuste iseäralikult vastumeelset sitkust ja enesega rahulolu:

«Ah teda sina ootasidki? Tema vehkis juba kella kümne ajal Tartu poole tagasi. Ma ratsutasin tema lähedal üle maantee ja nägin. Säherdune Kristuse-koafüüriga harkjalg paistab ju kaugele ära.»

Ma mõtlen: mispärast sina mind ometigi kiusad...?! Palun, palun, ära hakka mind nüüd kõigi kuuldes omal tuntud tänitaval viisil selle poisi ilmumata jäämisega pilkama... Aga mispärast jooksis tema niimoodi minema? Kui Otto teda ometigi kella kuue ajal ootama pidi? Mispärast?! Minu edevus (või minu instinkt) ütleb mulle, et selle poisi ärakadumine pidi olema mingil kombel minuga ühenduses... Püha Gennaro, ma pole tõesti nutmapuhkemisest kaugel... Aga ma ütlen naeratusega, mida Klinger tunamullu Tartu kõige šarmantsemaks naeratuseks nimetas (ja ma tunnen, kuidas mu sõnade v a l e mu naeratuse iseäraliselt kiirgama paneb):

«Mu sõbrad, eks ole, armas on kord ka o m a v a h e l siia lõunalauda koguneda!» Ma häbenen ja võidutsen ühtaegu oma sõnade pärast, ning sealsamas hakkab Otto oma rutakal kombel söögipalvet ütleva, täpipealt nagu ma olengi ette näinud, nõnda et ei Ottiliel ega Eleonorel ega tema Antonil ole mahti mulle midagi kahemõttelist öelda. Aga major Adlerberg, kes niisugusest asjast nagu ühe maja nahaga-tajutav atmosfäär mõhkugi ei taipa, põristab:

«Jumala õige, armuline proua, ho-ho-hoo!»

Ma vaevlen lõunasöögi kuidagiviisi mööda. Kõik, isegi Eleonore, kes figuuri asjus ammu peaks toiduga mõõtu hoidma, söövad piimanuumal olnud vasika praadi haruldase isuga, mida siitmaa õhk kohalikkudele inimestele näib andvat. Minul läheb praetükk vaevaliselt kõrist alla. Mina mälun ja neelan ja kugistan ning joon paarile praesuutäiele kolm klaasi jõhvikavett peale. Samal ajal õnnestub mul rääkida mingeid tühisusi, mida laudkond naljakaks arvab ja mille üle major Adlerberg nõnda valjusti naerda paugub, et ma jõhvikavee-karahvini igaks juhuks temast kaugemale asetan.

Söögitoa kolm suurt aeda avanevat akent on otse minu ees. Aeg-ajalt

taban ma enese õue vahtimast ja lootmast, et nüüd-nüüd-nüüd astub see poiss sealt kollasekirju akaatsiaheki tagant välja ja ruttab jahedat tuult uhates söögituppa sisse... Muidugi tean ma, et teda ei tule. Sest Anton ei mõtelnud välja, et ta teda juba hommikul nägi Tartu poole tagasi vehkivat. Anton võib minu kiusamiseks midagi niisugust välja mõelda küll, olgu tema fantaasia muidu kui tuim tahes. Aga seekord rääkis ta tõtt. Sest luiskama hakkamiseks oleks ta aimama pidanud, kui väga tema jutt mind puudutab. Jumala abiga ta ei aima. Ja mina poleks isegi — tunni või paari eest — aimanud... Oh, ma olen narr, narr, Issanda narr... Ma pean aru pähe võtma. Ma pean taipama: mul ei jäägi ju muud üle kui aru pähe võtta... Mida muud võiksin ma teha? Lasta hobune sadulasse panna ja ratsutada talle järele? Ei, nõnda narr mina ometi ei ole. Teener-Priit viib koos Minnaga lõunalaua magusroast ja kohvitassidest lagedaks. Seltskond seisab enne pealelõunast laialilagunemist lobisedes läbisegi... Ratsutada talle järele... Kihutada, tuul südame all, mööda maanteelagedat... Seal ta lähebki — kaugelt paistab ära —, kuidas Anton ütles: Kristuse-coiffure'iga harkjalg... selle naljaka kaikaga, mis tal tokiks on... pikkade kätega vehkides, hele pea püsti, ruuge talupojajuuks musta talupojakuue õlgadel... Ratsutada tema selja taha, temast mööda, pöörata hobune talle ette, nõnda et ta vaatab äkitselt üles — oma peaaegu et vihaste siniohakasilmadega... Ütelda: J a a k... Ja siis...? Ja siis?! Ei, nõnda narr mina ometi ei ole. Ma pean aru pähe võtma. Ja võtangi, võtangi, võtangi... J a a k... Aga tema ei vasta musta ega valget. Ta astub minust ja mu hobusest läbi, nagu oleksime meie paljas maanteetolmune õhk. Issand Jumal, ma võtan aru pähe. Ma ei ole ju ometi viieteistkümneaastane plika. Mul on tarvis omade ja võõrastega viisakas olla. Mul on suur majapidamine juhatada... Eleonore räägib, ma kuulen, Jäschega:

«*Mais racontez nous donc quelquechose de votre Buzance...*» Jaa, ta ütleb Byzance'i asemel *Buzance*, mis ei tähenda ju mitte midagi, kui mitte lollpääsust (sõnast *buse*, üks ole)... Aga mina ei ole lollpea, ei. Mina võtan enese pihku ja lasen Minnal proua Eleonore jaoks talvised vaarikamoosipurgid iseäralise hoolega välja valida. Mitte kuus, nagu Eleonore mulluse järgi arvab, vaid kahäkksa. Ja et neil hallituse raasugi peal ei oleks. Jaa. Tipp-topp. *Da ich's mir leisten kann*, nagu öeldakse... Ja siis õiendan ma hulga aega tüdrukute pesuga. Ma valin välja, mida tuleb triikida, pleegitada, parandada, ja otsustan, mida neile juurde ömmelda lasta. Ja selle järel panen ma koos aednik Paabuga tulbisibulad maha ja märkan alles, kui pooled juba peenras on, et ma olen oma teeroosidega kleidis aeda mulda tulnud tuhnima... Aga ikkagi olen mina endal juba täiesti pihus. Ja kui ma teener-Priidul siiasamasse magamistuppa vett lasen tuua ja käed rohelises fajanssskautsis puhtaks pesen ja küünealused mullast ära puhastan, panen ma tähele, et seesinane minu kriitiline mina, kes minu juurest vahepeal sootumaks kadunud oli, on mu juurde truusti tagasi tulnud ja vaatab jahedalt naeratades pealt, kuidas see teine, see pabistav ja lapsik, on kaugele peeglisse taandunud ja silmad maha löönud ja oma küünte kallal nukerdab, hämaras vaevalt nähtav... Ja tõtt ütelda on mul temast isegi kahju. Jaa, mul on kahju, et see enese pihkusaamine mul siiski nii kergesti korda läheb. Kahju, et ma nii hõlpsasti uskuma jään,

JAAN KROSS

kui ma enesele kõnelen: *Issand Jumal, mis on siis õieti juhtunud?! Üks veider pikakoivaline poiss, üks Jumala võõras, astus kirikumõisa sisse ja tegi jälle minekut. Ja kõik on täiesti nõnda, nagu oli . . . Täna jälle seesama, täiesti seesama, mis eile ja homme ja tunahomme . . . Kui lohutav, Jumal tänatud . . . ja kurb, aga ikkagi lohutav . . .*

Ja siis koputab Minna magamistoa uksele, pärast seda, kui ma tulbisibulad olen mulda pannud, ja tuletab mulle meelde, et aeg on härrale töötuppa kohvi serveerida. (See sai kohe minu tööks, kui ma siia majja lastetüdrukukuks tulin. Nähtavasti tahtis Otto mind juba esimesest päevast rohkem enda lähedale. Ja see on tänini minu töö. Kuigi ma enam ei tea, kui palju ta minu lähedusest hoolib . . . Kas ma seda siis tõesti ei tea . . .? Muidugi, kust ma võin seda teada . . . Oh mis ma ometi . . . Issand küll . . .) Mis?! Kas kell on siis juba seitse?! Ma ootan valuvõpatast südame all, aga seda ei järgne. Ja Jumal tänatud . . .

Kohvi on Minna poolt juba valmis pandud ning on söögitoas väikesel laual tõmbamas. Mustal lakk-kandikul seisab vana Sèvres'i portselanist kohvikann villase sinikirja mütsi all (kümne aasta eest minu enese kootud ja ikka veel pruukimisel, tipus longu vajunud klaaspärlitutt) . . . Ja kui ma seda kulunud kannusoojendajat vaatan, on mul tunne, nagu heidaks keegi või miski mulle midagi ette. Aga mida siis?! Mida?!

Kogukas jämedasangaline Põltsamaa tass (mõtelda, paljalt viis tükki on mul sellest kaheteistkümmesest satsist järel) seisab ootuses kannu kõrval koos hõbedast suhkrutoosi ja tangidega. Sinikirja tassi valge sisemus helgib puhtusest niisama nagu toosi ja tangide hõbe. Ja mida on kellelgi mulle ette heita?!

Ma võtan kandiku osavrõõmsalt vasaku käe sõrmeotstele ja lähen teele mööda vahekoja siledat kivipõrandat. Kohe olen ma oma mehe nahkpolstrise ukse taga. Ma tean täpselt, mis sünnib. Ma koputan laulatussõrmusega vastu piita, et koputus töötuppa ära kostaks. Ja Otto hüüab kärinal, nõnda et see ukse tihedusest hoolimata selgesti kuulda on:

«Johoo!»

Ja siis, kui ma tuppa astun, on ta juba poolel teel mulle uksele vastu tulemas. Krapsakusega, milles, ma tunnistan, ei puudu kübe raugalikku kohmetust. Niisugust, mis on pisut nagu kaastundmust tekitav — ja armsaks harjunud — ja millest ma ennast just nagu ometi tahaksin kõrvale pöörata . . .

Kop-kop-kop-kop.

«Johoo!»

Aga kui ma töötoa ukse lahti teen, tunnen ma: mu põlved lähevad nõrgaks ja ma pean parema käega kandikuservast kinni haarama, et nõud põrandale ei libiseks . . . Mitte sellepärast, et Otto ei olegi mulle vastu rutanud. Mitte sellepärast, et ta seisab kaugel toasügavuses akna all. Vaid tuba täitva suitsupilve kibuvitsaõie-uitsu pärast, millest mul süda kurku põksatab. Ja sellepärast, et t e m a on seal . . .

Ta istub Otto kirjutuslaua otsa juures tugitoolis, pikk valges püksis koib üle põlve visatud ja mullane kinganina õhus püsti. Ma näen, ta on püüdnud kingi rohtuustiga porist puhtaks pühkida. Tal on suitsev piip käes. Ta istub kuidagi hooletult ja ometi keskendunult — matsli-

kult ja kuninglikult ühtlasi — ja pöörab oma tõrksad sinised silmad minu poole ja ma näen läbi piibusuitsupilve: ta pilk sulab äkitselt üles. Ta vihasele koondunud kulmud avanuvad. Ta pahur kahvatu suu liigatab, nagu otsiks see midagi — sõnu, kuju, suhtumist —, aga ainus, mille ta nähtavalt leiab, on vaikiv imestus, ma ei tea, kas minu või iseenese üle.

Igatahes, mina olen enesel nüüd täiesti pihus. Vähemalt siin, tema silme all, kindlasti.

«Oo,» ütlen ma rahulikult, kumedalt ja kübeke irooniliselt, «ma ei teadnud teid enam oodata — pärast seda, kui te minu lõunalekutsumisest ei hoolinud...»

Ta ei vasta midagi. Ta kortsutab ainult üsna põgusalt kulmu. Ja mina ei taha tema vaikimist venitada. Ma ei taha lasta sel ebaviisakuseks kasvada. Ma ütlen:

«Üks silmapilk. Ma toon teile kohvitassi.»

Ma teen lauanurgale raamatute vahele ruumi. Ma panen kandiku lauale. Ma vaatan talle otsa ja väljun. Kui ma söögituppa jõuan ja hingeldades puhveti ees seisatan, tuleb mulle teadvusse, et ma keksides läbi vahekoja jooksin ja jooksutaktis hääletult hõiskasin: *Ta tuli — ta tuli — ta tuli — ta tuli!*

Aga mitte minu pärast, püüan ma enesele ütelda ja enese üle naerda, vaid Otto pärast. Jaa. Ning ma naerangi. Kuid ütlen enesele hoopis: Ma ei usu, ma ei usu, ma ei usu, ma ei usu! Kui ma noorte meeste nägudest veidigi lugeda mõistan...

Ma võtan puhvetist Jaagu jaoks tassi. Ning alles siis, kui ma olen talitsetud sammul töötuppa tagasi läinud ning tassi sujuvalt ja väärilt lauale asetam, lipsab mu väarikus mul jälle peaaegu et käest. Sest ma märkan, et ma olen Otto sinise Pöltsamaa tassi kõrvale toonud ühe oma kahest kuldsest prantsuse tassist. Need kaks on mul täiesti ühtemoodi, nõnda et ma ei tea, kas see on too, millest raamatukogutoas jõi tema, või too, millest jõi minna. Oma ehmatus kiuste taban ma enda soovimast, et see oleks minu huulte jäljega tass. Aga minu ehmatus on küllaltki põgus. Sest igale teisele võiks silma torgata, et ma tõin selle poisi jaoks välja ühe meie maja kahest kuldsest tassist. Igale teisele. Aga seesugust asja ei märka Otto ju teps. Paraku. Ja õnneks. Ning Jaak ei märka seda muidugi ka mitte. Aga see polegi toodud neile märkamiseks. Aitab, kui mina seda tean. Ma kalkan mõlemad tassid täis:

«Ja kuidas on, minu isandad, kas härra Petersohn meie õhtulauda tuleb või ei?»

Jaak avab suu, et ütelda, mulle tundub, et ütelda: «Ooo — eee — ei mitte, armuline proua», aga Otto kätsatab:

«Iseenesest mõista! Härra Petersohn ei lähe täna enam kuskile! Kell üheksa on õhtusöök. Ma võtan tema õhtulauda kaasa.»

Mind ei häiri ülepea mitte — peaaegu ülepea mitte —, et just Otto tema õhtulauda kaasa toob. Sest kui ma naeratades töötoast lahkun («Head mõttelendu, härrased! Ma lasin täna kohvi ekstra kange valmistada»), vaatan ma Jaagu poole tagasi ja näen ta nägu — tema naljakalt enesekindlat noore-jumala-nägu, tema hämmeldunud lapsenägu lambitulest veiklevas piibusuitsupilves (kibuvitsaõite lõhnaga). Ja tean, tean, tean: ta tuleks ka ilma, et Otto tarvitseks teda tuua...

Ma lasen Friedrichil väikeses raamatukogutaguses külalistekambris ahju küdema panna. Ma saadan Leena värskete linade ja püüridega sinna ja lasen talle aseme ära teha. Ja kui Minna hakkab õhtulauale katet seadma, plaanitsen ma sellele poisile laua pahemakäeotsast neljanda koha. Ma ei saa ju teda Otto kõrvale istuma panna, sinna, kuhu ta hommikul juhuse kombel sattus. Ta oleks seal mulle küll nõnda ligidal kui ülepea võimalik. (Oh püha Gennaro — jaa, mina mõtlesin, nõnda ligidal kui s õ g i l a u a s ülepea võimalik...) Aga Otto oleks otse meie vahel ja ma peaksin teda kogu aeg vaatama Otto hõredate juuste või turris kulmude varjust... Seal, kuhu ma tema asetan, istub ta peaaegu minu vastas. Ja nägu on otse pahempoolse laualühtri valguses. Sest õhtul tahan ma õlilambi asemel küünlad põlema panna. Et oleks pidulik. Ja õdusam. Ma käsin Minnal värsket püti sissetehtud angerjat lahti võtta ja õieti kange Indiamaa tee tõmbama seadida. Ma panen ise laualühtrid põlema. Ja siis kogunetakse lauda.

Anton kui alati kõige naljasem on esimene nagu ikka. Tema järel tuleb Adlerberg ja siis proua Jäsche ja siis meie priske proua võoras-tütar ja siis meie vanemad preilid võorastütred ja siis Jäsche selle oma manuskripti ja Anita oma tikkimisraami tagant... Ma näen neid kõiki natuke eemalolevana. Ma ei vaevu nende juhuslikke sõnu teatavaks võtma. Ma naeratan kõigile. Ma silitan Anita ilusat kastanikarva juust, kui ta minust mööda läheb, ja mul on oma žestist natuke häbi. Mitte sellepärast, et see on väike demonstratsioon tema õdede jaoks, vaid sellepärast, et ma tunnen, minu silituses on väljaütlemata meelitus, *Anita, ole sina minu kaaslane minu vandenõus nende kõikide vastu...* Ma tunnen, r õ ö m hõõgub minu sees, ja tubli osa sellest on võidurõõm sellisinase laudkonna üle. Ma ütlen teenrile:

«Friedrich, mine ütle praostihärrale ja tema külalisele — meie ootame neid lauda.»

Friedrich läheb. Meie võtame pika toolidekolina ja kõhatuste ja *pardon'*ide ja *bitte schön'*idega istet. Ma kuulen samme vahekojast söögipalvet tulevat. Ma tunnen, kuidas Otto minu paremal käel maha istub. Ma vaatan naeratades lauale ja ootan. Ma silmitsen valusvalget soolapäputäit sinises portselanist napas ja ootan, et pahemalt neljas tool paigalt tõmmataks. Ma vaatan lauale ja kogun kiiri oma silmadesse, et lüüa silmad sedamaid üles, et lüüa silmad sedamaid pimestavalt üles ja ütelda üsna tasa:

«Härra Petersohn, mul on hea meel, et te tulite...»

Ma ootan. Sealsamas alustab Otto kärinal söögipalvet — ja mina tõstan ehmatuses sõgedad silmad.

Seda poissi ei ole.

Und segne, Herr, unser Bisschen, damit wir es zu uns nehmen können als deine Gabe...

Ma tahaksin raputada Ottot käisest! Ma tahaksin karjatades küsida, kuhu see poiss ometigi jäi! Ma tahaksin püsti karata ja teda otsima söösta! Ma ei või. Ma istun liikumatult naeratades ja silmitsen ainiti äädikapudeli kristallihelki. Ma ootan, et see viiks maailma minust eemale, ilmsiune veikleva seinataha, nagu helkivate asjade vahimine teeb. Aga kõik on kohutavalt siinsamas.

Kui Otto on *Amen* ära ütelnud ja Jäsche mulle leiba pakub ja kahv-

lid klõbisema hakkavad, kui nad juba mõne hetke klõbisenud on ja söömalauajuttudega on algust tehtud, küsin ma (esimeste sõnade juures on mu hääl meelehärmist tuhm, aga maheneb sedamaid muuseas-küsija rahulikuks hääleks):

«Otto, kuhu siis see sinu Petersohn jäi?»

«Petersohn? Mmmm. Ma ei tea. Läks minema.»

«K u h u siis?! Niimoodi enne ööd! Mispärast?»

«Võttis pähe ja läks.»

«Ja sina lasksid?!»

«Mmmm. Ta on ju — varss. Aga mitte laps.»

«Läks ta ammu?»

«Kümne minuti eest.»

Püha Gennaro, ütles mulle, mis mul tuleb teha! Kas tähelepanu äratamata püsti tõusta ja välja minna? Vöörusekapist peleriin haarata, kingad nurka heita, teesaapad jalga kiskuda — jõosta pimedale maanteele? Kahlata hingeldades läbi muda... Hüüda — kolm korda, kolmkümmend korda, kui mitu korda? — sinnapoole, kus vankriroobaste läikivad poripaelad Tartu suunas umbpimedasse vajuvad! Ja a k! Ja a k! Või istuda liikumatult naeratades õhtulauas küünalde vilkumises? Pingutada, kuni liikumatus taganeb. Tähele panna, et major Adlerberg on mulle sülti taldrikule tõstnud. Ütelda Ottole, kes pakub mulle sinna juurde äädikat: oi, tänan, Otto, just äädikat ma praegu igatsesin...

Püha Gennaro, ütles mulle, mis ma pean tegema!

8

Ei, Carale mina seda rääkima ei hakka. Et see poisinolk enese kella kuueks värsket õlut täis oli villinud. Justkui oleks minu *prestige* selle läbi nõnda sügavasti kannatada saanud, et ma pean Cara ees tema peale kaebama hakkama... Igavene vooster... Purjus tema jo küll ei olnud. Aga ta põsenukid õhetasid ja silmad kilasid peas ja ta lehkas õlle järele hoopis rohkem kui hommikul.

Esimese hooga ei pannud ma seda tähele. Kui ma talle oma tänastest taevakivi-eksperimentidest rääkisin. Aga kui ma olin talle mõlemad kiviproovid pihu peale ladunud ja talle seletama hakkasin — ma seisin sealjuures laua ääres otse tema kõrval ja hoidsin oma Guidotti *excerpta*'sid pahema käega õhus tema nina all ja lopsisin parema nimetissõrme seljaga vastu neidsinaseid ridu, et võtku tema vaevaks vaadata —, siis tundsin mina tema õlleleha äkitselt ära. Ja ma ütlen: veel selgemini kui hommikul. Ja see tegi minu kurvaks ja vihaseks. See koguni ehmatas mind natuke. Ma astusin temast paar sammu eemale ja sihtisin tema pealaest jalatallani üle ja vaatasin talle otse tema jõllis siniste silmade sisse: ah säherdune sina siis oled... Sina oled, mida sa ise ehk põhjani ei teagi, mis see tähendab — sina oled esimene endasugune poisivooster sellesinase rahva hulgast, esimene (kui m i n d mitte arvestada, eks ole), kes ka juba mõned kenad asjakesed kirja on mõistnud panna, mida ülepeagi mitte narr ei ole lugeda, esimesed filosoofilise ja filoloogilise hariduse eelõied nõnda-ütelda... Aga mispärast pead sina sealjuures

JAAN KROSS

s ä h e r d u n e o l e m a , a h ? ! S e s t m i n a v a a t a n s i n d j a m ö t l e n : k a s o l e k s v ö i n u d ü l e p e a k ö n e a l l a t u l l a , m e e l d e g i v i l k s a t a d a , e t m i n a n e l j a k ü m n e a a s t a e e s H a l l e s v a n a W o l f f i j u u r d e n i i v i i s i s s i s s e o l e k s i n s a d a n u d ? S ä h e r d u s e k o m e t i k u e s ? ! J a p o o l k a s i m a t a o l e k u s ? ! J a s ä h e r d u s e e n e s e k i n d l a m ü h a k a o l e k u g a , n a g u e i s e i s a k s m i n a k o g u n i m i t t e ü h e m u l l e v ö ö r a j a k ö i g i l e t e a d u p ä r a s t n i m e k a i s a n d a e e s , k e s e a l d a s a v ö i k s v a a t a e t m i n u v a n a i s a o l l a , v a i d s e i s a k s i n j a l a d h a r k i s j a i s t u k s i n j a l g ü l e p ö l v e o m a e n e s e k a p s a m a a l k ü n k a o t s a s . . . F r a k k i m i n a W o l f f i j u u r d e m i n e k u k s e n e s e l e s e l g a l a e n a m a e i l ä i n u d . S e s t m i n a o l e n e l u a e g m ö i s t n u d o m a l u g u p i d a m i s e s p i i r i p i d a d a — n i i h ä s t i l i i a l o h a k u s e k u i ü l e m ä ä r a s e p ü ü d l i k k u s e p o o l e . N ö n d a e t f r a k i l a e n a m i s t m i n a k a a l u s i n j a j ä t s i n t e m a l a e n a m a t a . A g a t e e p e a l « K u l d s e s s e R o o s i » s i s s e a s t u m i s t j a k a h e k a n n u ö l l e k i n n i k e e r a m i s t , k u i g i m u l s e l l e t a r v i s v a j a l i k u d k r o s s i d k ü l l a p k a r m a n i s k ö l i s e s i d , s e d a e i v a a g i n u d m i n a m i t t e s i l m a p i l k u g i . S e s t l u g u p i d a m a t u s o l i m u l l e j u s t n ö n d a s a m a v ö ö r a s k u i p u g e m i n e . J a a . M a j u l g e n ü t e l d a : k u l d l ö i k e l i s e s t a s a k a a l u s o l e n m i n a n i i ü h t e k u i t e i s t e n e s e l e v ö ö r a k s p i d a n u d . E h k k ü l l m a t e g e l i k u l t m ö n e p i s i k e s e h ä b e m a t u s e e n e s e v a s t u h ö l p s a m i n i ä r a k a n n a t a n k u i m i n u e e s v ä l j a n ä i d a t u d l i p i t s e m i s e . M u u s e a s , m a t e a n k a , m i s p ä r a s t s e e n ö n d a o n . S e l l e p ä r a s t , e t m i n a o l e n k o g e n u d : l o h a k a d j a h ä b e m a t a d j a r e s p e k t i t a t ü ü b i d , k u i n a d s e d a m ö ö d u k a l t o l l a m ö i s t a v a d , o n e n a m j a o l t o m e t i s e e s t p i d i r ä n n i m a s t j a l ü l i k a m a s t p u u s t k u i n e e d s i n a s e d ü l e m ä ä r a a u p a k l i k u d . . . M a t a h a k s i n t e m a l t k ü s i d a : p o i s s , k a s s a e i a r v a , e t s a o m a I s s a n d a s t a n t u d t a l e n d i n a t u k e s e g a l u b a m a t a s a n d i s t i ü m b e r k ä i d ? J a e t s e e o n o m e t i g i s i g a d u s I s s a n d a v a s t u ! V e e l e n a m , s i g a d u s s e l l e s a m a s e m e i e — t ä h e n d a b , m a t a h a n ü t e l d a , s i n u r a h v a v a s t u ! K e l l e l j o (k u i t a s i n u o l e m a s o l e k u t a i m a t a v ö i k s) t u l i n e ö i g u s o l e k s — v e r i s e h i g i g a o s t e t u d ö i g u s o l e k s — s i n u k ä e s t n ö u d a , e t s a . . . J a a , i s e g i m i n a , s a a d a r u , t a h a k s i n m a t a l l e ü t e l d a , i s e g i m i n a t u n n e n s e l l e r a h v a ö i g u s t e n e s e ü l e , m i n a , k e s m a t e m a g a j o h o o p i s k i m i t t e s e l k o m b e l s e o t u d e i o l e , n a g u s i n a e n e s e t e m a g a o l e d s i d u n u d . . . I s e g i m i n a t u n n e n t e m a ö i g u s t m e i e s u g u s t e k ä e s t n ö u d a , e t m e i e e n d i d e i r a i s k a k s . . . m e i e , k e s m e i e t e m a g a v ö r r e l d e s k u i m i t t e o t s e p a r a d i i s i s , s i i s i k k a g i p a r a d i i s i v ä r a v a e e s , V e r g i l i u s e j a t e i s t e h a l j a s t e l v ä l u d e l v i i b i m e , s e l l a l k u i t e m a o n a l l e s k a e l a n i — o l g u , r i n n u n i m u d a s , ü h e k s a n d a p ö r g u r i n g i m u d a s , ü t l e n m a . . . N ö n d a e t t a l t ä i e l i k ö i g u s o n m e i e s u g u s t e ö n n e s e n t e k ä e s t n ö u d a , e t m e i e e n d i d k ö i g e k e r g l a s e p r a h i e g a t r a l l i e g a p u d e l i p e a l e e i p i l l a k s . V a i d e t m e i e k ö i g e s t v ä e s t t e d a t e e n i d a p ü ü a k s i m e , n ö n d a p a l j u k u i m e i e v a i m j a v ö h m v ä h e g i l u b a b . . . M a t a h a k s i n s e l l e p o i s i k ä e s t k ü s i d a , k a s s i i s t e m a s e d a e i t u n n e . . . A g a m a v a a t a n t a l l e o t s a — j a e i m ö i s t a i s e g i , m i s s e e o n , m i s m u m ö t t e t e i s a l e v i i b . M a v a a t a n t e m a p e a a e g u e t v i h ä s e i d s i n i s e i d s i l m i , t e m a k i p r a s k u l m u s i d j a t u n d l i k k u s u u d . V ö i b - o l l a o n s e e t e g e l i k u l t p e l g u s , m i s m u k ü s i m u s e t a g a s i s u r u b . P e l g u s , e t s e e p o i s s v ö i k s o m a p o r i s e s j a ä r a t a l l a t u d k i n g a s j a l a ü l e p ö l v e k i i k u m a l ü k a t a j a n a e r a t a d e s ö e l d a (m i n u l a m b a n a h a g a v o o d e r d a t u d s i i d t u h v l e i d v a a d a t e s) : *härja praost, me oleme liiga erinevates olukordades — mõtelge, iga, positsioon, minevik, tulevik, mõtelge, see kirikumõis ja minu kümnenaelane rännusau — liiga erinevais, et tajuda moraalil ühtemoodi* . . . V ö i b - o l l a o n s e e t e g e l i k u l t , j a h , p e l g u s . . . J a p u r j u s t e m a j o ö i e t i e i o l e g i , v a i d m ä r k a b k o g u n i l u b a k ü s i d a , e t o m a

piibutobi põlema panna... Kurat teab, mis see on. Igatahes otsin ma temaga lepitust:

«Kui mitut keelt teie pidite kõnelema?»

Ma olen kuulnud, et neid hea jagu pidi olema. Ma ei mäleta, kes mulle rääkis. Küllap Rosenplänter. Nüüd tahan ma lasta enese vastusega ära osta. Ha-ha-haaa.

Ta silmitseb oma kinganinasid ja ajab huuled torru:

«Tõsiselt kõnelda ja kirjutada... Ma ei tea. See on üpris lahtiste otstega küsimus...»

Pole viga. Ka tagasihoidlik mõistab tema olla.

«Ma mõtlen, mitmes keeles teie enam-vähem toime tulete? Nõnda et teie neid lugeda saate?»

«Noh... säherdusi tuleb, kui surnud keeled ühes arvata... kuusteistkümmend... või selle ümber.»

Hm. See on nüüd küll kõike muud kui tagasihoidlik. Aga mulle tuleb meelde, Rosenplänter nimetas just sedasama arvu. Ja mu süda läheb tema pärast tulist rõõmu ja tulist viha täis. Niisugune kullatükk. Niisugune naaskel. Niisugune tatikas...

«See on muidugi tubli... Aga oma arusaamisi luulekunstist peaksite teie küll lihvida katsuma. Ma lugesin neid, teate neid teie kahte asja, mis Rosenplänter mulle saatis. Lubage, ma ütlen teile tõtt. Nii noorele mehele kui teie, kui tal pealegi — khm — mõningaid võimalusi on, nagu teil paistab olevat, tuleb tõe teadmine ainult kasuks. Tõe teadmine iseenele kohta, mõtlen ma. Need teie tükid ei ole jo ülepea mitte kellegi luule. Mets joob, maa joob, põld joob või kuidas see teil seal oligi — no mis luule see on?!»

Ma märkan, ta tõstab oma sinise pilgu ja vaatab mulle nõnda tähelepanelikult otsa, et ma koguni natuke kohmetan — tundest, et ma oma sõnu selle nolgi ees täpselt vaagima pean. Ha-ha-ha-haa...

«Miks mitte,» küsib ta mingi peaaegu et vihastava kergusega, «kui janutaja seisukohast asja peale vaadata — ja kui koguni Piiblis joomisest nii ilusasti on öeldud?»

«Missugust Piibli kohta teie mõtlete?» küsin mina vastu ja tunnen, kuidas üllatav sallimatuseuhk minu seest üles lahvatab, ja mõtlen sealjuures: Ah nii. Ah klassikalisi luuletajaid tema enesele ülepea toeks ei too. Sest see olen mina, kelle ees tema ennast kaitsma peab, mina — vana kuivetis, vana pühakirjakerõbi, vana kirikukõuts... Vilksamisi panen ma imeks, et ma teda enesest niimoodi mõtlema kujutlen. Aga ma jo tean, ma jo tean: nüüd ratsutab tema Kaana pulmaga välja! Iga tudenginokk tema olukorras teeks seda. Ja ma ootan. Otsemaid peab tema ometi selle narri üliõpilaste laulu mulle ette lükkama —

*Und es sagte unser Heiland:
Wasser soll nicht Wasser sein.
Was war klares Wasser weiland,
Sieh, das wird zum roten Wein...*

ja nõnda edasi.

Aga tema ütleb piibust suitsu puhudes (kurat, kas ei ütle tema seda koguni mitte natuke irooniliselt, ah?):

JAAN KROSS

«Pauluselgi seisab, kirjas heebrea rahvale, kuuendas peatükis, seitsmendas salmis: *Sest see Maa, mis seda vihma joob, mis sagedaste tema peale tuleb, saab õnnistust Issandalt . . . Aga muuseas . . .*» (ja nüüd sigineb selle poisi kergesse tooni Jumala eest pilkamise tiivavudin) «— praostihärra süüdistab valel aadressil. See ei ole keegi Petersohn, keda tema kritiseerib, vaid vana Anakreon. Ja ma julgen arvata, et ma olen selle küll täpipealt ümber pannud. Mäletate?»

Ei. Ma ei mäleta. Aga ma pean ennast jo mingil moel selle — ha-ha-ha — selle piiblitundja naakmanni ees kaitsma. Ma ütlen:

«Teate, ma ei leia, et Anakreon oleks kõige sündsam poeet nii noorele mehele ümberpandavaks. Vähemalt siinmaal mitte. See vana jauraja ja viinakõri. See purjus peaga ümberaeleja. Et mitte hullemat välja ütelda. Jaa. Ja meie maakeelde ümberpanemiseks kõlbab tema veel koguni vähem. Sest mida head on meie maamehel tema käest õppida?!»

Ma jätan oma mõtte lõpuni välja ütlemata. Ma jätan ütlemata: ja miskisugusest literatuurist, millel muu kui õpetlik siht on, sellest — kui säherdune asi teil meeles peaks olema mõlkunud — ei tasu meil eesti maamehe tarvis jo ülepea mitte mõtelda. Vähemalt lähema saja aasta sees mitte.

Tema ütleb, nagu oleks ta minu väljendamata mõtet lugenud (sealjuures kisub ta kulmud kokku, ajab suu prunti ja jõllitab, ma ei saa aru, kas mulle otsa või minust mööda):

«Härra praost, mina arvan, kooliraamatud on üks asi ja teised raamatud on teine asi. Aga nemad tulevad ka. Ja kui mehed, kes neid teha võiksid, juba platsis on, siis on ka vajadus nende järele platsis. Sest kui teisiti mõtelda, võib sündida koletuid mahamagamisi.»

Võib-olla ei saa mina viimse kriipsuni aru, mis ta sellega mõtleb. Aga ma tunnen, et ma peaksin temaga vaidlema, ning ei taha seda mitte. Seda enam, et tema äkitselt lapse näoga naeratades lisab:

«Aga mis minu kahte ümberpanekukildu puutub, need on jo tõesti liiga tühised, et nende pärast suud kulutada.»

Nojaa, nõnda kõnelevad säherdused alati: räägime minu teistest töödest. Ärme nendest räägime, mis meil parasjaolt hamba all on. Need on jo tühised. Need on lihvimata. Need on mul, teate, nii suure kiiruga ja täiesti muu seas tehtud!

«Õigus,» ütlen ma, «ja sellepärast pajatage mulle, *unter Anderm*: mis on viimasel ajal meie sõbra, superintendendihärra pool kuulda . . .?»

Mina loodan — või pigemini lootsin — et kui ma teda osavasti küsimustega piiran, saan mina võib-olla mõnda teada asja kohta, mida ma Sonntagi enda käest küsida ei täi: et kui kaugele mõtleb seesinane midu nõnda taibukas mees praost Rothi ja mõnede teiste intrigaanide ja keelevussijate toetamises minna. Aga mida enam mina nüüd selle väänikuga, selle Petersohniga juttu puhun, seda enam hakkab mulle paistma, et tema ei ole teps see poiss. Ja kurat teab, kui ma oma küsimuse talle siiski ette panen, et oma pärisküsimuse poole tüürima hakata, pelgan ma koguni pisut, et ehk on tema oma vastamises siiski ülemäära püüdlik . . . Kahjuks — ja Jumal tänatud — vastab ta mulle läbi oma pinutaguse vingupilve:

«Viimase aja kohta ei tea ma midagi ütelda. Sest mina olen mullu

kevadest paljalt ühe korra Sonntagi-härra pool käinud. Kohe pärast seda, kui ma suurkoolist ära läinud olin. Ja siis võttis superintendent minu selle eest nõnda kõvasti läbi, et ma ei pidanud sündsaks rohkem tema närve minna rikkuma . . .»

Ja selle peale naeratab see poiss säherdust lähedat ilmsüüta inglinaeratust, mis ei saa tähendada muud kui seda, et ta annab superintendendile selle ägeduse heatahtlikult andeks . . .

Mina küsin: «Aga mispärast jätsite teie suurkooli äkitselt pooleli?»

Ma tunnen, et see on asi, mille pärast teda ometigi laimata peab, ja ikkagi ei taha ma seda teha, vaid topin temale tema vabanduse otsa suhu:

«Küllap rahanappuse pärast? Nagu enamjaolt?»

Aga see loikam sülitab minu pakkumise suust tagasi ja ütleb oma inglinaeratusega:

«Oh ei. Härra superintendent oleks mind edasi toetanud. Aga teate — ma ennest juba seletasin teie prouale —, seal ei olnud enam midagi õppida . . .»

«K u i d a s?! Poolteise aasta järel?!»

«Nojaa. Mitte midagi niisugust, mille tarvis oleks pidanud Tartus elama ja ettelugemistel käima. Sest kõige kohta, mida seal loetakse, on jo raamatuid leida. Neidsamu, mille seest meie professorid ise on õppinud. Või koguni värskemaid kui meie professorite vada — andke andeks.»

Hm. Noh, ma pean ütleva . . .

«*Cara, kas see Petersohn rääkis sulle, et tema sellepärast ülikoolist ära tuli, et tal seal enam midagi õppida ei olnud?*»

Ma pööran silmad oma sülditaldrikult Cara poole. Carat ei ole. Cara on lauast ära läinud. Ma ei pannud tähele, millal. Ma ei tea, kuhu. Ma vaatan jälle oma taldrikusse.

«Hm. Kuulge, teie pidite olema eestikeelseid luuletusi kirjutanud. Kas see on tõsi?»

«Mmm . . . jaa. Ma olen teinud — katseks — parkümmend laulu.»

Ma lükkan taldriku eemale. Ma tõusen laua tagant püsti. Laualised vaatavad minu poole.

«Isa, kuhu sa lähed?» küsib Anita. (Mina hüüan teda nüüd Cara järgi ka enamasti Anitaks.)

«Sööge rahumeeli edasi. Mul tuli üks idee . . .»

Ma tulen söömatoast töötuppa tagasi. Mingit ideed mul ei tulnud. Ma leian kustunud piibu ja räkisin talle tule külge. Ma seisan töötoas akna all ja tuletan meelde. Tema istub seal minu laua juures, jalg üle põlve ja piibutobi pihus. Mina ütlen:

«Kas teie mõnda kuulda lasta ei tahaks?»

Mitte, et minul nende vastu taevast teab kui tuline huvi oleks. Aga siiski, kui meeles pidada, et maakeelseid laulutegijaid praegu nii koguni vähe on — kui me Frey-suguseid vaimulikke sopakirjanikke kaasa ei arva.

Kaua lunida ei lase tema ennast mitte. Aga ta ei hakka oma laulusid ka suures vaimustuses enesest välja purskama. Ta tõuseb püsti. Tema mõte paistab õigupoolest kuskil mujal olevat. Ja siis loeb ta mulle peast mõned oma laulud ette. Võrdlemisi tuimalt, ma pean ütleva. Aga just

selle tõttu meeldivalt. Sest ma ei kannata kõnetooniga lainetamist ega hääle väristamist. Ei kantslis ega laval. Ega värsside lugemisel. Nõnda et ettekandmise viisi poolest on see kõik koguni sümpaatne. Aga, kulla poiss, need ei ole jo kellegi värssid! Keelest mina ei räägi. Kuulamise järgi on see sinul igatahes imestamisväärt puhas, olgu sel pealegi mõned lõunamurde narrused küljes. Aga ma olen kindel, et kui mina seda sinu keelt lugema peaksin, oleks sinu ortograafia vigu ja veidrusi kubinal täis. Aga ma ütlen: mitte keelest ei taha mina rääkida. Vaid värssist. Tal ei ole jo ei riimi, ei mõistlikku mõõtu! Muidugi, ma tean: Taavet, Saalomon, Ossian, Klopstock... Aga, härra Petersohn, kulla laps, kas saab neidsinaseid sinu kõrval ülepea suhu võtta?! Ah? Kas sina ise saad neid enese kõrval suhu võtta — nõnda, et sa sealjuures ei punasta? Nendel on aastatuhanded, terved kultuurid seljataga. Aga sinul...?! Nojaa, seda põhku, mis sinul seljataga võtta on — ma mõtlen siitmaa rahvalaulu igavest, nagu õlgedest punutud monotooniat —, seda püüad sina siis siin-seal oma nõnda-ütelda luulesse sisse soku-tada... Või lased lihtsalt kuidagi sedamoodi või vähe teisiti tulla... Kuidas see sul oli —

*Ehk küll sügise tuleb
Valge põhja sülest,
Lilled närtsitab ära.
Siiski Jumala võimus
Inimestele rõõmuks
Kutsub kevadelilled
Tagasi heinamaale*

Nojaa... on jo ka nagu midagi... *Jumala võimus* — kas see oli sul minu tarvis valitud tükk...? Väga suur jumalamees sina jo vististe ei ole, kui sa oma teoloogia pealt filoloogia peale üle kolisid ja koguni vastu Sonntagi tahtmist...? Ja siis ka sealt õppimisväärset ei leidnud... Londus... (Aga ega mina neid ülemäära kangeid jumalamehi ei seedigi, agarusest kaledasilmiseid või tatiseid... Jumalaga peab ennekõike mõõdukas olema.)

Siis kuulutatad sina oma tuimavõitu toonil prohvetlikkude sõnadega

*Ära kaduma peab
Kõrge kaljumäe pää*

(Pää-pää-pää — mispäraast pää, kui pea on ometigi palju kaunim?)

*Mäega maaha langemas
On kotka tuuline pesa*

Hm —

*Kes punase koidupiire
Katuse all
Varases päevakullas
Kerge tiivaga supleb*

Ha-ha-ha-haa . . . See on jo päris kena . . . Kotka tuuline pesa . . . Hm . . .
Ise sina sitikas, supled kerge tiivaga — kerge sulega, ütlen ma, oma
lõuaudemekullas ja puhud oma lõuaudemest õllelehka välja. Ja jääd
siis koputuse peale äkitselt vait ja istud maha . . .

«Johoo!»

See on Cara. Tema toob mulle kohvi töötuppa. Nagu kella seitsme
ajal iga päev, kui ma kodus juhtun olema. Kui ta märkab, et Petersohn
minu juures on, toob ta ka temale tassi, kohvi rüübata. Aga viisakusest
püsti tõusta märkab seesinane kuueteistkümne keelega poiss ometigi
alles siis, kui Cara juba välja läheb. Noh, selle poolest ei ole suurem
jagu meie studentisid küll temast, loikamist, paremad . . .

«Laske nüüd aga edasi.»

Tema mõte on silmanähtavalt koguni mujal. Aga mina tahan nüüd
seda tema produktsiooni veel natuke kuulda saada. Et oma otsuses
päriselt kindel olla.

«Jätkake, härra Petersohn. Ma kuulan.»

Vihmahoog kahistab märja hõlmaga aknaklaasidest ja aiast ja ves-
kist ja paisusilmast üle. Ja ma kuulen tema tuhmivõitu häält toa-
hämäras

.
*Sureva aasta pärast
Nuttet taeva'asta
Rankude lapsed
Sügise kanged vihmad
Kurvanäolise oja
Lainte pääle maha on
Tulemas*

(No-no-noh, nüüd laseb tema taeval enesel omale režissuuri teha ja
dekoratsioonid laiali laotada ja tuulemasina käima panna . . . Ei osta
tema mind teps odavate juhustega ära! Ei!)

Õhates

*Suiaja surma pärast
Sügisetuuled on puhumas*

(Olgu. Aga sellest on jo kümme tuhat korda luuletatud. Ja temal pole
selle sees mitte kõige vähematki poetilist distsipliini. Ma panen seda
isegi imeks — nõnda haritud mehe juures. Ah sügise kanged vihmad
olid sinul *rankude lapsed* . . .? Ma pean uurima, misasjad need *rangud*
õieti on, Hupelil, nii palju kui ma mäletan, seda sõna ei ole.) Ohoo . . .

*Nii kui vahuse jõe
Mürisevad lained,
Mis kalju päältä
Langevad oru sisse,
Nii kui taeva pikne
Musta pilvede alla
Hirmsaste kargatab*

(Sina ei hakka seda kargatamist küll häälega järele teha püüdma, Jumalale tänu. Aga ka sel sinu rahulikul tumedal häälel on säherdused sõnad maakeelses luules võõrastavad. Kui nad tõsiselt mõeldud on nagu sinul. Või on viimati ülepea kõik selles võõrastav? Kõik, mis kuidagi ehk raasukese tuumakam on kui Frey ja tema masti sonimised...?)

*Nõnda on jooksmas laulu
Ilus tuline oja*

(Oo... laulu ilus tuline oja — see ep ole jo iseenesest paha... Aga mis-moodi seesinane mürisev jõgi sul nõnda äkitselt ojaks on muutunud, olgu peale, et tuliseks?! Ja kas ei pea see kõik natuke liig a läbipaist-
valt meie noore lauliku enese kohta käima, mis...?)

*Nii kui valguse allikas
Seisab austud laulja
Oma vendade keskel*

(No muidugiteada! Oi, vaene poiss, missugused pretensioonid õlul, mis-sugused pettumised ees... Sina ajaksid mulle jo nutu peale, kui sa ei ajaks mind naerma... *Möödutunnet ei ole sinul teps!*)

Märgade aknaruutude taga on juba peaaegu turkane pime. Üksi loo-des, Kursi ja Puurmani metsade kohal, on loojaku verekarva triip.

... Kas siis selle maa keel

Sina lööd äkitselt lapiti käega vastu vana Silbermanni klavessiini kaant nõnda, et lamp võppub ja pill mitu silmapilku valjusti umiseb. Ja mina kuulen sinu hääle tahtmatut värahtust. Selle põhjus peab tugevam olema kui seesinane sinu enese t a h e, mis sulle nii koletu tähtis näikse olema...

*Kas siis selle maa keel
Laulu tules ei või
Taevani tõustes üles
Igavikku endale otsida?!*

Miks ei või?! Muidugi võib! Koguni peab! Aga möödutunnet ei ole sinul tõesti teps. Mina uurin seda keelt kolmkümmend aastat! Mina kirjutan selles keeles nelikümmend aastat! Kaks korda nõnda kaua, kui sina ülepea oled hinganud. Ma olen selles keeles tuhandeid poognaid kirjutanud, tuhandeid poognaid! — kas sa tead, mis see tähendab? — ja jälle ära visanud, sest need olid paljad harjutusetööd! Ja nüüd tuled sina (ja sina tead, missugune vahekord minu ja selle keele vahel valitseb), nüüd tuled sina, täpiline rätik kaelas ja kaksikümmend aastat ja kaksikümmend laulu hinge taga, ja hakkad minu ees *seda keelt maa pealt taevasse paigale seadma*... Minu ees, kes ma neljakümnel aastal ühtegi päeva pole mööda lasknud, kes ma ig a p ä e v olen selle keele imetabast hoonest mõtelnud ja teed otsinud tema sees...

JAAN KROSS

Mina alustan:

«Härra Petersohn, teie olete üpris noor mees . . .»

Ma tahan temale tõe ära ütelda. Ma tahan *tema enese* paigale panna. Mitte selle peale ei pea meie ehitama, mis Issand meile andnud on, vaid selle peale, mis meie ise enestest teeme. Ma tahan vana Goethe enesele appi tuua, kui see poisisinder mind ei usu. Ja ma tean: tema ei usu mind. Niisugused ei usu ial, mis neile kogemusest räägitakse. Just tänavu suvel lugesin mina Goethe värsketest «Xeniatest» seda, mis mul praegu tarvis on:

*Gaben — wer hätte sie nicht? Talente — Spielzeug für Kinder,
Erst der Ernst macht den Mann, erst der Fleiss das Genie.*

Ja nõnda edasi. Ma leian tarvilikud sõnad kätte. Ma tunnen. Ma tahan sellele poisile tõesti ainult head. Sest tema on üks neist taktivaestest, kes oma häbematusesga ometi mitte väga koledasti liiale ei lähe ja sealjuures millekski kõlbulised on. Ta on oma laululugemise lõpetanud. Väga hea, et see keele-luuletus (niipalju, kui seda luuletuseks saab arvata) viimane oli. See näitab, et maakeele saatus on temal hinge peal. Nõndasama kui mul. Ta seisab minu laua juures. Tema kahvatud palged on natuke hõõguma löönud. Ma tulen akna juurest ära. Ma astun selle poisi ette. Tema seisab nõnda ligidal minu ees, et tema õllelehane hingeõhk küll mulle ninasse võib ulatuda. Olgu. Mina annan selle talle andeks. Võib-olla on tal omad põhjused. Ma ei arva, et mul temast kõik teada on. Ta tsiteeris mulle Paulust oma õigustuseks. Ha-ha-ha-haa. Mina võiksin tsiteerida talle tema õigustuseks Saalomoni ema. (Õpetuse sõnad, 31. peatükk, kuues ja seitsmes salm. Vanamehel on mälu päris värsked, mis?) *Andke kanget joomaaega sellele, kes on hukka minemas ja viina neile, kel südame kurbus on, et ta saab juua ja unustab oma vaesust ära ja oma vaeva peale enam ei mõtle.* Võib-olla käib see tema kohta ka. Aga meie põlgame kuningaemanda kavalused halvaks. Meie ei toeta alamate täisjootmist valitsejate poolt, et nad oma hädasid ei näeks. Nagu mõisasaksad maarahvaga teevad. Meie toetame selget aru ja oma hädade teravat nägemist. Mina alustan:

«Härra Petersohn, teie olete üpris noor mees . . .»

Ja see poiss, ta on nüüdsama pikalt põrandale vahtinud, tõstab oma kandilise pea ja vaatab mulle rõõmsate kohtlaste jõllis silmadega otsa, vaatab mulle ülevalt alla otsa ja naerab mulle pauh-pauh-pauh seda oma õllelehka näkku, mille uuestitundmist mina kogu aeg pelgasin, ja ütleb naerdes:

«Jaa, härra praost, seda vigadust mina ei salga!»

Vastus, mille kaudu mina oma kavatsetud paigalepanemise-jutu juurde pöörata saan, on mul valmis. Sõnakõlks. Ma tean. Aga ikkagi sild: see vigadus, mo noor sõber, on ainumas, mis ajaga ise üle läheb . . .

Kusjuures mina täiesti aru saan, mida tema sõnad tema meelest tähendavad — kui mitte muu siis rõhu läbi, mille ta sellele vigadusele asetab. *Seda vigadust tema ei salga.* Sest seda ei loegi tema vigaduseks! Vastupidi, see on tema meelest tema voorus. Sest see annabki talle tema püha kergemeelsuse õiguse. Püha mõtlematuse õiguse, mille peale toetudes tema Jumalaga juttu ajab ja maakeelt taevasse upitab!

Ja riimised eimiskiks põlgab! Ja enese rütmustest ja stroofidest üle hoo-
 vab — ühe kaenla all eesti ja teise all kreeka kõmp! —, nagu astuks
 tema üle vasikaaedade... Aga kui see vigadus hoopiski vourus on, siis
 teised vigadused, need, mis teistel inimestel küljes on, need on
 muidugiteada tõsised vigadused... *Nagu mõne mehe kuuskümmend
 aastat ja ornungitunne*... Mina saan sellest aru küll. Aga ma ei tee sel-
 lest väljagi. Ma tahan rääkida talle rahulikult, isalikult, kindlalt: tema
 värsiveeretused ei ole muud kui hea kavatsusega katsed. Et kui tema
 ilmtingimata tahab neid teha — tõsise filosoofilise teadusetöö kõrval —,
 lasku käia. Aga ärge kirjutagu neid mitte kakskümmend, vaid kakssada.
 Siis valigu kakskümmend välja. Valigu kümme välja. Ja toogu mulle
 näha. Issand Jumal, kui palju olen mina Torgau ja Halle koolides saksa
 ja ladina ja kreeka keeli luuletama pidanud. Aga mina pole eluilmas
 küllalt narr olnud arvama, et see kõik peab sedamaid «Saksimaa Mer-
 kuuris» ära trükitama... Harjutagu sulge. Aga vahepeal lugegu. Ja
 mitte neid mitmesuguseid viimase aja isevärklasi, ütleme sedasamast,
 kuidas tema nimi oligi, kes seal nüüd pidi hullumajas olema — Hölder-
 lini. Lugegu Goethe, Schillerit ka. Aga veel enam, lugegu väiksemaid,
 aga selgemaid, meie maa mõõdule ja vajadustele ligemaid mehi. Gellertit.
 Pfeffelit. Maakeelseid asju meil esialges muidugi ei ole. (Ma ei saa jo
 talle ütelda: lugegu vana Otto Willem Masingu «Pätsu». Juba sellepä-
 rast mitte, et ma pole seda veel lehtegi sisse jõudnud torgata. Nädala
 eest lugesin ma selle kodakondsetele ette. Hollmannile ja kirikumehel
 ja teenijarahvale. Mölder ja veskipoisid olid ka kutsutud. Laupäeva
 õhtul. Üle tosina kuulaja. Peretoas. Kõik said priske suutäie naerda. Ja
 kiitsid väga. Muuseas...)

Aga kui ma oma vastuse valmisvaagimisega sinnamaale olen saanud,
 tunnen ma äkitselt ühte imelikku tunnet. Ühte ärahalvavat vihast häbe-
 likkust... (Kelle ees, kelle ees?! tahan ma küsida...) Ja vilksamisi
 tuleb koguni totter pilt mo silma ette: Päts seisab tagumisi käppi pidi
 omaenese sitahunnikus õunapuu all ja sirutab esimesi käppi tüve mööda
 üles. Aga üleval puus oõtsub see poiss, suured hallid varblasetiivad sel-
 jas, ja naksib prõllakat rohelist õuna... Ümberringi Lohusuu köstri-
 maja aed... Ja õunapuu on hiiglasuureks kasvanud, aga ma tunnen ta
 ära: see on Jaanist sulase vana suislepp... Ja ma märkan, et mo enese
 teadmata on minu sees üks teine vastus sellele poisile valmis saanud.
 Või õieti ütelda küsimus selle poisi käest küsida. Terve kimp küsimusi
 tema käest küsida. *Mis tema õieti iseenesest mõtleb? Kelle juurde
 tuleb tema sel viisil oma õllelehaga sisse?! Kelle ees tema oma noore
 ärpleja suleproovidega keksib?! Sest muud kui noore ärpleja suleproo-
 vid nemad ei ole! Ei!* Ja sealsamas tunnen ma, et mul on ometigi kahju
 seda temale öelda. Nõnda et ma püüan selle väljaütlemist edasi lükata. Ja
 tema käest selle asemel küsin, valju häälega küsin (takkajärele paistab
 mulle, et valjemaga, kui tarvis oli):

*«Kas te teate, et Sankt Peterburis, Kindralkonsistoriumis on nende
 Liivimaa pastorite nimekiri kokku seatud, kes sündmata meelsuse
 pärast ametist lahti peab lastama? Ah? Kas te teate, et minu nimi sei-
 sab seal esimeste seas? Ah?»*

See poiss seisab minu ees minu laua ääres. Ta ei vasta. Ta vaatab

mulle otsa ja siis lauale ja mängib minu taevakivi kaalumise kaaludega. Mina küsin:

«Kas te teate, mis Väimela Richteri lõunalauas mineva teisipäev minu kohta üteldi?! Üksteistkümme mõisahärrat kogu kreisist oli koos. Ja seal üteldi *expressis verbis*: see neetud Robespierre tuleb ometi ükskord silmnäoli põrmu tallata! Ammu on aeg!

Ma tunnen, kuidas mu suunurgad seda üteldes muigama kipuvad. Hoolimata ähvardusest, mis mulle muret teeb. Sest selles, mida Richter ja tema konsordid jõledaks laimamiseks arvavad (ja mis seda jo mõnel määral ongi), selles on vastu nende tahtmist ka iseäralik auandmine sees. Vastu nende tahtmist ja koguni vastu nende teadmist ja taipamist. Aga seesinane jõmm, kelle ees minul piinlik on Richteri-kamba jutu peale kahtlasest mõnutundest muiata, seesinane jõmm saab sellest aru küll, ma loodan...

Tema vaatab volksti mulle silma sisse ja naerab. Ma ei mõista õieti, kas kavalalt või kohtlaselt. Ta võtab minu repetiiruuri laualt, selle, mille peal mina hommikul mõõtsin, mismoodi minu maa- ja taevakivid hapuga reageerivad. (Tema enese uur paistab tal vist Riia pandimajas olema.) Ta heidab pilgu minu oma peale ja ütleb nagu juba kuskilt teisalt:

«Härra praost. Ma tänan, et teie oma aega minu peale raiskasite. Ei-ei. Suur tänu. Öhtut sööma mina ei jää. Ma lähen nüüd. Jumalaga.»

Ta on enne minu töötoast väljas, kui ma jõuan teda tagasi hoida.

9

Mul tuleb sellesama ringiga tagasi minna, nagu ma tulin. Sest seda, kustkaudu otsetee kirikumõisast maanteele läheb, pole pimedas karvavõrd näha. Aga hommikul käidud raja aimab ehk kuidagiviisi ära.

Tagasi minna...?

Ma seisan häärberi all jõe ääres keset pimedust. Veskitamm on siinsamas pahemat kätt ja vesi kohiseb nõnda, nagu oleks see tema, kelle seest pimedus välja keeb. Üleval mu selja taga on mustade sarapuude varjus majaakende tuled.

Siia jääda mina ei või. Sest ma andsin enesele sõna, pärastlõunal, kui ma Puhtaleevalt teel olin, et kella kuueks pärale jõuda. Tarvis või mitte — ma andsin enesele sõna: *ööseks mina nende katuse alla ei jää*. Praosti jutul pean mina ära käima. Sest ma lubasin sinna minna. Aga ma lähen minema niipea, kui saan. Ma ei tohi seal viivitada. Kui ma mõttes tema naise juba kümme korda riietest paljaks olen rebinud... Ei! Mitte rebinud! Silitanud, sõnunud, luuletanud... Ma pean ära minema nii ruttu, kui ma saan.

Mu silmad on pimedusega kübekene harjunud. Ma ei komista vihmast märgadel kividel. Ma leian kobades tammittee käsipuu otsa üles. Küllap leian ma ka raja läbi järveäärse remmelgametsa. Kui ma kord maanteel väljas olen... Aga ma tahan seda naist jo veel kord näha. Vaadata talle silma sisse. Selgel päevalgel. Otsusele jõuda, kas see tõesti tõi oli, mida ma arvasin ta silmis nägevat — siis, kui ta praosti töötuppa kohvi tõi ning enne äraminekut ümber pööras ja minule otsa vaatas:

JAAN KROSS

niisugust isepärast ja kõike äraunustavat kutset, mis ka ükski naine mind eluilmas ei ole kutsunud... Ma tahan libistada silma veel kord üle tema ihuliikmete ja liigutuste, mis on ilusamad ja lahedamad kui kellelgi, keda mu silm on vaadanud...

Siia jääda mina ei või... ja selles pimedas on neetult vaevaline tagasi minna... Isegi, kui ma juba maanteel väljas oleksin. Kuski nende pilvede taga on küll hetketi nagu kuuvaluaimu, aga sealtsamast on kott-pime... Veider vanamees... Tema taevakivijutt oli mootsik küll. Ja et tal niisuguste asjade jaoks mahti on... Aga mispärast tema lõpuks minu peale vaat et karjuma hakkas — oma pahade pastorite nimekirja ja Robespierre'iks hüüdmise jutu juurde —, sellest ei saa mina aru... Ega mitte ka sellest, kas ta minu lauludest maiku sai või ei teps... Ma kaldun arvama, et ei... Aga ma mõtlen sellest teine kord. Praegu pean vaatama, kuspoole mul tuleb minna. Praegu tahaksin mina natukene puhata... Oot... Just praegu vilksatab kuukaheksandik hatuste pilve-laamade vahelt... Kuidas ma siis nüüd hoopis olen jõekallast pidi pahemale sammunud — selle asemel, et üle tammi minna...? Millal ma siis käsipuu-otsa pihust lasksin, mitte ei mäleta... Näe, selle tumma veskiaida taga, mille nurgani ma olen kobamisi kõndinud, ähmatab vakamaa või teine kõrrevälja, üürikesse kuuvalu all vihmapi-saraist hõbedane. Väljal mustavad ridamisi suured, redelitele laotud kaerarõugud, niisugused, nagu aadlimõisadeski paljut ei tehta. Aga härra Masing on jo üle mitme kihelkonna kõige majapidajam mees... Sedamaid on jälle pilkane pime. Aga mu silm seletab ometi. Ma lähen aida nurga juurest viiskümmend sammu üle krobiseva märja kõrremaa. Ma peatun esimese rõugu juures. Ma tunnen kinganina, püksipõlve ja silmnäoga esimese rõugu ära. Ma panen oma sauva maha. Ma sirutan käed välja ja poen sooja, tihkelt ja magusalt lõhnasse koopasse. Ma olen kägaras krabiseva kaerarõugu sees. Otsekui oleks öö äkitselt niimoodi tihedaks ja vastu silmnägu karedaks muutunud.

Häärberis või teenijatemajas on koerad haukuma hakanud. See ei lähe mulle korda. Mina olen siin otsekui emaihu turval. Siiski hoian ma ennast kõhimast, sest see võib koerad veel valjemini lõugama ajada. Ma neelan lämmatava kõdise kõhahoo suure vaevaga enese sisse ära. Tore, et see mul korda läheb. Nüüd tahan ma kübekene puhata... Iseäralik vanamees... Võib-olla oleksin mina tema käest küsima pidanud, mis tema minu lauludest arvab. Või ootama pidanud, kuni tema ise midagi ütleb... Aga siis oleksin ma jo nende õhtusöögile jalgu jäänud... Ehk küll selle eest praegu selle naisega ühes lauas võinud istuda... Nende mõlemaga ühes lauas — ei. Ma ei taha. Veider vanamees... Aga see naine... niisugune naine... Ma tunnen, kaeralasu on mu selja all niiske. Kui ma pead nihutan, on kõrred vastu mu nägu nii külmad, et värin kipub mulle peale. Ma vahin aimatava kõrteräästa alt pimedust. Ma pigistan silmad kinni. Issand, ma näen aina ühte ja sedasama, lahti- ja kinnisilmi ühte ja sedasama: selle naise ehetavat nägu ja kaela ja rindu madala kaeluse vahariidest rooside all... See tuleb sellest, et mul täna õhtul jälle palavik on. Nõnda et mu ihu tundub mulle kerge nagu laastudest tehtud. Oh, veel kergem... kõige muldse väsimuse kiuste otse Jumala enese hingeõhust tehtud... Ja kõige pimeduse kiuste kõigest läbinägevate silmadega...

Läbi öö, läbi kaeralademe, läbi küünrase maakivimüüri, läbi kollase-ruudulise siidi (*Scotch squared* — seda ma tean oma Josselilt, oma juudi-poisist riidepoekommiilt, mina õpin tema käest ka), läbi kõige näen ma seda naist purupaljalt... Ime, kust ma ülepea teada võin, mismoodi alasti naine välja näeb? Aga ma olen jo üleni paljast naist ometigi näinud... Kaks korda, vilksamisi — minu Võidumaa-suvel, kui ma kümneaastane olin, seda valgepead tüdrukut Miinat Vana-Kikka saunas tulise leiliauru sees... Või oli see ka ükskord koidikul udupiimas, kui me Aloga karja läksime... lilla silmaga lehmad ja valged kasetüved rinnuni udu sees ujumas... ja Miina meile moonaseki tanumale järele tõi, ise rinnuni udus...? Ei, see oli jo hame tal üll... Ja kas seda kõike koguni on olnudki...? Kas ei ole see kõik paljas palavikus sonimine... Aga see oli ja on, et minu laulud ei kõlba selle vanamehe meelest millekski. Olgu peale, et ta seda suisa ei ütelnud... «*Härra Petersohn, teie olete üpris noor mees...*» — «Härra praost, teie proua ei leia teps mitte, et minu noorus nii väga laiduväärt asi oleks...» Jumal tänatud, ma tunnen, kuidas mu süda rinnus võpatab ja kuidas mul häbi pärast tuline kuum hakkab, et säherdune ilkumine mulle meelde võis torgata. Ma pean edasi minema. Sest eks ole mina ka siin selle rõugu varjus nende katuse all... Ei tea, kui põdrapoiss tuleks talvel metsast siia tuisuvarju (narr, tema nüüd kardab sul tuisku! Ja kaer on siin mõisas tuiskude ajaks ammugi ulu all), aga kui ta ikkagi tuleks ja seisaks siin, kas ta oleks siis *iuri romani* niisama hästi kui härra Masingu laudas...? Ükskõik, ma puhkan natuke ja lähen edasi. Ma jõuan ammu enne keskööd sinna küüni Puhtaleeva kõrtsi juures, kus ma eile ööd olin. Ja see ei ole kindlasti enam nende küün... paraku... ja õnneks.

Koerad on vait jäänud ja veskijõgi kohiseb... Ja see, et minu laulud tema meelest kõlbmatud on, ei kurvasta mind. See ei saaks teistiti olla. *Vale! Vale! Vale!* Sina tõearmastaja mees! Miks ei saaks!? See on kogu viimase aja kõige armetum lugu... Oleks tema neissinastes raasukesegi seda üles leidnud, mis mina nende sisse olen panna katsunud, siis oleksin mina neist ehk läbi kõige häda ikkagi ühe pisikese raamatu valmis saada püüdnud, ühe pisikese raamatu — tuuleõhu toel, mis tema rahulolek mulle oleks tiibadesse puhunud... Dörbeck oleks mulle tiitellehe peale puust vinjeti lõiganud — päikese ja linnu, nagu ma talle rääkisin... Kristian Jaak Petersohni Laulud... Trükitud Riia linnas A. 1822... Õieti õheldane raamat, krobelise halli paberi peal, aga ometi... Nüüd — küll vist ülepea mitte... Olgu. Ma mõtlen sellest teine kord. Ma tunnen, kuidas mu süda klopib: kauh, kauh, kauh, kauh... Jälle vilksatab kuuköder pilve seest... Kauh, kauh, kauh, kauh. Nagu kellegi põgusad pürglikud sammud mööda krobisevat tüüd. Aga seda, kuidas veri mul kõrvus kohiseb, ma'p kuulegi. Igal õhtul, kui mul palavik on tõusnud, kuulen ma seda. Aga täna ei. Veskijõe kohina pärast, mis pimedas koguni vali tunnukse. Ainult kauh, kauh, kauh, kauh...

«*Ja ak? Jaak — te olete siin...?*»

Kauh, kauh, kauh, kauh...

«*Ma nägin teie jälgi. Üle vihmast märja põllunurga. Kuuvalgel. Ja nüüd teie nägu. Siinsamas.*»

JAAN KROSS

Kauh, kauh, kauh, kauh...

Jälle on pilkane pime. Ta sirutab käed rõuguunkasse. Ta astub kumardudes vihkudest katuse alla. Ta puudutab mu nägu põgenevate sõrmedega. Aga ta ei põgene. Ta võtab mu kõrval istet. Ta kõneleb sosinal. Ma ei mõista õieti öelda, kas ainult seda, mis mu meelteni jõuab, või veel midagi, mida ma läbi oma südame vasardamise ei kuule.

«Jaak — ma palusin teid lõunat sööma. Ma palusin teid õhtut sööma. Mispärast jooksete teie minu eest nõndamoodi ära? Kas ma olen tõesti nii eemalepeletav! *Või on teil praosti ees nõnda suur hirm...?*»

Kui ta seda kübekegi pilkavalt küsiks, siis oleks mul õigus temast eemale tõmbuda — mitte üksi minu enese, vaid ka praosti pärast... Aga tema küsimuses ei ole pisematki pilget. Mitte iroonia raasugi. See on lapsemeelne murekuum sosin. Mis salgamata tunnistab, et temal enesel on praosti ees hirm. Ja see ei tõuka mind koguni temast ära. See lähendab meid imeliselt: meie kohutav *kahekesi ihuüksiolek* lämmatava viljalasus varju all... Ja ma tunnen: mina ei jäätu sisemiselt ära. Mina ei tarreta paigale. Vaid ma tahan hõisates edasi minna, Issand, hõisates edasi minna, kui Sa oled selle katsumise ja lunastuse ja ime mulle varunud...

Ma võtan tema käed, selle peene proua, selle imelise naise käed oma kätte... Taevas — midagi seesugust ei ole mulle eluilmas juhtunud... Tema käed on jahedad, siledad, kitsukesed. Ja erutavalt sitked. Ja ta ei püüa neid vabaks kiskuda.

Ma räägin talle midagi. Oh, ma ei tea, mida. Ma tean ainult ühte: et see on tõsi. Et see tuleb otse minu seest. Sest kometit teha mina ei mõista. Mängida mina ei oska. Võib-olla sosistan ma ainult:

«Teie...»

Ma pigistan tema käsi... Mulle paistab, et ma sosistan: «...Teie... kallid... inimeselaps...» Mulle paistab, et ma palvetan: Sina kõigevägevam, Sina igavene Hea, Sina Maailmavaim — tee, et selle sees, mis mina teen, ei oleks kübemege võrra kättemaksu tema mehe vastu minu äratõugatud laulude pärast! Tee...

Selsamal silmapilgul lööb Issand mulle sõrmega vastu rindu.

See on niisugune löök, et ma seda vaevalt tunnen. Nagu maa-alust võpatust sügavas oma ihus. Kuskil südame ja kurgu vahepeal. Ma tahan ütelda: «Kallis... inimeselaps... mis peab meist niimoodi saama...?» ja ma tunnen iseäralikku põhjatuse sisse langemise mõnu oma suutmatusest — ja tema suutmatusest — selle peale vastata. Ma teen suu lahti, ja tunnen hiljaksjäämisega, et minu suu on midagi soolast ja sooja täis...

«Jumala pärast, Jaak, mis see on?!»

Ma pööran näo kõrvale, et seda tema riiete peale ei voolaks. Ma püüan seda alla neelata. Ma ütlen ehmatusest ja meeletusest valju:

«Veri!»

10

Ma mäletan, ema kõneles mulle nädalapäevad enne oma surma: pärast seda minu esimest ja viimast paadisõitu Naapoli lähel olin ma öösel üles tõusnud (meie võorastemaja oli üsna mere ääres) ja hakanud

JAAN KROSS

mööda aiatreppisid randa minema, ise õieti ärkamata. Mulle paistab, see mälestus viirastas mu oiu ääre taga, kui ma õhtulauast üles tõusin, et Jaaku otsima minna. Või päriselt vist siis, kui ma juba tuule käes pimedas õues seisin ja mõelda püüdsin, kuhupoole ma peaksin minema.

Mul ei olnud mingit selget otsust ega plaani. Peale selle, et ma tahtsin tema üles leida. Takkajärele paistab mulle, et mu peas vilksatasid ähmaste piltide põgusad naeru- ja nutuväärt tükid: maanteepori... tema pikad jalad lendamas õhus selle pori kohal, nagu teinekord unes lennatakse... ja minu jalad seal kõrval, kõderluuni nätskes mudas... Anita nutune nägu päikeselaikudega... väike vihnamärg aken kivikambri hallikirjus seinas üle mingite võoraste katuste... Ja kõige taga minu enese hää mulle enesele kordamas: *tutto è possibile*... Ma pöörasin näo suure kroonutee poole, järve poole, põldude poole. Ma läksin kobades ja komistades jõekaldast alla. Ma ei tea, miks. Mul polnud aimu, kuhupoole ma peaksin minema. Ma ei söandanud ju hüüda. See oleks võinud inimeste kõrvu ära kosta. Ma läksin kaldast alla. Ma leidsin tammitee käsipuu üles ja läksin üle jõe. Kui ma teisel pool pidin käsipuu lahti laskma, et edasi minna, pöörasin ma ümber ja tulin tagasi. Ma seisatasin tammil paisusilma kohal ja kuulasin, kuidas vesi mühises. Silmapilgu. Sest mul oli rutt. Ma ei usu, et ma oleksin kaalunud enese uputamist. Ma tulin siitkaldale tagasi ja seisin pimedas ja kuulatasin, kõrvadega, ihuga, juustega, ja läksin mööda kallast veskiaida nurgani. Ma ei tea, miks. Siis tuli kuu silmapilguks pilvedest välja. Ja ma nägin suuri pikkade sammude jälgi, mis läksid põiki üle hõbeleva põllunurga esimese rõuguni. Ma läksin mööda jälgi üle krobiseva kõrre. Poolel teel kadus kuu koguni ära. Kui ma rõugu juurde sain, oli kottpime. Ma leidsin rõuguava käsikaudu üles.

«Jaak? Jaak — te olete siin...?»

Ta ei vasta.

«Ma nägin teie jälgi. Üle märja kõrremaa. Kuuvalgel. Ja nüüd teie nägu. Siinsamas.»

Ta ei vasta.

Aga ma nägin ometi tema nägu. Tõesti. Suurt, valget, ehmunud, õnnelikku nägu. Kottpimedas.

Ma astun rõugu alla. Ma sirutan käed pimedasse. Tema nägu on seal. Tuline, habemetüükast kare nägu. Täiesti seal. Püha Gennaro, kust võtan mina õiguse teda puudutada?!

Ma istun tema kõrvale. Ma tahan ütelda: näete, Jaak, ma tulin teie juurde. Ma tulin uneskäija moel. Ma tahan üles ärgata. Mitte sellesse maailma, kust ma tulen. Vaid sellesse, kuhu ma tulin. Aga ma ütlen selle asemel:

«Jaak, mina palusin teid lõunat sööma. Mina palusin teid õhtut sööma...» Oh Jumal, minu söömaegade-jutt on nii hale, nii vale... See ärritab mind ja vabastab mind ühtlasi, ja tema ei vasta.

«Mispärast jooksete teie minu eest nõndamoodi ära?» (Taevas, mis minu suust välja tuleb! Kuhu on minu kasvatus jäänud?!)

Ta ei vasta.

«Kas ma olen siis tõesti nii eemaletõukav?» (Issand Jumal, mis ma

räägin? Kuhu on minu häbi jäänud? Ja ma olen korralik inimene ja kõrge vaimuliku mehe naine...?)

«Või on teil praosti ees nõnda suur hirm?»

Minul enesel on Otto ees hirm. Liikmeid ärajäätav hirm. Selle pärast, milleks mina valmis olen. Aga minu hirm on eemal, teispool küünrapaksusi maakivist müüre ja pimedust ja seda lõhnavat viljaladet... (Püha Gennaro, mispärast küsin ma temalt tema hirmu järele...? Püha Gennaro, ega selles ei ole ju raasugi, mitte raasugi ironiat, et teda kannustada...?)

Ma tahan haarata tema käest, et millestki kinni hoida. Ta sosistab: «Kallis inimeselaps...» — Kallis, nagu sosistaks seda tema suu läbi iga kõrs, iga pimedusekübe...

Ja siis purskab tema suust veri.

«Jaak — Jumala pärast, mis see on?!»

Ta ei vasta. Aga ma saan juba aru, mis see on. Ma olen tüki aega ehmatuses jäik. Ma sunnin ennast hirmsa väega rahulikuks. Sest ma ei tohi teda ehmata. Ja ma pean midagi ette võtma.

«Pöörake seljakile. Tasa.» Ma püüan teda aidata.

«Kas verd tuleb juurde?»

Ta ei vasta. Ja parem on, kui ma midagi ei küsi. Praegu.

«Kas see on teil esimene kord?» (Issand, ma ei pidanud ju midagi küsima. Et ta rääkida ei tarvitseks.)

Ta raputab pead. Ja mina püüan kõigest väest meelde tuletada, mis niisugusel puhul teha kästakse. Taevale tänu, ma olen Otto kõrval koguduse haigete eest pisut hoolt pidanud. Petzold, Rakvere kreisiarst, õpetas mind: tiisikusehaigete korral esimeses hädas paar lusikatäit soola sisse anda. Külmad mähised ümber rinna. Liikumatu lamada... Aga ma ei jaksa ju teda majasse toimetada — ma ei võigi ju... Ma koban ennast ja oma riideid. Ma tunnen, mu kleit on tema verega koos... Taevane Jumal, mis ma pean tegema?!

«Olge rahul. Ärge liigutage. Ma jooksen majasse ja toon soola. Ja külmi mähiseid. Ma olen kohe tagasi.»

Ta pigistab mu kätt ja ütleb vaevaliselt, sosinal:

«Ettevaatust... Te olete vist verega koos...»

Maja tuled vilguvad läbi pöösaste. Ma jooksen üle pimedada põllu. Ma pääsen kellegi nägemata majja. Ma panen magamistoa ukse riivi ja võtan tule üles. Issand...

Ma tegutsen välgukiirul. Ma ei anna endale aega imeks panna, et ma sellega toime saan. Kleit seljast. Rulli. Sügavale riidekirstu põhja. (Pärast tuleb ta külma vette likku panna. Muidu ei saa teda eluilmas puhata.) Silmapesukannus on õnneks vett. Nägu, kael ruttu üle uhtuda. Rätik. Hall prunellkleit kapist. Palakakirstust parajad lõuenditükid. Puupang. Veekann sellesse tühjaks... Ma ei mõtle ühtki kõrvalist mõtet. Ainult kuskil eemal, mu mõtlemise ääre taga — nagu sõjaleer teispool metsa, umisevate trummidega — umiseb hädaohutunne... Jumal tänatud — kõik. Ei: so o! Ma teen ukse riivist lahti ja vaatan koridori. Lähemalt ja kaugemalt kostab majakondsete hääli. Ma näen lahtisest söögitoa uksest — laudkond on parasjagu laiali minemas, Anton ja Eleonore lähevad raamatukogu uksest sisse. Jäsche räägib kellegagi söögitoas seistes. Ma näen ta kuue pruuni turja ja ta karvakasvanud kukalt. Äär-

JAAN KROSS

miselt paha silmapilk. Ma ei saa ju ennast majakondsetele näidata. Ma tunnen, ma olen liiga enesest väljas, et nad ei esitaks mulle küsimusi ja et ma suudaksin neile kosta . . . Siis silman ma Anitat üle koridori köögi poole silkavat.

« . . . Anita! »

Ta pöördub, märkab mind ja ruttab mu juurde. Ma tõmban ta magamistuppa.

« Maman, mis sul on . . . ? »

« Ei midagi. » Ma naeratan ja silitan ta pead. « Mine too mulle supilusikas ja pihutäis lauasoola. Kui su õed või teised küsivad, kus ma olen, ütle, et sa ei tea. Tee ruttu. Ma seletan sulle pärast kõik. »

« Jah, *maman*. »

« Hea laps. »

Ta läheb. Ma lükkan ukse uuesti riivi. Ma loen tillukesel puttidega seinakellal minuteid. Üks minut. Kaks minutit. Kolm minutit. Siis silmitsen ma korraga voodit, oma abieluvoodit, ja saan äkitselt aru, mis see on. Ja tunnen, kuidas nahk mu näol ja kaelal ja rinnal õhetab — külmast veest ja karedast rätikust ja valusast hämmeldusest . . . Viis minutit. Kuus minutit. Issand, kui kaua tuuakse lusikat ja pihutäit soola!

Siis kobistab Anita ukse taga. Ma lasen ta sisse. Ma valan soola napakesest taskurätikusse ja keeran selle nutsu.

« Maman, millega sa oma peleriini ära oled määrinud? »

Ta tõstab mu peleriinihõlma õhku — ma näen: selle peal on pikk mustavpunane laik.

« Oh näe, jah . . . Ma käisin riideaidas. Piigad olid madarajuurtest värvi keetnud ja kappi kallanud. Ma loksutasin endale kogemata peale . . . »

« Kuidas sa selle puhtaks saad? »

« Küll ma saan. » Ma riputan peleriini kappi oma kleitide taha. « Mine nüüd. »

« Aga kuhu sina lähed? »

« Ma ütlesin, ma räägin sulle hiljem. Ja sa pole mind pärast õhtusööki näinud. »

Anita kaob. Jumal tänatud, nüüd on kõik. Aga ei. Ma pean sinna valguse kaasa võtma. Ma teen ukse lahti — koridor on tühi. Ma toon joostes võõrusest laterna. Ma panen põleva küünla sisse. Ma heidan oma musta igapäevase peleriini õlule, haaran pange, varjan laterna hõlma alla. Et mind juhuslik silm majaakendest ei näeks.

Ma olen pimedas poolel teel üle põllu. Mul on hirm. Mitu hirmu. Kari hirmusid. Et ta on võib-olla suremas. Et ma ei tee ainult halastajaõe-tööd, vaid ka pattu, pattu, pattu! Et mul nii koletult palju aega läks . . . Küllap pool tundi. Ja et mind siiski võidakse majaakendest näha. Sest kui ma niimoodi ruttan, pang käes ja latern teise kae otsas kõhu kohal peleriini all, õõtsub kumendav rõngas mu ümber ja minuga koos üle kõrre, otsekui — jah, kõige ähmi ja hirmu sees tuleb mulle ehmatav ja naerutav mõte — otsekui oleksin mina valgusest käima peal . . . Ja selsamal ajal kordan ma enesele: tema verejooks on pidama jäänud — on — on — on — on . . . Tema elu ei ole häda-

ohus — ei ole — ei ole — ei ole — ei ole... Ja samaaegu kuskil madalamatel klahvidel *pianissimo mai vivissimo*: ma võin laulutundisid anda, keeletundisid anda, toitu keeta, pesu vaalida, põrandaid pesta, puid lõhkuda... (ei, seda ma hästi ei mõista...), aga ma olen ikkagi päris hakkaja naine... Ma mõtlen midagi välja. Kuidas ma tema majasse toimetan. Raamatukogu taga on kamber ju köetud. Ase on ju valmis... Ta tahtis ära minna. Sest tundis end halvasti. Ja siis tuli verejooks. Kuskil siin maja ligidal. Nagu ju tuligi... Ja nüüd peab ta meie juures lamama. Ma lasen homme linnast tohtri kutsuda. See kinitab ka, et ta elu ei ole enam ohus... Kuna talle nii õigel ajal soola sisse anti ja kuna tal nii õigel ajal külmad palakad ümber rinna mähiti... Ma astun rõugu alla —

«Jaak...»

Ma panen pange maha ja võtan laterna hõlma alt välja.

Teda ei ole.

Rõugualune on tühi.

Ma panen laterna maha ja otsin redeliroovist tuge. Mul on tunne, et ma olen jooksnud silmili otse vastu tabamatut ja arusaamatut müüri.

Kas tema tõe sti minu eest ära põgenes?! Jälle ära põgenes — pärast seda, kui ta ju ometigi sosistas mulle kallis...? Põgenes surmahädast hoolimata?! Tal pidi küll olema kohutav põhjus põgeneda... Mis see pidi olema...? Nagu oleksin mina katkuhaige... Ja siis turgatab selguse päikesekiir minu sõgedasse meelde: mitte minu eest, minu pärast põgenes tema ära! Minu säästmiseks põgenes tema ära! Surmaohust, mis teda ennast praegu liikumast keelab, pidas tema minu ohtusid enesele käskivamaks! Neid, mis mind ähvardavad, kui mina Otto ja kõigi salaja siin tema eest hoolt püüan kanda...

Ma sööstan rõuguavale. Ma jooksen õue ja vahin ringi. Öö on kott-pime. Ma tõstan laterna kõrgele. Minu armetu valgusesilm näitab ainult väikest halli õõnsust pimeduse musta võlvi sees. Ma panen laterna üsna maa ligi. Kõrretüükad ja tüügaste varjud turritavad küünralaiuselt läbisegi. Mingite jälgede leidmisest pole juttugi. Ma ajan enese püsti. Ma hüüan korra, teise, poolsosinal, poolvalju, valjemini:

«J a a k! J a a k! J a a k!»

Keegi ei vasta. Hoonete poolt hakkavad koerad haukuma. Antoni must vooster. Jäschede punane linnukoer. Veel mingid koerad kuskil kaugemal... Issand, ma ei saa ju ometi joosta majasse ja ajada inimesi koertega tema jälgedele... Ma seisan vudiseva laternasilmaga keset tühja põldu. Ma ei saa mitte midagi teha. Mitte midagi. Ma katan laterna peleriiniga kinni. Issand, tee, et ta ei sure! Tee, et tema verejooks seisma jääb! Et ta kuskile ulu alla jõuab... *Kallis inimese laps*... Issand, tee midagi! Kui Sa minu oled siia paigale aheldanud...

11

... Niisiis, lugupeetud kolleeg — ma pean muidugi Teie kantsliametit ja mitte Teie tensoritööd silmas —, ma kordan kõige tungivamal viisil oma ettepanekut, et Teie selle Petersohni «Mütoloogia» otsekohe trükki

JAAN KROSS

lubaksite. Ma olen autoriga vahepeal isiklikult kenakesti tuttavaks saanud —

... Uuuh! Kell juba jälle pool kaksteist ja seesinane kuramuse kiri ikka veel pooleli. Aga kiri minu lugemistahvlite asjas Jumala abiga siiski valmis. Pagana väsitav päev... Ja tunahomne jutlus sootuks plaanitsemata... Aga ka kiri Ökonoomiasotsieteedile valmis, näe, siin, lakkpitsatid peal. Ja kõik taevakivi andmed täpp-täpilt kirjas. Ja taevakivi proovid ja maakivi proovid tipp-topp pakitud, karpides ja paberis ja pitsati all... Homme kirub Langhammer jälle neetud vana Masingut, et see ummistab Tartu posti oma Issand-ise-teab mis pra-higa ära... Niisiis

... *temaga vahepeal isiklikult kenakesti tuttavaks saanud, ja ma võin Teile kinnitada* —

... Tõrgub minu sulg seda Moritzi-oinast palumast! Ja või palumine säherduse puhul aitab... Ja mina ei palugi teda! Ei! *Sacrament!* Ähvardusega panen mina tema tegema, mis tarvis! Sest tema on mul munepidi pihus... (Oinas munepidi pihus! Ha-ha-ha-haa!)

... *võin Teile kinnitada* —

... Eee-eh!... Ma olen lihtsalt väsinud... Terve tänase päeva peale (eilne ringikontamine lisaks) väsitas see poiss minu oma lauludega sootumaks ära... Mõni ehe kübe temal nendes jo ehk ongi... Aga seal-samas... Hm...

*Kas siis selle maa keel
Laulu tules ei või —*

Niisugusest pühast asjast niisugusel logedal sõnal... Vitsaväärt...

... *ja ma võin Teile kinnitada: kui seesinane Petersohn tahaks Teile läbi exempli causa oma laulusid trükki saata, siis nende värava taha jätmisega ei jätaks Teile siitmaa lugejat rahvast küll millestki asisest ilma. Mitte et tema laulud kõlvatud või vastakad oleksid. Vaid sellepärast, et need on tal noore inimese üsna maotud ja distsiplineerimata proovimised. Vähemalt esialgu. Aga tema «Mütoloogia» on tõsise vaimu ja võimise selge tõendus. Sestap, lugupeetud kolleeg —*

Soo. Nüüd hakkab mina talle, lontrusele, lingu valmis keerama...

... *Sestap, lugupeetud kolleeg, tahan mina üliväga loota, et Teile tema «Mütoloogia» isiklikult hoolega läbi loete. Sest siis ei ole sellel kindlasti ärakeelamist karta. Kui Teile selle aga ilma läbi lugemata ära keelaksite, siis võiks mõnedele inimestele (ma mõtlen säherdusi, kes vahest arvavad, et Teile ameti peale — ja ma ei pea seekord nimelt mitte Teile kantšiametit silmas —, et Teile ameti peale ehk mõne veelgi sobivama mehe leida annab, kui Teile seda kõige oma püüdmise juures olnud olete), siis võiks jah seesugustele inimestele nende võrgukudumine koguni hõlpsaks muutuda —*

... Võib-olla muutun mina nüüd oma jutuga selgemaks kui tarvis, aga ma kirjutan oma mõtte välja...

... *Sest nagu Teil, kõrgesti lugupeetud kolleeg, teada on, millest meie vahel ka suitsi on mõttevahetust olnud, on vähemalt kolmes Teile*

JAAN KROSS

poolt minule saadetud kirjas tõsiasiade vassimisi sees, mis vastu-
vaidle mata kinnitavad, et Teie minu kirjatükkisid vähemalt kol-
mel korral olete ära keelanud, ilma et Teie neid enne lugenud olek-
site. Ja kui nüüd mõned minu head sõbrad Tartus ja Sankt Peterburis
(kuriositeetide kogujad ja ühtlasi tema Hülguse Ivan Semjonovitši
lähedased sõbrad), kelle ees mina neist Teie kirjadest ei pruugi põhjust
leida saladust teha, neile sinastele ka veel Petersohni «Mütoloogia»
juurde peavad lisama —

Ha-ha-ha-haa... Noh, vaatame, kas kõrgealine härra konsistoriaal-
raat, neetud punnpea ja sitavares, laseb selle poisiloikami raamatu see-
peale käiku või ei. Igatahes olen mina selle poisi heaks teinud, mis või-
malik.

Ultra posse nemo obligatur.

12

Ettevaatlikul sammul. Tasasel sammul... Tünikas tugevasti maha
toetada. Uskumata raskeks on tema muutunud... Silmad kinni pigis-
tada. Oodata, hambad kõvasti koos. See vaarumise tunne läheb üle...
Ma olen jo juba pahemat kätt keeraval põlluteel väljas. See peab
varem või hiljem suurele maanteele jõudma. Ja siis pole muud kui
aga pikkamisi minna... aeg-ajalt seisatada, jõudu koguda (keegi ei
näe seda pimedas), jõudu koguda, tasakaalu pärast võidelda, silmad
kinni pigistatud, et taeva mustade ja mustemate laikude voogamine
jalgealust sootu õotsuma ei võta...

Ma pean minema. Hea, et ma sellega toime tulen. Tühi jutt nõnda
siis, mis nad säherdustest verejooksudest räägivad, et need pidid nii
väga hädaohtlikud olema. Mina olen juba oma kuus- või seitsesada
sammu ära käinud, ja mitte midagi.

Ma pean minema. Ja mina saan mindud. Sest kui mees on
otsuse teinud, teeb tema selle teoks. Hea, et ma eluaja harjutanud olen
teoks tegema, mis ma olen otsustanud. Ainult et mul poolikuid otsuseid
siiski nii palju hinge peal on: araabia keele täiesti selgeks õppimine,
odžibva keele äraõppimine, delavare keele äraõppimine, kriipsu alla-
tõmbamine Riia linnas, et minna ja Euroopas ringi vaadata... Ja sel-
samal ajal oleksin mina ometi võinud häid otsuseid rohkem teha, kui
ma teinud olen... Üks silmapilk... Uhh... Kui minu sau on maha
toetatud ja otsapidi mulla sees, siis on koguni hea, et ta nii rumalasti
raske on: siis annab tema rohkem kindlust kui mingisugune pilliroo-
tokk...

Ma pean minema. Mitte üksnes sellepärast, et ma olen seda otsusta-
nud. Kui mul oleks korda läinud kellegi märkamata mõneks tunniks
sinna rõugu alla pikali jääda, oleksin ma ehk alles koidu ajal edasi
astuma hakanud. Aga tema leidis mu üles... Tema! Issand, mu süda
nõksatab nii, et mu hing jääb silmapilguks kinni... Ja seda enam
pean mina minema... Ma ei või teda jo oma paigalejäämisega kiusata,
et ta oma rahu ja elu ja au jalge alla tallab! Mulle peab aimdusest kül-
lalt saama. Aimdusest, et ta oli selle peale valmis. Ei! Ma ei tarvitse
leppida aimdusega! Mul on teadmine! Mul on omaenese huultega sisse-
hingatud, omaenese kätega katsutud kindlus...

JAAN KROSS

Sagedasti olen mina küsida tahtnud (ja ise oma küsimuse maha matnud, sest ma ei kannata haledust), juutide Jehoova käest, maarahva Jumala käest, Allahi käest, Manito käest, Suure Maailmavaimu käest küsida tahtnud: mis pärast ei ole tema seda minule osaks määranud... Ja praegu, siin, keset seda pimedat kõrremaad, tahaksin mina jälle küsida: mis pärast löi tema mind sel minutil sõrmega rindu...? Aga ma tean jo, et tema ei vasta. Ja et õige küünikus sellepärast ei küsigi. Võib-olla läheb edaspidi kõik minu ees lahti... Oot-oot — siin on kraav, nagu ma sauaga tunnen. Ettevaatlikult mööda kraaviperve pahemale... Ja siin on põõsad... Märjad lehed mulle näkku... Pajupõõsad — suure maantee äärsed põõsad, nagu ma aru saan... Pikkamisi teepervest üles punnida... ettevaatlikult... kukkumata... sest püsti-
saamisega oleks vist...

Edaspidi, jaa, läheb kõik minu ees võib-olla lahti... Siis, kui mina Suure Maailmavaimuga täiesti üheks saan... Sest mina jo olengi temaga üks... Üks substants... nagu on ütelnud see, noh... imelik: nimi ei tule äkitselt meelde... see prillilihviija, keda ma Riia linnas just lehitsema hakkasin... ja keda ma edasi loen, nii kui ma koju saan... Üks substants — vaim ja materia, Jumal ja teadmine, mina ja maailm... Aga ma ütlen sinna juurde, mis kõige ülem on... Oot, ma pean jälle natuke seistama... (Ükskõik, keegi ei näe seda pimedas. Ja kui valgeks läheb, ei ole mind enam siin.) Ma ütlen, mis kõige ülem on. Haha-ha-haa... nii suurt asja ongi kunnatu kõndides välja ütelda... Selleks peabki seistatama, peabki hinge tõmbama, peabki enese sauva naale lõnku laskma... omaenese tarkuse koorma all... Kõige ülem on vaba olla... Täiesti vaba olla... Välja arvatud otsused, mis mees ise enese kanda võtab. Ja looduse seadused, muidugiteada. Paraku... Vaba olla... ja selle vihmahoo peale, mis mind äkitselt sahnal leotab — naeratada... Näe, Suur Maailmavaim on kiivas... Caral ei lasknud tema... (Issand — kas seda kõike ülepea oligi...? Kas ei olnud see kõik paljas palavikus sonimine...?) Jaa, Suur Maailmavaim on kiivas: Kallil ei lasknud tema mulle külma palakat ümber rinna mässida, vaid leotab mind nüüd ise oma vihmaga läbi... Aga kõige ülem on vaba olla... Ja ma olen maantee servale välja jõudnud... Ja ükskord jõuan mina ometigi pärale... Kui ma neis vintskelt poristes vankrirööbastes ainult ei libise ega kuku — sest siis...

Aga ehk jõuan ma koguni siis pärale...

Viiu Härm

*

mõneski unenäos
olen ma veel nii väike
et mul on öödeks täos
naljakaid hirme näiteks

vaatan ja ruutude taga
libiseb suurt lund
ilm on minutitega
võõraks kahvatund

on nagu minu ema
siis kui ta minestas
maa hakkab alanema
kamber on pimedas

vanaema poolib
õmblusmasinal niiti
kes sellest ilmast hoolib
aken on lund nüüd triiki

kardan ta valget nägu
kordnähtud kukkumist
ja on mu hirmu jägu
suripilt albumist

kuklas võriseb masin
kohe minestab ilm
õmblustööl aeg on kasin
üle prilli üks silm

viskab mu hirmust üle
mittemidagi pilgu
vanaemal on süle
põll lõhnab soolasilgu

käed petrooleumi järgi
kuivatan nende sisse
lumiseid põski märgi
nüüd sajab klaasidest sisse

*

rütmiliselt paiskab kive alla
südamelt mu jalgu kukkuv veri
toas on lõngu jäänud pilla-palla
seisa ja neid keradesse kerä

kuulan endas kärestiku kära
jälle kukub tuhmilt seal üks kivi
mis nüüd on mu südame pealt ära
vardail joondub juba silmarivi

lõpuks lapsed tantsivad mu põlvil
koon neid tütre talvejaki hõlma
kerge hakkab lõngasoojas sõrmil
ainult et mu meelt see soe ei hõlma

vardais käed on tukastanud süles
silmsis seisab vaene talveturg
tallaõõnest tirib kive üles
südamele aju toonekurg

*

maamees laseb ülikonna teha
kui siis ikka päris ehtsa musta
traagelniidid tähistavad keha
neist on suurel laual näha kus ta

VIIU HÄRM

rind ja rinna juures põuetasku
kus ta keskkohal niitidega veetud
ärku sellest segada end lasku
niidid saavad ruttu ära peetud

nii mu mäletamist mööda ikka tuli
hästi vaipseid aegu võrinate vahel
lambiõli lehkas vilkus tuli
katkes traagelduse valge ahel

vanaema võttis laulu üles
kortsus sõrmed nokitsesid riidest
mustast ülikonnast tema süles
niiti mille nüüd ma leidsin piidest

oma vanaema kammiköveriku
piide vahelt leidsin valgeid traagellõngu
oli korjunud neid elupiku
valgeid juukseid õlilambi hõngu

*

toas põles küünal kui mind äratati
nia tõusin uniselt ja vastumeelselt
ta laskis reheuksel alla lati
ja kutsus hobust õige tasakeelselt

ma kuulsin kuidas hobu õue tuli
kui tuhmis peeglis sugesin ma juukseid
ja sealgi värises see küünlatuli
ja jooni põimis vanaema suuks

kes oli märkamatult tulnud kambri
ja seisis peeglis minu selja taga
ma panin huulte vahelt pähe klambri
ja ühteviisi olime me vana

uks jäeti lahti kompsud vankri pandi
ta oli tõstnud sinna sületäie heinu
ta suitsuliha-leiba kaasa andis
ja päike tõusis vastu palgist seinu

*

tuul käib tasa tuba mööda
tolmu kergitab
ja siis kõigest õige lihtsalt
ära minna saab

minu mõttes vanaema
akna jälle suleb
pleekind aknakardinaisse
liikumatus tuleb

pildialbumis on lahti
keeratud üks pilt
vanaisa õige noorelt
vaatab paberilt

üksik vanainimene
seisab keset tuba
ja ei suuda meenutada
vara veel või juba

minu mõttes vanaema
akna jälle suleb
pleekind aknakardinaisse
liikumatus tuleb

*

mul ei ole lapsepõlvest
mälestusi merest
aga metsa kõikumisi
ei saa lahti verest

istuks vahel tasakesi
muud ei tahaks teha
tunda kuidas liikumatult
õõtsub minu keha

iseenesest ma kõigun
seespool siiasinna
nagu kaldast kaldasse
tahaks veri minna

kuni viimaks esemeid
hakkan kiigutama
ja mu veri kõigega
on kord üks ja sama

*

kui tuli laupäev lepaluuu tõime
ja üle pühitud said hallid laudad
ja kaltsuvaibad klopitud mis kaua
siin majas pleegitasid tuhmi lõime

uus tegu leiba künas ootas juba
suur ahi nurgas oli kuumaks kõetud
said kasevihad ümmarguseks põetud
ja palav oli saun ja palav tuba

ja vanaemal punetasid paled
ja meie jaoks ta tegi kaapekakud
on väljamõeldised me eluhakud
kõik mälestused mis ei ole valed

Einar Maasik

SUVERAPSOODIA

I

Kui Karl, tagumik ees, lakast välja ronis, oli maailm alles aoaegses hallis hahetuses. Kusagil mõõtmatus kõrguses ta pea kohal roosatasid õhkõrnad pilvekribalad, aga õu, kuusehekk, maja, põllud ja kaugel met-saviirg oli hall mis hall. See on hea, käis korra mõte peast läbi, see on pagana hea, et ma ikka nii vara üles sain. Rohkem tal polnud aega mõelda, ta balansseeris redelipulkadel, hoides ühe käega tasakaalu ja teisega kramplikult surudes musta pillikasti kaenla alla. Sandaalide tallad olid okkalisi kuivi metsaradu käies libedaks hõõrdunud ja iga hetk ähvardas teda allakukkumine.

Jõudnud siiski õnnelikult maapinnale, toetas ta viiulikasti redeli najale, ajas õlgadele heidetud pintsaku selga ja istus sandaalirihmu kinni panema. Öösi oli kaste maha langenud, teelehe- ja kummelimuru läikis tuhmhõbejalt nagu kalasoomus. Enne, kui maanteele jõuan, lirt-suvad jalad, mõtles Karl. Aga mis sellest, tõuseb päike, tuleb sama kuiv ja kuum päev nagu eile ja üleele, kuivatab jaladki. Selle tühja pärast ma küll oma ettevõtmisi pooleli ei jäta.

Ta kobas pintsakutaskust tüki paberit, tõmbas välja sullepea ja kir-jutas siinsamas viiulikasti peal valmis bulla, mis kõlas sõna-sõnalt nii-moodi:

«Õie!

Selle asemel et Roobertiga tühja vaielda lähen parem rändan seni-kausa kui ta siin on. Võtan ka pilli kaasa kui tagasi tulen on taskud raha täis. Akordionimehi on ikka veel mitme küla peale mõni aga viiu-limängijaid enam ei ole. Muidu poleks läinudki aga mind vihastas et sina ka rohkem oma venna poole hoiad lased oma isiklikule mehele igasugu sigadusi näkku öelda. Kui poisil ikka veel kõha on keeda talle põdrasambla teed pane mett hulka. Meil orkestris üks mees rääkis et see on kõikse parem kõharohi.»

Ta maalis kirjale alla suure K, kuigi seda poleks vajagi olnud. Kobas siis pintsaku rinnataskust tüki läbimälutud närimiskummit, vajutas sõrmede vahel laiaks, murdis kaheks ja pressis vastu oma läkituse nurki. Hiilis vaikselt elumaja lõunapoolse otsaakna alla ja vajutas kirja aknaklaasile. Toas oli vaikne, öökardin oli alles ees. Magasid muidugi

EINAR MAASIK

veel mõlemad — Öie ja Mauno. Magage aga peale, nii ongi parem, saab sõnelemata minema!

Maga ka sina, Roobert, ehk puhates läheb su kibestumine väiksemaks, siis ei pea sa üksi ennast inimeseks!

Ta võttis redeli kõrvalt viulikasti ja hakkas mööda kunagist karjatanumat üles küla poole vantsima. Vasakul piiras tanumat üleni põldmarjapõõsastesse kasvanud kiviaed, paremale jäi kolhoosi viljapõld. Rukkipead kiskusid juba valkjaks ja vajusid longu. Suve süda saab läbi, paras aeg natuke ringi kaeda, arutas Karl, just nagu ennast lohutades. Kui jäädki võõras ja majadeta kohas öö peale, mõne heinakuhja või ristikurõugu leiad ikka, kuhu varju pugeda. Ka kala näkkab veel ilusti, aga neid jõgesid ja järvekesi pidi Eestimaal olema küll ja küll, et mõnele otsa komistada.

Kiirustamisi möödus Karl mahajäetud meiereist, selle krohvitud seinad helendasid ja peenike plekk-korsten sirutus nagu mast üles roosade pilvede alla. Siin inimesi pole, aga ees tuleb küla, kolhoosikeskus, kust peab läbi minema, enne kui päris maanteele jõuab. Külas tuntakse teda ja küllap jäädakse seisma ja vaatama, et näe, Öraku Liine väimees läheb, pillikast kaenlas. Karl pidas täiesti võimalikuks, et nad suhtuvad temasse samuti nagu Roobert — tööinimese sügava põlgusega luuslangitseja vastu, heinaritsika vastu.

Ta lisas sammu ega vaadanud enam nii hoolsalt jalgade ette, kastehein oli teinud läbimärjaks dressipükste sääred ja sandaletid lirtsusid.

See Roobert, jah, naisevend, koolivend, vana sõber ja ammune vaenlane... Mitte pillimängu pärast ei vihata mind, mitte sellepärast ei kukutud eile norima, et muiduleivasööja ka tulnud ennast kosutama.

Nad mõlemad teavad, milles asi on, aga kui Karl selle eile välja ütles, läks Roobert umbvihaseks, lõugki hakkas värisema ja kuradid lendasid parves.

«Sa võiksid mulle tänulik olla,» ütles Karl.

«Mis kuradi eest?» küsis Roobert, hääles valvas noot.

«Selle eest, et ma ei lasknud sul üle lahe plagama panna.»

«Ah! kurat!» Roobert naeris tigidalt, haukuvalt. «Siis selle eest, et mind koolist välja visati. Et mind... taga kiusati... ülekuulamistele tassiti...»

«Muidugi selle eest. Nüüd oled eesrindlane ja puha. Piltki töökojas autahvilil. Mis sa seal oleksid olnud? Tühi hilpharakas. Kodumaatu põgenik.»

«Minusugune mees!» Roobert naeris uuesti, veel tigidamalt.

Minusugune mees — see oli tookordki Rooberti lipukirjaks. Siin ei osata hinnata korralikku sportlast, aga seal... Seal ta alles näitaks, milleks ta võimeline on.

Ise polnud oma rekorditega vabariigist kaugemale jõudnud.

Suurushull, pöörane! Nüüd tegi vihaga tööd, et vaadake, mis mees olen. Ja ikka ei jõudnud... remonditöökoja autahvilt kaugemale.

Kõige harilikum mees! Kõige haiglasem vihkamine! Kõige... igapäi-
sem lugu.

Ja et Õie veel kaitseb oma venda...

Karl jõudis maanteele. Eemal kuusiku sakilise harja kohal oli juba näha killuke päikest, maailm ümberringi hakkas muutuma värviliseks, kusagilt puude vahelt tõi tuul eilse päeva õhku, mis läbi öö filtri oli saanud puhtaks tolmust, kuid säilitanud endas piisakese toonast kuumust.

Karl pani viulikasti teepervele kilomeetriposti najale ja jäi ootama juhuslikku autot.

II

«Nad kõik on ühed Roobertid — üks ühtmoodi, teine teistmoodi,» mõtles Karl vihaga, kui oli järjekordselt püsti tõusnud, läheneva auto suunas kätt viibutanud ja selle möödumisel tagasi kraavikaldale istunud. Masinaid liikus alles vähe, needki individuaalikad. Too sapikumees oli vähemalt tema poole vaadanud ja käsi laiutanud, nojah, teekäänaku kohal pööras ta põldude vahele. Aga «Volga» pörutas mööda ja mees roolis ei teinud teda nägemagi. Olen väike heinaritsikas, mis must ikka vaadata!

Siis tuli külmutusauto, suur, kõrge, jääkapp nagu vagun taga. Nii-sugust juba lihtsalt kinni ei pea, et tpruu, hobu, seisa! Karl jäi istuma, aga kui auto tema kohale jõudis ja ta märkas, et juht vaatab teda, tõstis ta käe nagu koolipingis. Auto aeglustas käiku, tüüris teeserva poole ja jäi meetrit kaksikümmend temast eespool seisma. Karl rabas viulikasti ja kui ta joostes auto juurde jõudis, oli juhil kabiiniukski lahti. «Kus sa minna tahad?» küsisid talt nii kähe hääl, ümar, mustlase moodi tõmmu nägu kui ka pruunid silmad. «Peaasi, et siit minema saab,» ütles Karl. «Roni siis peale, mis sa veel ootad,» käsutati ja Karl mõistis, et see mees on harjunud komandama. Mitte kamandama, aga just komandama. «Kast pane tagaistmele,» komandati Karli. «Ja üks tõmba ilusti kinni!»

Seejärel tegeles juht tükk aega autoga, ja alles siis, kui nad olid teispool teekäänakut, märkas Karl, et teda silmitseti.

«Kes sa sihuke oled?» küsis mees rooli tagant.

«Inimene,» kostis Karl.

«Seda ma näen,» lausus juht. «Aga inimesi on igasuguseid. Vargad ja sulid on ka inimesed.»

«Või veel!»

«Sinu arvates pole või? . . .»

«Muidugi on.»

«No näed,» ütles juht rahulolevalt. «Lõid mõnelt tublilt mängumehelt pilli üle ja nüüd katsud, et rutem kaugemale saaks. Eh sind, inimest!»

«See mu oma pill,» vastas Karl.

«Kui seal ongi pilli sees.»

«Miks siis ei ole. Tahate, näitan!»

«Eks pärast võid näidata,» sõnas juht. «Aga kui pill sinu oma on, siis pead ka mängida oskama.»

«Võin ka mängida,» kinnitas Karl.

Juht jälgis teed ega teinud Karlist väljagi. Tea, kas kuuliski, mis ma ütlesin?

«Kelle eest sa siiski nõnda kähku minema tahtsid saada?» päris naaber ootamatult. «Naine tegi liiga või?»

«Peaaegu,» vastas Karl. «Peaaegu läks täkkesse.»

«Aga mitte päriselt? Mõistatame siis veel. Ämm ka muidugi.»

«Ämm ka . . .» nõustus Karl.

«No näed. Ma ju tunnen elu ja inimesi.»

«Aga peategelast te ikka ei mõistatanud!»

«Tõsi või? . . .»

«Peategelane on naisevend Roobert. Teised on nii-öelda ainult koor, aga Roobert on solist.»

«Vaat kuidas!» hüüatas juht üllatunult. «Ma olen palju sõitnud, kui palju ma veel igasugu lugusid olen kuulnud. Aga ikka juhtub midagi uut tulema. Üks lõpmata mitmepalgeline asi see elu!»

Karl jäi nõusse, et elu on tõepoolest äraarvamata mitmepalgeline.

«Mispärast ta su hinge nõnda saeb . . .?» päris juht, mitte just peale-tükkivalt, aga nii: kui on juba jutuks läinud, siis olgu lõpuni selgus. Selguse vastu polnud Karlil midagi.

«Ta ütleb, et mina olen tühipaljas heinaritsikas, noh. Et on suur vahe, kas saed puuhalgu või viiulit.»

«Aga ongi suur vahe!» hüüdis mees rooli taga.

«Nojah, aga tema peab puusaagimist hoopis tähtsamaks.»

«Ahaa, nüüd saan ma aru. Ta on siis üks tükikas.»

«Tükikas võib-olla ka, aga seal on veel teised asjad taga.» Karl pidas plaani, kas rääkida kõik ära või mitte. Õie ei oleks kindlasti tahtnud, et ta perekonnaasju võhivõõrale inimesele räägib. Aga ta oli Õiega pahuksis, seda esiteks, ja teiseks — räägid tuttavale või isegi sõbrale, puhud klatšijuttu, räägid võõrale, puistad südant . . . Ja Karl pajatas nondest vanadest asjadest.

Juht kuulas ja noogutas, noogutas, kuulas ja ta silmad olid tee küljes kinni.

«Noh, oled tubli poiss, et ära rääkisid, talle näkku ütlesid, mis arvad. See sinu naisevend on rumal, kuhu ta oleks pääsenud. Mitte kusagile. Ma juba tean, et mitte kusagile. Ise teenisin aega piirivalves.»

«Seda jah, et ei oleks. Aga mine võta kinni, mis oleks võinud juhtuda...»

«Juhtuda muidugi oleks võinud...» nõustus juht.

«Aga nüüd olen ma tal reetur ja ei tea veel mis. Heinaritsikas ka muidugi...»

«Ütleb mis ütleb,» läks juht põlema, nii et silmad jätsid isegi tee sinnapaika. «Heinaritsikas... noh, see on hea, see on veel kõige parem selle asja juures. Mina armastan pillimehi ja laulumehi.»

«Kõigepealt vaatasite viiulikasti ja alles siis mind,» ütles Karl.

«Õige, nii see oli,» tunnistas juht.

«Aga et varastatud ja et plagama panin, selle mõtlesite välja, et jutul otsa lahti teha?»

«Kah õige! Mille muu pärast siis veel. Tead, mõni on ju sihuke kinine... Võtad ta peale, et aitaks aega lühemaks teha, lõbustaks... Raha ma sõidu eest põhimõtteliselt ei võta... Aga kus tema! Vait nagu sukk, kisu tangidega sõna suust.» Ta kiikas Karli poole, silmad lustakat naeru täis. «Noh, siis mõtled, ei tea, kus sellel mehel konnasilm peaks olema. Kui astud konnasilma peale, küll siis suu lahti teeb.»

«Minu konnasilma saite kähku kätte,» naeris Karl.

«See polnud konnasilm, vaid viiulikast,» viskas juht. «No saame siis tuttavaks ja kui saatus tahab, ka sõpradeks. Minu nimi on Vasja. Aga tulnud on ta mitte Vassilist, vaid Vasilist. Ma olen pärit sealt alt, Musta mere ja Doonau vahelt.»

«Moldaaviast või?» küsis Karl.

«Moldaaviast ehk Bessaraabiast, nagu teda vanasti nimetati. Igatahes seda ma tean, et oli vaene kant ja mu ema oli kõige vaesem naine ja tal oli kõige rohkem lapsi külas ja isa tapsid kulakud ära. Ja ongi kogu elulugu.»

Vasja oli selle jutu ajal vaadanud enda ette, käed roolil; teel muutus liiklus tihedamaks ja aega rääkimiseks jäi vähem.

«Minu nimi on Karl,» ütles Karl.

«Ilus nimi,» ütles Vasja.

«Vasil on ka ilus nimi,» tuli Karl välja hilinenud komplimendiga.

«Vasil, Ion, Stass, Veronica, Nadina... Ion sai miiniväljal surma, pärast sõda, tead küll, kõik kohad olid miine täis. Noorem oli, kõige noorem poistest, mina pidin valvama... Aga saad sa kogu aja silma peal hoida. Näe, kui mõtlema hakkab, hing valutab praegugi. Mis teha!

Stass oli ka minust noorem, tema teenis aega SDV-s. Seisis Tundmatu Sõduri haua juures valves. Järsku tulid mingisugused bandiidid, võtsid hõlma alt püstolid ja... lasid mu venna maha. Ja ka tema pärast valutab süda tänase päevani.»

«Aga kuidas sa siia sattusid?» küsis Karl, et juttu mujale juhtida, temast polnud lohutajat.

«Eks sõjaväega. Aega teenima...» vastas Vasja. «Sain siin ühe neiuga tuttavaks. Elleni-nimeline. Noh, tema põllepaelte külge ma pidama jäingi. Nüüd on juba kaks last. Poiss käib kaheksandas, tüdruk kuuendas. Aga enne, kui pikale sõidule lähen, alati enne keedab Ellen suppi — meie, moldaavia moodi. Ja tüdruk, Nadja-Nadina, võtab karmoška, mängib isale loo maha. Eile õhtulgi saatis mu pioneeride marsiga kodust välja.»

«See on küll tore!» ütles Karl.

«Kas sa arvad, et muidu vastu peaksin? Missugused sõidud tulevad — Kaukaasiasse, kodukanti, Ašhabadi, Taškenti... Kaks nädalat oleme järjest sõidus... Siis juba... peab kodu soojust kaasas olema!»

«Kodu soojust on vaja jah!» nõustus Karl umbsuiselt.

Nad sõitsid läbi ärkava Eestimaa, ja mõlemad vaatasid hoolega autoaknast välja. Vasja jälgis teed, vastutulijaid, järelesõitjaid, käsu- ja keelumärke teeservadel, kurvisid, ja kusagile silmanurka jäid pidama ka muud, mittetähtsad muljed: sööv hobusekari koplis, lehma ketitav naine tee ääres, suitsud majade korstnates, päikest peegeldavad aknad, metsasügavusse kaduvad sirged sihid; sellest kõigest nõrgus Karli südamesse mingit hommikuvärskust, rahu; kusagil hoopis sügaval hakkas temas elama ja ilmet võtma vaikne helgus, aoelne tusk pudenes tuulde, sulas päikesekiirtesse, pudenes teeserva kraavi — juurikate, takjalehtede, pajuurbade vahele.

Vasja hakkas laulma. Esiailgu ümises, siis trallitas, pärast tulid sõnad ja viis pääses veerema. Ta hääli oli kähe, kuid ta laulis ja elas sellele kaasa südame ja kogu oma tüseda kehaga. Need olid Karlile võõrad viisid — pärit nähtavasti lapsepõlvest, sündinud kusagil Doonau kallastel; rütm oli teine, vahelduvam, temporikkam, see meenutas mustlasi, stepis kihutavaid hobusekarju, mägesid... Karlile jäi meelde üks kurbromantiline lauluke, mida kuulis esmakordselt. Vasil laulis seda erilise tundetooniga, nagu olnuks sel temale, Vasjale, mingi eriline, sügav, ainuomane tähendus.

Noor neiu palub, et mees võtaks teda kaugele kaasa ja hakkaks kutsuma oma naiseks.

Mees vastab, et ei saa seda teha, sest seal kaugel ootab teda naine.

Siis palub tütarlaps, et mees võtaks ta kaasa ja kutsuks teda õeks.

Mees vastab, et ei saa seda teha, sest seal kaugel on tal juba õde.

Veel palub neiu, et mees võtaks ta kaasa ja peaks teda seal kaugel oma kallimaks.

Mees vastab, et ka seda ei saa ta teha, sest seal kaugel pole kohta kallimale.

Nagu oluaks tal endal kallim, keda ta ei saa nendele kaugetele randadele kaasa võtta, mõtles Karl. Ent kohe järgnes lustakas viis, millel eelmise lauluga polnud mingit seost.

Nad jõudsid V. asula lähistele, eemalt paistsid majad, kirikutorn, korstnad ja suitsuvine.

«Noh, kas tuled kaasa, sõidame ja vaatame, kuidas elab kaunitar Minsk?» küsis Vasil.

«Ei, ma tahaks siin maha minna,» vastas Karl. «Ma tahaks mööda maad käia ja ringi kaeda.»

«Kui ei, siis ei,» leppis Vasil. Ta juhtis auto jälle teeservale ja peatus. «Noh, too nüüd oma pill lagedale! Üks lugu, ma rohkem ei tahagi!»

Nad tulid autost välja. Vasja jalgu sirutama, Karl pillikastiga. Ah siis ikka tahab kontrollida, mõtles Karl. Ta võttis viiuli vutlarist, timmis keeli, haaras poogna kätte, kohendas viiulit lõua all ja hakkas harkisjalu teel seistes mängima. Ta tahtis Vasjat üllatada ja mängis ühte sõbralt kuulnud moldaavia viisi.

Näis, et üllatus läks korda.

Vasja õõtsutas oma keha muusika rütmis, ta käed hakkasid liikuma, ta tammus jalgadel, Karl koogutas viiuliga, nagu noogutaks Vasjale kaasa, ta silmad särasid, midagi niisugust polnud ta varem läbi elanud, sellist kontserti maanteel, kuulajaiks ainult nemad ise.

«Ah, vaat see oli hea!» ohkas Vasil. «Aga võib-olla tuled siiski kaasa? Kahju sind minema lasta. Sõidame, ma räägin anekdoote, mul on neid lõpmatu varu. Teel puhkame, sa mängid, mina laulan, mis meil nii viga.»

Karl raputas kahetsevalt pead: ma ei saa, tead ju küll, et ei saa.

«No olgu! Kui ei, siis ei. Võta vähemalt aadress, pane kirja. Tuled puhkuselt tagasi, ootan külla. Ellen keedab suppi, Nadja mängib karmoškati. Oled asjatundja, kuula teda, võib-olla tuleb tast ükskord niisugune artist, et...»

Sellega oli Karl nõus. Vasja hoovas oma paljust istumisest rasvunud keha üles kabiini ja käivitas mootori. Aeglaselt pööras raske auto teele, Vasja viipas. Karl lehvitas ja jäi järele vaatama. Alles kui auto oli juba eemal ja väike nagu sitikas, kummardus Karl viiulit tagasi kasti panema.

Karl tellis puhvetist kaks tassi kohvi ja paar pirukat — raha tuli hoida, sest teeninud polnud ta veel midagi. Perenaine pani pirukad ja kohvitassid ta ette letile, kasseeris sisse nelikümmend kaheksa kopikat, puistas raha peost otse sahtlisse, nõjatas küünarnukid uuesti letile ja jäi käsipõsakil kuulama meeste jutuüminat. Ta oli paks, heasüdamlik ja uudishimulik; see oli kaluriküla teemaja, ei hoolinud siin kass hiirtest, koer kondist ega teemajapidaja kopikatest. Või oli ta nii vana kala, et tundis lõhnast, kes on aus, kes ei ole. Karli sõrjas nägu, hallid rahulikud silmad ja vähe kongus nina võisid ju küll jätta omajagu ausa ja aristokraatliku mulje, ja siis veel viulivutlar — see oli muidugi peamine trump, käis kohe passi ja tööraamatu ette korraga.

Karl viis kohvitassid ja pirukad lauale, tuli siis viulikasti järele, seadis selle vabale toolile enda kõrval ja asutas sööma. Naaberlauas istusid kaks kalurit. Nad olid tulnud merelt, olid pikkades kummisäärikutest ja puldankuubedes — noorem, kandilise näoga ja ülbe, teine vanem, kuid sama turske ja tugev; mõlemad punetasid näost, neil olid ees klaasid kangema märjukesega kui tee ja ilmselt püüdsid nad teineteisele midagi tõestada või selgeks teha. Heitsid pilgu Karlilegi ja korraks libisesid vanema silmad üle viulivutlari.

Karl sõi aeglaselt, mäludes iga suutäie hoolega peeneks, tundes mõnu neelamisest, ja vaatas mõtlikul, enesesepöördund pilgul laua-mustrit.

Esimene nälg sai mööda ja ta hakkas kuulama ja vaatama. Ta kuulatas meeste juttu, peamiselt kõrvallauas istujate oma, need olid kõige lähemal ja juttki kõige valjem. Näis, et nad vaidlevad millegi üle, isemoodi kummalisel moel teineteist üksikute sõnadega nagu lumepallidega pildudes; sõnad ei paistnud olevat head ja ka klaasi ei tõstnud nad korraga, vaid vaheldumisi.

«Ütlesin, mis arvan,» sõnas vanem ja vaatas Karli poole. Ta silmad libisesid taas viulikastile ja jäid peatuma Karlil, mitte nagu tunnistasdes, vaid otsekuu uudishimulikult, ja paistis see ainult Karlile nii, või pilgutata ta tööpoolest silma.

«Oma asi,» kohmas noorem.

«Mine siis üksi,» ütles vanem.

Noorem torkis tikuga hambavahesid, sülitas põrandale ega vastanud midagi.

Karl märkas laudade vahel laveerivat kassi — ümmargune trull, täis-söönud ja laisk. Loom tuli Karli juurde, nuusutas, vaatas talle otsa, nühkis külge vastu püksisäärt ja tõstis saba nagu masti püsti. Karl

murdis piruka küljest tüki ja pani kassi nina alla. Kass nuusutas ja läks edasi, järgmise laua juurde.

«Mina pean sööma, sinule ei lähe sisse!» mõtles Karl. «Anna veel pagarilapsele saia . . .»

«Koolmeister,» kostis ta kõrvu noorema mehe põlglikult visatud sõna.

«Isa sul polnud . . .» ütles vanem.

«Koolmeister,» kordas noorem jonnakalt, pannes sellesse ainsasse sõnasse terve koorma põlgust ja üleolekut.

«. . . polnud, kes kere kuumaks kütab.»

Vanema mehe sõnades oli tunda tuska, aga kui ta Karli poole vaatas, paistis sellele jälle, et ta pilgutab silma.

«Otsi teine mees paati,» lausus noorem ülbel.

«Spekuleerid?» küsis vanem. Ta ei öelnud nooremale midagi, pööras ennast poolviltu Karli poole, hõikas: «Mis sa üksi istud, tule meeste juurde.» Ja nihutas küünarnukiga veiniklaasi — nagu poolkogemata või vihjamisi — vaba koha suunas.

Karl ei teadnud, kas minna või mitte. Just praegu oli ta mõelnud, et peaks kuidagi meestega jutule saama, järsku tahavad pilli kuulata.

Karl kergitas ennast natuke, ikka veel kahevahel olles.

«No tule, tule, tõsta pill ka siia poole, näed, mehed hiilivad su platsi,» kordas vanem mees endiselt heasoovlikult.

Karl vaatas, leti ees seisid jah, mehed, pudelid-klaasid pihus, ja vahetisid otsivalt ringi, kus kohta saaks. Ta tõusis, kahmas oma kohvitassi kätte — pirukad oli jõudnud juba ära süüa —, tõstis ka pillikasti teisele poole tooli ja istus teiste juurde. Kohe nagu mehisem ja kindlam tunne hakkas meeste lauas.

Vanem sirutas talle käe. «Johannes Sootuma, paadivanem.»

Karl ütles oma nime ja vaatas noorema mehe poole; see istus poolkülitsi-poolselitsi ega teinud tast väljagi.

«See on Taavet, Suitsu Taavet,» tutvustas vanem.

«Väga rõõmustav,» ütles Karl.

Taavet heitis Karlile kõõrpilgu ega vaevunud vastama.

«Rõõmustavat pole siin mitte kröömetki,» seletas Johannes. «Sündis maailma poisslaps. Isa pani talle uhkelt nimeks Taavet. Ema kutsus teda hellitades Taaviks. Poiss sirgus, sai meheks ja muutus tühipaljaks Koljatiks. Jõudu on tal palju, aga midagi mõistlikku ei oska sellega teha.»

Taavet kõõritas Johannese poole, tõstis klaasi suu juurde, kulistas tühjaks, tõmbas käisega üle suu, ütles: «Möla», ja ajas ennast püsti. «Kuula siin sinu möla, kodus tööd kuhjaga.» Ta äigas tooli kõrvalt raske kompsu käeotsa, kass, kes hiilis sealsamas, sai kogemata või sihilikult jalahoobi, nii et lendas kräunatades vastu seina.

«Kunded ootavad, rahad ootavad,» ütles Johannes Taavetile järele vaadates. «Sestap ruttab. Ja veel sellepärast, et võõras inimene kuulis pealt, kuidas teda noomisid. Häbi hakkas!»

«Polnud sedamoodi näoga,» tähendas Karl.

«Egas näost muidugi...» selgitas Johannes. «Näo järgi ei ütle midagi. Ma tunnen teda seestpoolt ka, sellepärast tean.»

«Nojah,» kohmas Karl.

Johannesel oli jutuots lahti.

«Ei ole meie rannas veel kunagi rahast jumalat tehtud. On teda vanast ajast voolanud, küll kalapüügiga, küll piirituse vedamisega. Vanasti olid ka uhked mehed küll — seesama Suitsu Taaveti vanaisa, poja pulmadeks lasi tänava vahuveiniga üle kasta. Esimese häärberi ehitas kahekordse, plekk-katusega, nurga peal torn nagu mõnel lossil. Aga... rahast jumalat ei teinud. Oli temal, oli teistel. Oli temal pidu, oli tervel külal pidu.»

«Pojapoeg pole vanaisasse läinud või?» päris Karl rohkem selleks, et teist kõnelema ergutada.

«Ah Taavet,» tuli Johannes mälestustemaalt tagasi. «Taavet ka ehitab. Ehitab ja ostab. Maja ehitas uue, sauna sai üles. Auto ostis. Siis ostis teise, naise nimele. Nüüd vist korjab raha kolmanda jaoks — ju tütrele. Aga... ei ole see, mis vanaisa. Hing on tal rikutud ja närune. Kas sa arvad, et tema tegi täna välja või? Tutkit. Ma ütlesin, et lähme teemajast läbi, Taavet mulle, noh, kui sul jüst raha taskus sügeleb ja välja teed, siis võib ka. Põrgut ta sügeleb, mõtlesin. Võtan ja keeran su hinge pahupidi nagu vana söidukasuka. Ehk leian veel seest mõne koi-dest puremata koha...»

Johannes lonksas klaasist ja pani selle uuesti Karli ette.

«Noh, leidsite siis või?» küsis Karl.

«Tuhka ma leidsin!» vastas Johannes napolisõnaliselt. «Natuke ehk leidsingi, aga ise ka ei tea, mida selle leiuga peale hakata.»

«Kas pöörasite merel tülli või?» küsis Karl. «Siis kui paadis olite.»

«Merel ei tülitseta. Meri ei kannata kaklemaid... Aga tõsi mis tõsi, ütlemist oli juba paadis. Võtsime angerjamõrrad välja, üks seal olnud neid alla mõõdu vibalikke ka. Neid, kellel seaduse järgi on õigus edasi elada. Ma vaatasin: Taavet korjab need ilusti välja... ja oma kotti. Teadagi, punkti neid ära ei anna, aga viib koju, küll mehi leidub, kel-tele maha müüa — kolm rubla kilo. Noh, oleme kõik teinud sulii, kui hädasti vaja. Aga mis häda temal, et meestele sõnagi lausumata... Siis ma ütlesin, et sa, Taavet, teed kaladele liiga. Ei teinud kuulmagi...»

Et neid Rooberteid ka igal pool peab olema! See koljat pole muidugi päris Roobert, aga Rooberti poolvend on ta täpselt.

«Ma tunnen küll niisuguseid... Ei neile aita sõnad midagi,» ütles Karl.

«Tjaa, sul on vist õigus,» lausus Johannes mõtlikult.

«Mul omal naisevend... Kah ülbust täis läinud. Mina ja minusugused on talle heinaritsikad.»

«Ah et kohe heinaritsikad,» imestas Johannes.

«Nojah, et saame niisama tühja... poognaga üle keelte.»

«Ah et tühja...? Ma lugesin kusagilt lehest, et isegi kalad kogunevad muusikat kuulama...»

«Võib küll olla.»

«Mis pill sul on seal? Viiul või?»

«Viiul jah.»

«Nii et oled viiulikunstnik?»

«Kas just kunstnik...»

«Aga mängid...»

«Orkestris mängin.»

«Või orkestris koguni.»

«Teatris... Kui ooperit või operetti mängitakse.»

«Ja naisevend söimab sind ikka heinaritsikaks?»

«Söimab jah...»

«See on siis ka... üks tume inimeselaps...»

«Teadagi.»

«Tühja kah. Sa ära mõtle sellele. Mängi parem midagi. Või saad sa ainult orkestris... pillile hääled sisse?»

«Saab igal pool.»

«Kuule, mängi tõepoolest. Pane lugu käima, ega ma võlgu jää. Näed...» Johannes kummardus laua alla ja tõstis kandekoti põlvedele. Ta tõmbas luku lahti, ja otsekui seda oodanud, ilmus kotist nähtavale angerja pea. Johannes surus kala kotti tagasi ja tõmbas luku kinni.

«Saad sihukese uhhaa, et eluajaks jääb meelde.»

Karl oli tegelikult oodanud seda hetke, mil ta võiks pilli välja võtta, vähe keeli sõrmitseda ja poogna keeltele seadida. Nii mängu mõttes kui leivateenimise mõttes. Aga nüüd vaatas ta kõhklevalt-ebalevalt ringi.

«Kitsas on...»

Mehi oli kogunenud palju, mõnestki lauast kostsid juba kõvemad hääled ja Karl ei tahtnud mängida, talle oleks olnud ühevõrra vastu-meelt purjus inimese pealetükkiv sõbralikkus kui ka nöökimine või koguni pilkamine.

«Lähme siis minu poole,» tegi Johannes ettepaneku. «Või kui põlgad kaugeks, siis mere kaldale. Sedasi pole ma seni kuulnud viiulimängu ega kuule vist hiljem ka.»

Nad väljusid teemajast, Karlil viiulikast, Johannesel kandekott käeotsas. Johannes läks ees, keeras teelt kõrvale jalgraja peale, mis viis nad majade vahelt otse alla lautrikividele. Õhk oli liikumatu, meri tüün, päike tukkus taevas ja madal laine loksus kivide vahel.

«Kui honorar, siis honorar,» ütles Karl. «Ma tahaks need angerjapoisid õige merre tagasi lasta.»

«Kuule, ega need alla mõõdu ole,» sattus Johannes ärevusse.

«Mitte sellepärast . . . Aga ma olen ammu aru pidanud, et kui laseks angerja vette lahti, ei tea, mis ta teeb: kas pistab kohe minema või jääb väheks ajaks muusikat kuulama,» ütles Karl, hääles palve.

«Ah sedaviisi . . .» sai Johannes aru. «Kui nii, et just vaadata, mis nad teevad. Noh, kas lased ise vette või . . .» Ja Johannes õiendas kandekoti luku kallal.

«Las olla nii, et mina mängin.»

Johannes tõstis kalad ükshaaval kotist välja ja lasi siiasamasse kivide vahele vette.

Karl mängis — mängis ja vaatas ise angerjaid. Nagu kalad vette said, nii kadusid kivide vahele nagu hallid varjud — ei olnud neil aega viiulimängu kuulata ega midagi, tüürisid aina sügavamale.

Johannes oli jäänud kivile käsipõsakil istuma ja vaatas eemale, sinna, kuhu Karlgi — päikesekiirtes kilgendavale kerges lainevires lahepinna, kajakatele kalasadama kohal, eemal keset merd kerkivale laiule ja veel kaugemale, silmapiiri kollaka vine sisse.

IV

Sel hommikul oli Karl juba kusagil süda-Eestis järve kaldal ja leotas õnge. Ta oli vahepeal rännanud siin ja seal, sõitnud ühe ja teise autoga, mänginud ühtedel peietel ja kahes pulmas, tal oli rahagi — rohkem, kui kodunt välja tulles. Ja söönud oli ta ka ja joonud. Aga eilse öö oli veetnud siin all luhas, vanas küünis värsketel heintel. Öhtul oli otsinud küüniserva äärest, kivide alt ja vanast mädanenud laastuhunnikust usse, lõiganud vibaliku sarapuu latiks ning sidunud sellele tamiili ja tina ja konksu otsa, et kõige paremal võtmise ajal saaks ilma pikemata löögile.

Ta seisis jõesuudmes, selja taga üle pea ulatuv pilliroomüür. Kork ujus sedakorda rahulikult vesikupu lehtede vahel lahvanduses, päike oli kaugel eemal teispool luhta madalas metsa kohal.

Peaks teise kohta minema, mõtles Karl. Ta oli saanud siit neli vakspikkust ahvenat, siis olid tulnud särjed. Aga paistis, et särjeparv liikus

edasi, sest juba hulga aega polnud ükski kala õnge puutunud. Ta võttis ridva pihku, kavatsedes õnge välja tõmmata, kui kork hakkas uuesti mängima. Lipsas korraks pooleldi vee alla ja tõusis kohe üles, tasa-tasa ringe tehes. Juures on, pagan! Särg või? ... Ahven tõmbab ahnelt, ahven ei mängi nii. Tõmbab, neelab ja läheb ... Ahven pooldab järsku ja otsustavat tegutsemist, tal pole aega mängida. Röövel ikka röövel! See on kas särg või ... rääbis. Siis vajus kork vee alla, vajus, kadus ega tulnud tagasi. Karl tõmbas, tõmbas nii kõvasti, et ritv paindus, midagi heledat vilksatas vees, midagi suurt ja hõbedast, ritv pääses järsku lahti, jõhv vihises läbi õhu ja tühi õng lendas selja taha rootihnikusse. «Kuradi kurat!» vandus Karl.

«See oli latikas,» kostis järsku kellegi hääl.

Karl vaatas üle öla — ülal teerajal seisis mundris mees. Karl isegi kokkus — nii ootamatu oli siin jõe ja järve vahelises sopis sellisel varasel hommikutunnil mundrikandjat näha. Karlile viirastus kõigepealt, et seisja on kas metsavaht või mõni muu asjamees, inspektor või kes. Aga ei olnud; lähemal vaatamisel tundis ta ära ohvitseripluusi ja luges isegi auastme välja — rohelistelt välipagunitelt. Võõras oli major ja tal oli samuti käes ritv ning plastikaatkott kaladega.

«See oli latikalips jah,» kordas võõras. «Latikad veavad korgi põhja, uss mokaade vahel. Ja siis pole ka veel kindel, kas neelab või ei neela.»

«Mina arvasin, et rääbis või särg,» ütles Karl.

«Ei olnud,» kinnitas major.

«Tühja kah,» ütles Karl. «Mul on parasjagu nii palju käes, et saan nälja minema peletada.»

Major astus teerajalt alla Karli juurde. Karl tõstis oma kalakoti võõrale näha. «Nojah, uhhaa käes mis käes,» kiitis major.

«Uhhaad ei saa, tuleb niisama sütel praadida,» arvas Karl.

«Uhhaa on parem,» ütles major.

«Pole potti, kus keeta. Mis keetmisest, kui isegi soola ei ole. Loorberilehtedest, sibulast ja tillist rääkimata.»

«Ma arvasin, et olete siitkandist,» sõnas major.

«Ei ole,» vastas Karl. «Ma olen N-ist, rändan praegu niisama mööda maad ringi.»

«Kui nii, siis tulge minu poole. Lööme kalad ühte patta, teeme uhhaa, mis on uhhaa,» kutsus major. «Ma elan siinsamas teispool männikut,» viipas ta käega kingu suunas.

«Ei tea ...» lõi Karl kahtlema. «Ei julge nagu tülitada. Teil kindlasti pere seal ja ...»

«Pole seal kedagi. Haige vanainimene voodis, muud ei hingelistki.»

«Kui ma tüli ei tee,» ütles Karl.

Major löi käega.

«Siin käib nii vähe inimesi, et teinekord tahad kohe seltsi. Eriti talvel.»

«Ma arvasin, et olete ainult suvitamas siin,» ütles Karl.

«Ei, olen aasta ringi,» vastas major. «Pensionäri asi, ükskõik, kus ta on. Ja vanainimest ei saa üksi jätta.»

«Ema teil või?» küsis Karl.

«Naiseema,» vastas major.

Nad kerisid jõhvi ümber ridva, võtsid kalakotid; luhaserval, küüni juures palus Karl, et võõras hoiaks tema õnge ja kalu, ning tõi pillikasti. Major ei tundnud huvi, kes või mis ta on, milleks tal viiulivutlar kaasas. Vaikides läksid nad üles männikusse, läbi männiku jõudsid maisipõllu serva ja siis väikese halli maja juurde.

See võis vanasti olla kas kalurimaja või asuniku eluase — talu mõõtu ta välja ei andnud. Kõik oli siin liiga väike — köök, tuba, teine tuba, sahvver, isegi kaev õuel, nii et pang vaevalt sisse läks ja külili sai heita. Kõik oli väike ja vana ja näha, et hoolsa käega kohendatud ning seatud — helendavad paigakohad katusel, uued ukSED ja aknad...

«Me peame ise tegutsema, perenaist meil ei ole,» ütles major tagasi Karli juurde tulles. Ta oli jõudnud vormi seljast maha ajada, oli dressipükstes ja maikaväel; Karl märkas, et see on harilik vanavõitu luitunud sinine maika, selja pealt kolmnurkne tükk välja rebenenud ja üsna oskamatult kinni nõelutud.

«Perenaine on siis kodunt ära,» sõnas Karl ega varjanud kergendus-tunnet. «Poissmeeste moodi ongi parem.»

«Perenaine on linnas.»

«Niisuguste ilmadega on narr linnas olla. Istu seal nagu kuuma supi sees.»

«Noh, tema nüüd küll kuuma supi sees ei istu,» ütles major, justkui tänades Karli kaasatundmise eest. «Kui istub, siis kas Kloogal või Pirital või Võsul. Ja istub kaelani jahedas vees.»

«Eks ta ole,» vastas Karl.

«Ärge te ennast soomustega määrige, mina võtan soomused, aga teie lõigake kõhud lõhki — käärid on siin, ja laske korra veest läbi.»

Majori käes läks soomuste võtmise kiiresti. Karl jõudis vaevalt järele. Kui nad kööki läksid, puhtad kalad kausis, kees juba pliidi peal katlas vesi.

«Nii, sibul ja vürtsid ka... Veerand tunni pärast on uhhaa valmis. Leiba meil on, võid samuti. Tahate värskeid seeni proovida?» küsis peremees Karlilt.

«Või veel, ikka tahan,» ütles Karl.

Major tõi sahvrist seenepurgi lauale — marineeritud kukeseened, oma mahlas keedetud, nõrgas äädikas.

«Need vist on küll perenaise töö,» arvas Karl.

«Perenaise . . . Ainult et see perenaine istub siinsamas teie vastas.»

Karl sõi isuga, kuid ühtlasi hakkas mõtlema, et siin peab midagi niisugust olema, mille kohta Vasja oleks öelnud: on küll palju näinud, aga seda mitte ei ole. On naine ja ei ole naist. On seened, aga peremehe tehtud. On naiseema, aga hoolitsejaks on väimees. On ja ei ole . . . On . . . Ja nagu mõistes teise mõtteid, lausus major mõtlikult:

«Nii ta juba elus on . . . Koos saime vaenlastest võitu, aga üksi ja igaüks omaette . . . ei saanud mõnigi mees iseendast võitu. Mul oli hea sõber, roodukomandör. Luurerood, seal juba pidi mehel olema rahulikku meelt ja külma verd. Sõjast tuli tervelt ja puutumatult välja. Aastat kolm hiljem kuulsin, et on jooma hakanud. Ja veel aasta hiljem sain teada, et on enda ja naise maha lasknud. Enne naise ja siis enda. Millega?! Sõjast saadud isikliku relvaga. Sellel oli hõbeplaadile graveeritud: «За мужество.»»

«Aga teie . . .» Karl jäi vait.

«Mis mina? . . . Tahate küsida, kas mina olen iseendast võitu saanud?» päris major rohkem hääletooni kui sõnadega. Ta ei vastanud, helpis rahulikult-mõtlikult uhhaad ja kui uuesti jutuks läks, rääkis muust.

«Te vabandage mind,» ütles ta lauast tõustes. «Ma pean nüüd vanainimese eest hoolitsema ja tänaseks sai lubatud heinajahuveskisse appi minna. Ma toetan siin kolhoosi ka . . . nii jõudumööda. Pensioni annan naisele, endale teenin taskuraha kolhoosis. Nii et kui tahate puhata, palun, jätan maja teie hoolde.»

Karl vastas, et puhata ta ei taha ja üldse peab ta astuma hakkama, sest kodu on veel kaugel.

Nad läksid koos teotsani, seal pidi major vasakule pöörama, Karl paremale. Nad jätsid kättpidi jumalaga ja lahkusid kumbki ise suunas.

Nii ta ei öelnudki mulle, kas ta on iseendast võitu saanud, mõtles Karl, kõmpides jälle kruusasel maanteel, pillikast kaenlas.

On, selge et on!

Sellepärast ta ei vastanudki, et on. See pidi ise aru saada olema!

Ükskõik, mis seal ka ei olnud ja millise hinnaga tuli see võit iseenda üle kätte, aga ta tuli.

Ja Karli meeltes hakkas helisema mingi viis — rahulik ja ometi pidulik ja kuidagi loomutruult optimistlik.

Karl kaotas lootuse sellel päeval koju jõuda, ja siis oli ta Viieteeristi taidubaaris pärinud, kas siinkandis ka öömaja peaks leiduma. Kohalik aristokraatia — traktoristi, saekaatrimehhe ja turbatöölise isikus, kõik ühtemoodi karva kasvanud ja mustad — oli talle selgitanud, et Viieteeristi asulas pole ainsatki hotelli, motelli ega bordelli, et Supsi Maril näiteks on, aga neil ei ole. Karl oli vastanud, et ega ta tahagi teab mis komforti — tuba pehme voodi ja valgete linadega, vannitoa ja kuuma veega. Viimase nädala jooksul on ta näiteks maganud lakas, heinaküünis, traalpaadi kajutis, tühjas suvilas ja keskküttemaja põrandal. Ta oleks valmis leppima ka küüniga, heinakuhja või ristikurõuguga, aga et siinkandis on aina kõrged kuusikud ja põlislaaned, pole tal lootust ka kuhjale ega rõugule.

Mehed pidasid üksteisega silmade abil nõu. Siis ütles saekaatrimees, et siit umbes kaheksa kilomeetrit metsadesse elab Veera-nimeline naine, et seal võib koguni voodisse magama saada.

Karl vajus kõssi. Kaheksa kilomeetrit on palju. Oleks tal kaks paljast kätt, aga näe, siin on instrument ja see kaalub ka midagi.

Mehed pidasid omavahel uuesti silmadega nõu, siis ütles traktorist, et ta võib ju selle käigu ette võtta ja võõra ära viia.

Traktoriga läheb tükk aega, arvas Karl.

Ega ta traktoriga siin ole, on hoopis oma isikliku kolmerattalisega, selgitas traktorist.

«Äh, mis seal pikalt arutada,» tegi saekaatrimees ka suu lahti. «Too pudel lauale, ja Edgar viib su ää.»

Karl küsis, et kas nad siis intsusid ei pelga, ja mehed vastasid, et siin pole neid sel kellaajal kunagi nähtud.

Ja juba sõitsidki nad kolmerattalisega metsade vahelt läbi. Põllu ääres lasi traktorist Karli maha ja ütles: «Näed, seal on valgete akna- raamidega vana maja. Seal elabki Veera-keera. Kui tal hea tuju on, võtab su vastu, kui ei ole, viskab välja. Risk — blagorodnoje delo!»

Võõruse uks oli lahti, seest kostis rämedahäälset sõimu. «... vastu seinlaiaiks nagu latika. Kes sul lubas ema tasku kallale minna? Oota sa...»

Karl arvas, et on paras aeg vahele segada; ta koputas uksele.

Sees jäi kõik vaikseks. Haudvaikseks.

Karl koputas uuesti.

«Tule sisse, mis sa seal ust lõhud,» hõigati talle ikka veel kõrgeletimmitud häälega.

Karl lükkas ukse lahti ja astus tuppa.

Keset tuba seisis naine, pörandahari pihus, ta vaatas ukse poole, silmad vihast kissi ja nagu punane.

See vist ongi Veera. Ja Karlile ütles üks sisemine hääl, et mehed, kes ta siia sokutasid, on teda küll kõvasti haneks tõmmanud.

«Tere,» lausus Karl, nagu poleks midagi olnud ega midagi kuulnud.

«Mis sinul veel siia asja oli?» küsis naine üpris ebasõbralikult.

«Tulin vaatama, et kas ehk on abi vaja,» vastas Karl.

«Mis kuradi abi,» tänitas naine. «Kui tahad aidata, võta rihm pükste pealt maha, anna sellele plikale sihuke keretäis, et talle eluksajaks meelde jääb.»

Nüüd märkas Karl teistki majalist. Aastat kuue-seitsmene tüdruk istus diivanil, jalad enda alla tõmmatud nagu rätsepal, käed süles, nagu kahvatu, silmad tumma jonni täis.

«Mis eest siis?»

«Või tema läheb ema rahakoti kallale! Oleks veel, et millestki puudus — riie seljas ja kõht täis.»

«Vahest kogemata,» arvas Karl lepitavalt.

«Või kogemata! Nimelt.»

«Ma ei tahtnud, et ema veini toob ja purju joob,» kostis diivanilt tüdruku selge ja asjalik selgitus.

«Võttis viimase kümmelise ja viskas pliidi alla,» kommenteeris ema. «Ja mis sinul, võõras, siia asja oli?» küsis ta uuesti.

«Öömaja suhtes.»

«Mis öömaja?»

«Noh, mehed seal Viieteeristil rääkisid, et teie pool ehk saab ööd veeta.»

«Missugused mehed?» nõudis naine.

«Oli üks traktorist. Lonkas jalga, tõi mu veel oma mootorrattaga siia.»

«See oli Lombak-Karla,» pistis tüdruk vahele.

«Ole sina vait!» käratas ema tütrele ja kohendas kleiti, mis oli õla pealt õmblusest lahti. Karl märkas, et ta kaelal oli inetu kolmnurkne arm. «Lombak-Karla tahtis ise siia tulla, aga ma lõin ta välja.»

«Emal oli kirves käes ja ta karjus: kes tuleb, see surmakoosa saab,» ütles tütar ja naeris.

«Ma olen vaba naine ja tean ise, kelle võtan ja kelle jätan,» täpsustas Veera.

«Aga kuidas siis minuga oleks?» päris Karl.

«Sinu tõstan ma ukse taha,» lausus Veera kindlalt, lisades otsekui vabanduseks juurde:

«Sinust pole mul niigi palju kasu kui Lombak-Karlast. Tema vähemalt oskab last hirmutada, sina ei tee seda ka.»

«Hirmutada ei oska jah,» ütles Karl nõutult. «Selleks peab isa olema.»

«Isa tõstsin ka ukse taha,» ütles Veera.

«Noh, ja nüüd oled ise hädas?»

«Hädas või mittehädas, mis see sinu asi on, võõras.»

«Ega olegi. Ma ainult vaatan, et oled imelik naine. Enne tegutsed, pärast mõtled.»

«Mis mul mõelda oli. Mina pooleterakeseks ei hakka!»

«Ah sedasi olid lood,» venitas Karl. Ja et ta enam muud teha ei osanud, kohmitses viulikasti valla, võttis pilli välja, sõrmitses poognaga üle keelte ja lasi pilliloo lahti.

Ta seisis keset tuba, helid täitsid selle kasina mööbliga ruumi, see jäi neile kitsaks, nad pörkasid vastu seinu, kappi, lauda, pinke, haarasid endasse diivanil rätsepapoois istuva lapse, kes kuulas pillimängu, suuke lahti, tungisid läbi naise õhukese sitskleidi, mille katkine õlg oli jälle alla vajunud. Veera ei märganud seda, ta vaatas pillimängijat, rind tõusis ja vajus rutakas rütmis... Ja oh imet — seinad vajusid helide ees laiali, kadusid ära. Karl seisis keset välja ja nõidus oma pillist kahele alasti inimlapsel sooja suvehihma kaela.

Kui viimane heli oli vaibunud, valitses toas sügav vaikus. Nad kõik olid alles helide lummuses, aga võib-olla ka selle lummuses, et neile pakuti ja anti küsimata midagi, mille järele nad tundsid suuremat vajadust kui igapäevase leiva järele. Siia majja oli nähtavasti ikka tulnud võtma ja saama...

«Oh issand, hinge sööb seest!» ohkas Veera.

Karl tõusis, pani viiuli ettevaatlikult ja hellalt tagasi kasti. Ta ei tahtnud endale tunnistada, et ta ise oli sama liigutatud kui sängiveerel istuv naine, keda karm ja ohjeldamatu elu polnud ometigi suutnud muuta tuimaks muusika vastu.

«Mul ei ole sulle midagi pakkuda,» ütles naine. «Aga kui sa tõepoolest tahad öömaja, siis jää. Ära ainult enam mängi...» Ta sõnades kõlas palve.

«Mulle võid mängida,» kostis diivanilt tüdruku hääl.

«Pea suu, sina...» käratas ema. «Täna õnne, et nahatäiest pääsesid.» Muusika lummus oli murtud.

«Ma tahtsin N-i minna, aga vaatasin, et täna ei jõua enam. Ühtki autot ka ei läinud Viieteeristilt sinnapoole,» ütles Karl.

Naine vaatas talle arupidavalt näkku ja küsis: «Kes sul seal on? Ootab sind seal keegi?...»

«Naine. Õie on nimi. Ja poiss ka.»

Veera tõusis, vaatas laual kummuli pandud kella ja ütles:

«Mis sa siis ootad? Poole tunni pärast läheb buss, sõidab N-ist läbi. Jõuad parajasti Metsavahi peatusse.»

«Tõsi või?» ei uskunud Karl oma kõrvu.

«Tõsi . . . Miks ma sulle valetama peaksin? Kui oleksin valetada tahtnud, oleksin vait olnud.»

«Ma siis lähen,» ütles Karl tõustes.

«Mine . . . südamesööja. Ja ära enam siia tule!»

Hall maja kadus kaskede rohelisse rüppe, enam ei paistnud tüdruku lillelist seelikut ega ema kleiti, võib-olla seisid nad ikka veel trepil, aga kased varjasid selle kummalise maja ja tema elanikud.

Karl sammus mändidealust teerada pidi bussipeatuse poole.

Ta läks ja ümises viisi, mida oli kuulnud autojuht Vasjalt. Tütarlapsest, kes palub, et mees võtaks teda kaasa sinna kaugele ja kutsuks teda seal naiseks, õeks või kallimaks.

Ja mehest, kes ei saa seda mitte teha, sest seal kaugel on tal juba naine ja õde ja . . . kallim — kõik ühes isikus, ühes madalakasvulises, ümmarguses, alati tasakaalukas paksude prilliklaasidega Õies . . .

VI

Tee valendas tuhmilt läbi öö, Karl kõmpis koju. Vaevalt nädal tagasi oli sel ajal palju valgem, nüüd oli mahajäetud meierei oma tikk-korstnaga pimeduse hõlma vajunud. Suve süda oli murtud ja Karl kõmpis koju tagasi. Pigem vaistlikult, pigem käsikaudu kui silmsi sai ta kätte koha, kus tuli keerata karjatanumale. Ööõhk lõhnas rõskelt ja raskelt — valmivast rukkist ja niidetud heinast, kartulitest ja kolhoosi karjalaudast, mille tuled helkisid eemal künkal. Taamal häälitises rääk ja keegi lendas peaaegu kuuldamatult üle ta pea — tuli pimedusest ja kadus pimedusse. Nahkhiir, mõtles Karl.

Talu magas öö rüpes. Aknad olid tummad, kõik oli vaikne.

Karl hiilis lakaredeli juurde, hoidis ühe käega redeli äärepuust, teise kaenla all oli viiul, ja ronis üles. Tasa tõmbas ta luugi lahti ja kobis lakka, pea madalas, et seda mitte ära lüüa.

Aseme poolt kuuldus madratsikobinat ja siis langes Karlile taskulambi valgusvihk. Karl pilgutas silmi.

«Näe, maailmarändur ka koju jõudnud,» kostis Õie hää, küll ironiline, kuid Karl sai kohe aru, et ironia on teeseldud; kusagil seal sügavamal oli midagi enam, rahulolu või isegi rõõm, et mees on tagasi. Nüüd ole aga diplomaat, mõtles Karl, ole diplomaat ja katsu nii seada, et ironia kaoks, aga rahulolu ja võib-olla isegi rõõm pääseksid täie jõuga valitsema inimeste tundmuste ja . . . tegude üle.

«Turnee sai läbi,» vastas Karl ja hakkas kuube maha ajama.

«Suured rahad taskus siis?»

Hääl oli veel pilkav ja valmis valla päästma monoloogi, mis inetu on nii käituda, jätta naine ja laps ja minna rändama laia ilma, kui ometigi kodus on nii-nii palju tegemist ja hoolitsemist, kitkumist ja marjakorjamist ja veel tuhat muud asja...

«Taskud on tühjad...» ütles Karl.

«Ei olegi raha?» teeskles Õie imestust.

«Nojah... Ma mängisin niisama, leiva eest ja kalade eest ja...»

«... ja kukkusid üldiselt läbi, eks ole?»

«Nii see kah polnud,» õigustas ennast Karl. «Ei, nii polnud see hoopiski mitte.»

Pimeduses kostis Karli püksipandla klöbin, see viis Õie mõtted teisale.

«Kuidas sa niimoodi tuled puhaste linade vahele, tolmu ja higine... Nagu ikka suure töö mees,» ütles Õie, poolhoolitsevalt, poolpilkamisi.

«Alles õhtupoolikul käisin Mustjärves suplemas,» ütles Karl. «Kallas oli küll mudane, aga pärast pesin jalad ojasuus üle. Ja nüüd lõhnan nagu vesiroos.»

«Kus mul vesiroos tuli välja!» ütles Õie ja Karl mõistis, et talle on peaaegu andeks antud.

Ta kobis madratsi peale. Viivu mõtteid kogunud, hakkas ta jutustama, mida oli näinud ja mida kuulnud ja mida sealjuures mõelnud. See oli vist kõige õigem, mida ta praegu teha sai.

«Ja tead, mul on nüüd niisugune tunne, et ma olen sellest Rooberti-loost ka üle saanud. Nüüd ta kuramus ei sega mind enam,» ütles ta lõpetuseks.

«Noh, siis on sellest niigi palju head,» leidis Õie, nüüd juba hoopis leplikumalt ja isegi hoolitsevalt, tundus Karlile.

«Nojah, ja muu ka kõik,» vastas Karl. Ta oleks võinud ju öelda, et temale on kõige tähtsam see midagi muud. Ta oli olnud väsinud, kergesti ärrituv ja oli hakanud arvama, et kogu maailm koosneb aina Roobertitest. Nüüd ta koges, et enamasti on seal teistsugused inimesed, on anti-Roobertid, ja just nemad annavad põhitooni muusikalisele loole, mida nimetatakse eluks. Ja see põhitoon on mažoorne, tingimata mažoorne.

Ta oleks võinud seda öelda, aga eks sellest ta õigupoolest ju kogu aja ainult kõneleski, millest siis muust.

Ta vaatas avasilmi pimedusse, aga ta silmade ees oli alles möödunud päevade särav vikerkaar.

«Homme siis läheme mustikametsa,» ütles ta Õiele.

«No kui sust asja saab,» vastas Õie.

«Saab küll,» kinnitas Karl.

Ta küünitas kätt ümber Õie piha seada — ettevaatlikult, pinda sondeerides, et kas lükatakse ära või ei lükata.

Ei lükatud.

Oh sa mu kodumaa — kodumaa, naine ja laps.

Ja mustikamets.

Ja inimesed su ümber.

Ja viulikast.

Ja möhn lõual, mis on tekkinud sellesama viuli hoidmisest.

Möhn, mida naine katsub hellalt, nagu peituks seal armastus ja saatus ja kodumaa ja tulevik.

Ja öö ja öö lõhnad ja rukkiräägu rääks.

Ei tea, kas...

Ei, ei — ära mõtle, praegu ära mõtle, mõtle päeval!

Praegu ainult tunne...

Et on suvi ja eemal hõikab juba sügis...

Et sügis tuleb, aga praegu on veel suvi...

Veel on suvi.

Ja puhkus...

Ja...

Nikolai Baturin

KRATT MU KALLIS

Kui sut olemen poless
mia mõtless su vällä

nagu sa olet —
veidü laastet puhm välläl

miissuust tuuli kes kogenu
mulle väärilisemb sest koguni

Ei... mõtless su nagu sa ollit —
tundmäde et funda sut jälle saass

siist elle välläst valge
silmin pimmes et uvvest mul minnä saass

Kui sut olemen poless mõtless ma kuid
mõtless su enne mõttid muid...

Ja kui jo mu mõte
narmise kuluss

äkist seisass mu iin sa
kallis Omunkulus.

*
Päev loojan Pää soojan
su sülen ma vaate ülless:
pääsukesemustrin õdakust
sul lendlev räff

NIKOLAI BATURIN

Su õlast nagu väike siib
jo tõusup kuu.

*

Nagu tolmu päeväkiiren
mia sinun elä
Oo ei elä — õlju
pihupeenike kuld nagu
Kuju miul pole
üdsinde tuju kuldne

Aga Maakerä püürlep kahjuss
Kuun temäge püürät
sa õdakuse — ärä miust
Nüid ole ma üdsinde kuju —
tolmukörd külmil siledil pindel
Nemä pühive mu ärä
si om kindel.

*

Me arvassime
et kuutõbitse om Kuun
et mure om murelipuun
et...

Egä me nüid ei arva
Peljaten et mure saap muljude
ei maga me enämb süame poolel

Sina miu lõbus tüdruk miu lõbutüdruk
midä enämb me langeme
sedä enämb võit kaldup meie poole

NIKOLAI BATURIN

Silite silite edesi
päevä punast siili oma rüpen —
las veri su sõrmetipest eiskup lippes su silmi

Ja mia? — Vaata maha
Sest egäle jäägu oma: taevale temä tohutu-olek
ja miule mu lohutu-olek jäägu.

*

Mia ooda sut egältpuult —
sa tuletki egältpuult

Panet mõlembe mu silmä pääle
— nagu kuujahe puulehe — käe
valgus pihkap noist läbi:
peene veeni ku punatse puuossa argneve
egä ossa küllen punane pluum
kos perrä punane poisike pürip miu näoge
peeniksist peenembit punatsit ossi murden

Midä sa miu käest olet saanu?
Kunas sa aiget pole saanu.

*

Mia see es ole
kes komist undsa kondsa taade
egän poorin pori — kes tõuse säält

Mia ole angelind
kes egäl ommukul
nokip su peo päält.

*

Sulave nagu raheterä vette
õdaku sinitse viivu

Sinitsil siivul
lendäve Kronose kiili
sinitse tolmu
püüdvile pihkele jätten

Enämb midäki ei oska tahta
Midäki ei tää enämb suuvi
Sedä õdakut tahass jätta
raasiksess viil kunis kogup miil
Uvveste täis valguve süamemahu

Kuu ärman kuhi kambres' ei mahu ...
Keski veerip lugede
sõrm meie ilmin

Akne man seesät
jääpalmi silmin.

*

Me katekse ei ole ollugi —
üits-ühen kik si aig

Las nemä kahelde:
nagu kinun nagu tiaatren

Siande vaikne om
tuul elulõnga vaid lõngutep

Siande kerge kõrge om
ku vaest pilvil ...

Tahass ef kellelgi ei oless rassemb
ei oless madalemb.

NIKOLAI BATURIN

Mari Saat

HENDRIK

Kuuel esimesel eluaastal asus mu kodu ühes suures kollases kivi-majas. Niipalju on mul meeles, et selles majas olid ilusad korterid läikivate parkettpõrandatega ja vannitubadega. Majahoov oli suur ja tahmane. Mäletan sealt piklikku küngast nagu leivapätsi, pesupuid ja söekuhilat keldriakna ees. Mina ei käinud kunagi hoovis mängimas, kõndisin sealt vaid vanatädi käekõrval läbi — parki ja tagasi, seepärast ei tundnud ma ka selle maja lapsi, mitte rohkem kui ema või vanema venna juttude järgi. Aga mäletan, et ma kadestasin neid, kui nad talvel piklikust künkast alla lasksid, küll kõhuli kelgul, küll suuskadel, küll lihtsalt kandadel liugu. Nad naersid ja kilkasid.

Kui me sealt majast ära kolisime, tulid kaks poissi, Endel ja Hendrik, minu vennaga hüvasti jätma. Teadsin, et nad on omavahel vennad. Endel oli jässakas, valge ja pehme nagu saiaitaigen, pool pead minust lühem, kuigi pidi mõned aastad vanem olema. Ta naeris pea vahetpidamata oma laia suuga ja ülalt eest puudusid tal kõik hambad. Hendrik oli Endlist suurem ja vanem, isegi minu vennast suurem, heledate turris juustega. Ma teadsin, et Endel on paha poiss, üle hoovi kõige ulakam, aga Hendrik on tõsine. See teadmine ajas mind segadusse, sest minu meelest pidid suuremad poisid pahemad olema kui väikesed.

Peale kooli lõpetamist läksin tööle ühe asutuse plaaniosakonda. Selgus, et Hendrik töötab samas asutuses. Olin teda näinud ainult üks kord elus, seitsmeteistkümne aasta eest — siis, kui nad Endliga käisid mu vennale hüvasti ütlemas, ja tundsin ta ära vaid nime järgi; minu ema oli tema emaga töökoha kaudu tuttav, nõnda oli meil koodus sellest nimest ja nende perekonnast vahetevahel juttu.

Hendrik oli TTO insener. Keegi ei teadnud, millega ta täpselt tegeleb, mis üldse on TTO inseneri kohustused, kõik leidsid, et see amet pole muud kui üks igavene udutamine; ometi peeti teda ennast väga targaks. See oli üldlevinud arvamus, milles ei kahelnud keegi, ei need, kes teda sallisid, ega ka need, kes teda taluda ei suutnud. Asutuses oli palju neid, kes teda ei talunud, sest ta paistis alati käituvat nii, nagu õigeks pidas, ja ütles avala naeratusena kõigile näkku, mida mõtles; need olid kokku võttes õige jultunud kombes. Mina õieti ei tea, mis asi on tarkus, aga minu meelest oli tal õiglane mehine mõis-

MARI SAAT

tus, säärane, millele kaaslane võib hädas julgesti toetuda, puhas vaba mõtlemine, mida enesearmastus ei seo ega ähmasta. Säärane mõistus, et temaga koos poleks lapsed pimedust kartnud.

Töö juures on nii, et kui istud laua taga ja vahid niisama aknast välja, peetakse sind logelejaks, aga kui lähed ukse taha suitsu tegema, ei vaata keegi sinu peale viltu — seda peetakse loomulike vajaduste rahuldamiseks. Nii käisime teise tüdrukuga iga tunni aja tagant suitsu tõmbamas. Koridoris olid suured pehmed tugitoolid. Alatasa kõndis ka Hendrik mööda koridori edasi-tagasi. Mõnikord püüdis teine tüdruk teda visalt vestlusse tõmmata, kuid sai ainult ühesilbilisi vastuseid, neidki kahekordse küsimise peale. Mõnel päeval tuli aga Hendrik ise meie juurde ja hakkas rääkima. Talle meeldis kõnelda džässist. Mina tundsin teda kõigepealt muidugi vaid nime järgi, aga et ma teadsin, kellega on tegemist, oli ta mulle nagu üleni tuttav: jässakas, ehkki suurt kasvu, heledate turris juustega, ja ta naeris nüüd tihti oma venna Endli kunagist avalat naeru, näidates oma viletsaid, sinakaid, kulunud hambaid, halbu igemeid. Minus äratasid vastikust tema liiga mehine kogu, aval soe naer ja see, et ta jutuhoogu sattudes mulle sülgel näkku pritsis. Aga ometi olin pettunud, kui teda koridoris eest ei leidnud või kui teda nägin, aga temaga rääkida ei saanud.

Ühel päeval Hendrik enam tööle ei tulnud. Hakkas levima kuuldus, et ta olevat hulluks läinud, kolmanda korruse aknast alla hüpanud, käeluud murdunud... Nüüd leidsid paljud, et ta olevat varemgi segast juttu ajanud, et ta polevat õieti kunagi päris mõistuse juures olnud. Neid sosinaid ja ütlemisi saatis piinlik-kohmetu muhelus. Mõne kuu pärast ilmus Hendrik tööle kõvera, valesti kokkukasvanud käega, endasse tõmbunud, rõhutud, rohkem sarnane tookordse tõsise lapsepõlve-Hendrikuga. Arvati, et teda vaevab see teadmine, kuidas suhtutakse vaimuhaigetesse; arvati, et ta teab oma haigust; ja nüüd, kus ta ise oli kohale ilmunud, tunti talle siiralt kaasa nagu päris tavalisele inimesele, kel käsi on valesti kokku kasvanud. Mõned nädalad pidas ta vastu ja kadus uuesti. Mina ise tüdinesin lõplikult tööst, õigemini päevast päeva ühetooniliselt veerevast kohustuslikust kohalolekust, ja läksin edasi õppima. Seal tutvusin Endliga. Endel ei naernud nüüd enam laia suuga: enamasti väreles ta suunurkades peen muhelus ja vaid mõnikord, õige lõbustatuna, ümises ta tasakesi. Üldse tutvusin ma temaga nagu võõra inimesega; mul ei tulnud ialgi pähe seostada teda ei oma lapsepõlvega ega Hendrikuga. Kordagi ei pärinud ma temalt midagi Hendriku kohta. Mitte, et ma oleksin kartnud teda millegagi riivata — mul lihtsalt ei tulnud pähe temalt midagi Hendriku kohta küsida. Samas ma ju teadsin, et nad on vennad ja arvata-vasti teineteise eluga kursis, ehkki elavad eri linnades, kumbki oma

perekonna juures. Ometi ei saa ka öelda, nagu oleksin Hendriku päriselt unustanud. Vahel oma töökaaslasi kohates küsisin ta tervise järele: ta pidi endiselt viibima haiglas.

Nüüd ühel öösel nägin äkki und: nägin Hendrikut kord avalalt naervana, viletsate, kulunud hammaste vahelt pritsis sülge; sealsamas paisis ta jälle rõhutuna, pea sügavale õlgade vahele tõmmatud, nagu oleks tal külm; vahtisin ta turris juukseid, kus iga salk hoidis isepidi püsti, teadsin, et ajuti võib ta hull olla, ometi ei võõrastanud ma teda, vaid tundsin ikka endist lapselikku usaldust ta vastu. Me rääkisime tema vennast, kuigi ma ka nüüd unes neid omavahel kui vendi ei seostanud — pigem võtsin Hendrikut enda vennana. Otsisin nagu talt abi millegi eest või pärast; ütlesin, et armastan Endlit, et see pole lihtne meeldimine või armumine, et midagi säärast pole mul veel kunagi varem olnud, et tunnen end temaga lähedasena, eriliselt lähedasena, ja kui tema tunneb sedasama, siis ei saa meid hukka mõista. Nägin Hendriku olekust, et ta oleks meid meeeldi aidata tahtnud, et ta on meie poolt, aga samas tundsin ka, et ta on liiga nõrk temale toetumaks; tundsin nagu oma kehaga, kui halb tal olla on, mismoodi tal halb on — et tal on palavik, kord kuumad, kord külmad judinad, pea kumiseb imelikult; et tal on raske võtta tõelust tõena, uskuda end ärkvel olevat, raske sundida end millegi eest vastutama. Iseennast teadsin ma täiesti ärkvel viibivat; ütlesin Hendrikule: «Muidu poleks midagi — ega mul pole hirmu surma enese ees, aga mind segab see teadmine, et mind tapetakse.»

Millegipärast teadsin, et mind tapetakse, ja tõepoolest valdas mind õudus vaid selle teadmise ees, et aeg, millal tapjast naine tuleb, on kindlaks määratud, et mina ei saa seda muuta; lisaks oli see teadmine rõhuv ja solvav — surm ei tule mitte äkki, juhuslikult nagu metsloomal, vaid lihtsa igapäevase toiminguna varem kindlaksmääratud tunnil nagu nuumikul jõulu eel.

Me vestlesime tänaval. Kohati sadas lörtsi. Tänav oli libe. Mööda pikka valget teed jooksid mustad liulaskmisjorud. Me hakkasime liugu laskma. Uht tänavat tõkestas piklik kungas nagu leivapäts. Hendrik laskis sealt millegipärast kõhuli alla, pea ees. Sel hetkel ma mõtlesin, et kõige suurem õnn ilmas oleks surra hullumeelsena. Võib-olla selle õuduse pärast, mida ehk veelgi tundsin, kujutlesin õnnist unelemist, kust õudus ei suudaks läbi tungida, kus surm lõikaks filmilindi järsku läbi, kuid unenägu kestaks veel hetke pärast läbilõikamist.

Hendrik laskis kõhuli künkast alla, pea ees, ja ma nägin teda liblikaks moondumas. Tema suur hall, paksus palitus keha libises kuhugi alla tänavale; libises üha kaugemale, muutus pisemaks, sedamööda, kuidas kirev liblikas tema seest laperdades, esialgu vaevaliselt, isegi

rabeldes õhku tõusis. Kogu uni oli siiani hall, peale ereda liblika — pruuni-tumesinise-oranži-kollasekirju. Nägin kõrgel üleval liblikat lendlemas, nüüd juba täiesti vabana, ja samal ajal ka halli kogu all tänaval; mul oli korraga nukker ja magus tunne ja imeline kergus õlgades.

Seejärel läksin mööda pargiteed. Rohelise põõsapuhma all hilisügisel rohul nägin imelikku asja või olendit: ülaltpoolt kuni nabani sarnanes see nukuga, läikivast plastmassist või portselanist inglilap-sega, edasi tuli pruun karvane tõugukeha ja kusagilt keskkohast ulatusid välja, laotusid rohule laiad säravad liblikatiivad. Tegelikult polnudki see enam olend, vaid paljas keha, altpoolt juba kõdunemas.

Vahtisin tükk aega toda imelikku keha ja mõtlesin: hea, et ta siin põõsaste varjus on, niimoodi ei häiri ta möödujaid.

Ärganud, püüdsin unenäo võimalikult täpselt üles märkida. Ise olin hämmeldunud: miks ma seda teen? Ma näen tihti värvikaid unesid, mõnikord isegi nii tõelisi, et järgnev tegelik hommik tundub viirastu-sena. Ometi pole mul kunagi pähe tulnud neid üles tähendada, nagu ma ei kirjuta ümber ajaviiterraamatuid ega -filme. Mida tähendusrikast leian siis selles unes, et tahan teda endale pisiasjadeni säilitada?

Või ma ehk siiski tean, miks? Sellest unenäost, iseenesest küllaltki võikast, luupainajalikust nägemusest, helises läbi üks hea tunne: ma ei ole üks. Jah, inimene võib küll üksinda kanda oma muresid, haigusi, aga ialgi ei lähe teiste hädad temast mööda. Nad voolavad temast läbi, seostuvad tema mõtetega, nägemustega. Ma olen seda üht-sust ennegi aimanud, aga kunagi varem pole see mulle olnud nii selge, loomulik kui seal lumisel tänaval, tundes külmavärinaid haige ihul, jäädes sealsamas ometi iseendaks, oma naisemuredega, enese silmadega teda nägevana.

Arvi Siig

BALLAAD MAAILMAVAATEST

Suure juhi portree all
istus väikene füürer,
vaatas riiklikust aknast
riigi okastraatmüüre.

Käes mängitas nuuti
ta kui aaria aadel,
nõudis haarangul pütult
maailmavaadet.

Polnud lausunud sõna
vang toomisest saati.
Mitte midagi kuuldes
kaes ta voolu all traati.

Nägi müüri või nägi
kauset tavalist hoovi?
Ülal ruuduke sina,
all pesunöör, roovid...

Kass puuriidal lesib,
ronib rõdudel humal.
Katlakütja toob tuhka,
süsi tuha seest kumab...

Palju muud nägi pärast
mitme kauguse takka.
Ikka elu kui hoovi
nägi kodusest aknast.

Võõrsil mõhnad hinge
surus vikatilõega.
Akent üht kõigis öödes
nägi hõõguva sõena...

ARVI SIIG

Vang tumm oli sünnilt.
Silmakirjatses röövel.
Pidi nuuti siin kartma
isegi mööbel.

Vangilt ta, nilvane, väike
frentsi pugenud kraade
nuudihoobiga nõudis
maailmavaadet.

Vang ei võpatand. Ainult
justkui mõistma hakkas.
Vaatas otse ja silma.
Nagu kodusest aknast.

Vaatas otse ja silma.
Keset müürisid halle.
Sellest mõisteti teda.
Ja mõisteti talle.

TANK

Kus või millal — tean vaid: linnas
roomas, peatus, roomas tank.
Peatus, kahurpead ta pööras.
Seisis, seiras suurtükksilm.

Seinas aknad võtsid päikest.
Turteldasid tuviparved.
Lapsevankri frammi lükkas
üliskoolimütsis ema.

Pargipingil luges lehte
pehme kübaraga isand.
Rätis mammi turult tuli,
korvis muhelemas kapsas.

ARVI SIIG

Läbi linna, läbi linna
roomas, peatus, roomas tank.
Kahurpeaga kangel kaelal
roomas rauk, kuid raudne rauk.

Keegi kolikäru vedas,
teine fassis õlleankrut.
Vabad taksod haigutasid.
Kodukoerad kastsid lilli.

Noori karvakasvatatajaid
promeneeris paljajalu.
Raadio ragisedes rääkis.
Kordnik seisis. Maaler maalis.

Linnas ukсед olid lahti.
Päikseprille kandis linn.
Roomikute lõgisedes
linnas ringi roomas tank.

KOLONIAALRAPSOODIA

See oli pikal ja kitsal *rue*'l
kuskil Mediinas.
Maja siin majale toetus
kui räbalais raugale rauk.
Piprast ja sõnnikust lõhnas
ja buhhast — araabia viinast.
Tüdrukud uste peal seisisid
kui lettidel
pakendis kaup.
Kahtlase nalja
meist keegi
siis välja pakkus:
«Poisid, mis oleks, kui kaeks,
kuis mõikab eksoo...»

Giid, araablasest tudeng,
võttis tõsiselt: «Nakkus!»
Läksime edasi öösse,
puhtalt violetti kui jood.
Puhtad kord olid need plikad,
kel — hoia ja keela! — büstid.
Alanud neist
öös mõte ent laiemalt käis.
Üle linna ja võib-olla maagi
elujõus püsti
televisionimast seisis,
kahtlasi vistrikke täis.

Tõnis Lehtmets

LEHMA-LOVIISA

1

Taevas ei ole veel päevamärkigi, kui Loviisa juba lauta ruttab. Ta lahmib lõhkiste kummikutega läbi lume, nõõpides käigul kinni vatijope hõlmu ja sõlmates villast pearätikut. Laudauberik on lumme uppunud: pole tal aega iga päev selle ukseesist rookida. Ropu jõuga kisub ta vanade tekkidega tihendatud ukse irtakile, trügib praost läbi ja astub käsikaudu lehma juurde. Siin on tal kõik õhtul valmis pandud: heinad nurgas hunnikus, vesi ukse kõrval ämbrites ja lüpsik naela otsas... Pole muud kui tõsta, kalla ja sõõruta.

Lehma järel saavad ninaesise mullikas, lambad, siga ja kanad. Loviisa käib paar korda köögi ja lauda otsa ehitatud panipaiga vahet — hooneks on seda raske nimetada —, ja siis on omad loomad rahul. Loviisa rüütab köögis lonksu külma vett leivasuutäiele peale ning tõttab üle välja kolhoosilauda poole.

Jumal tänatud! Siin pole veel kedagi liikumas, Loviisa on esimene nagu alati. Uniselt nohisevad loomad ükselt üle vaadanud, läheb karjanaine laudakööki, et vett soojendada. Laut on vana, lüps käib siin seni ajani käsitsi, ning Loviisat ootab ränk töö. Tal on ükskord üle kolhoosi käed, mis aastate viisi vastu pidanud, aga nüüd määrib temagi käeliha-seid ja kaelasooni õhtuti viinaga, hommikuti kardab esimest lüpsikutäit piima maha pillata... Sõrmed, näe, ei kuula paugupealt sõna!

Kui piim juba lüpsikusse soriseb, tuleb Kärü-Joosep, söödavedaja. Suur karvane pea lõnksumas kõhna kaela otsas, kööksutab vanamees mööda vahekäiku lähemale ja rapsib suitsule tuld.

«Suits nurka!» käratab Loviisa, nii et lehm ja Joosep ühteaegu võpatavad. «Ja kus kurat see Helgi jääb?»

Helgi on teine laudanaine, peaks korra ja kohuse järgi poolte lehmade eest hoolitsema, kuid vahel ilmub alles keskhommikuks näole ja mõnikord jätab hoopis tulemata. Tüdrukut kiusab viina- ja poistehaigus. Kui ta õhtul pummelungi peab, võivad lehmad järgmisel hommikul udara-valus trampida, pole nende piin Helgi pohmelusest tähtsam...

Joosep varjab suitsu pihku ja ütleb süüdlaslikult: «Ära sa Helgit oota... Temal singid veel püsti... Eile, näed sa...»

«Nägin-nägin,» ütleb Loviisa. «Laudaköök tühje pudeleid täis. Ise sa nagu uppunud harakas... Küll ma räägin esimehega!»

TÕNIS LEHTMETS

«Mis sa minust, Viisake?!» kohkub Joosep. «Mina olin ainult valve-meeskonnaks juures, kui Helgi ja seanaised kolmekesi . . .»

«Sina jäid lõhnast purju?» löikab Loviisa mehe sõnad suust. «Nüüd võtad selle lipaka loomad enda hoolde! Olgu selleks ajaks lüpstud, kui piimaauto tuleb!»

Joosep kohkub päris ära, suitski ununeb näppude vahele.

«Kus mina saan?! Mul traktor käib . . . Kooremgi veel peal . . .»

«Olgu olla!»

Ei ole keegi Loviisat Metsiku lauta käsutama volitanud — kolhoosis nime poolest karjabrigadirgi olemas, aga Loviisa käsutab ja Joosep kuulab sõna. Mees kobistab väljas traktori seisma, tõmbab laudaköögis Helgi kitli selga ning asub lüpsma. Joosep teab, et tema töö läheb Loviisa arvele. Naine märgib kirja, nagu oleks ta üksi kõik lehmad lüpsnud, ja Joosep ei heida seda talle ette. Mees pole kaotanud lootust leivad Loviisaga kunagi veel ühte kappi panna. Kaua aastaid kannab mees seda mõtet endas, hellitab otse sõjapäevist ja oma naise surmast peale, kuigi Loviisa tast ammu enam välja ei tee. Ainult külajuttudes on nad paar, ehkki koos pole kunagi elanud. Loomi on nad, jah, küll hulga-hulga aastaid koos talitanud, kõik nooremad on tulnud ja läinud . . . Aga abielust, Joosepi tõelisest plaanist, on see elu väga kaugel olnud. Ja kui Joosep vahel kurvastusest sutsu viina võtab ja endale oma lese põlvest aru annab, leiab ta, et Loviisaga veedetud ajast on õieti vähe mäletada ja meenutada. Nii vähe, et jäta või lootuski maha . . . Olid kunagi mõned ööd ja kuud, nüüd nagu ununeksid needki. Esimestel kolhoosiaastatel, kui juhutöödel käival Loviisal leib väga kesiseks kuivas, valmistas Joosep naisele kingi. Kahe naaberkolhoosikese ühinemise ajal aitas ta täpselt ülekaalumata rukkeid ühest aidast teise vedada ning keeras videvikus reekoorma Loviisa sauna ette, tõstis kotid sõnalausumata varju alla . . . Lugu ei tulnud päevavalgele, ja leivajärjele aidatud Loviisa laskis Joosepi ajutiseks oma teki alla . . .

Lehmalauda eest kostab veoauto mürinat.

«Edasi saad ehk isegi,» ütleb Joosep häbelikult.

Ta kiirustab lüpsikutega kurnamisnõude juurde, tirib kitli maha ja teeb näo, nagu oleks laudaköögis ainult käsi soojendamas.

«Oled sina aga jänespüks!» naerab Loviisa talle järele tulles. «Kas kardad, et hakkab mehe au pihta? Aga mina ütlen sulle, et lüpsmine on sulle paras töö! Peaksidki Helgi asemele jääma . . .»

«Ära aja lolli juttu, Loviisa!»

«Tösi-tösi. Ma korraldan selle asja . . .»

Autojuht ja Joosep kallavad piima tsisterni.

Üks rahmeldus on läbi, nüüd võib tiiru kodus käia. Ainult Joosep, toru-loru, peab Loviisat veel laudaköögis kinni.

«Otsi mulle suutäis viina?» palub mees õige alandlikult. «Pea lõhub hirmsasti... Eks ma siis teen need tööd, mis siin veel teha jääb. Ma tean, sul on siin kuskil pudel peidus?»

«Pole mul midagi,» turtsub Loviisa. «Pole olnudki.»

«No Viisake?! Udarate arstimiseks on sul alati midagi olnud...»

«Tühi jutt!»

«Viisake! Ma küürin lauda puhtaks nagu kiriku!»

Kuskilt puuhalgude vahelt toob Loviisa pooliku viinapudeli ja kiirustab peaparandajat: «Võta lonks... Mul tuli õhtul tütar koju, ei ole aega su haledat nägu vahtida!»

«Ta nüüd juba suur inime sul?»

«Alles keskkoolilaps!»

«Ikkagi inime.»

«Pole sinu mure... Pole sinu muretsetud ega sinu asi...»

«Mis sa siis sedaviisi! Ma ainult küsisin... Proovid ehk ise kah?» pakub Joosep pudelit naise poole.

«Kulistasid oma lõuatäie ja aitab!» vihastab Loviisa. «Sa tead küll, et mina ei võta teda suu sissegi!»

Joosep laseb veel suutäie, visates Loviisale kartlikke pilke.

Loviisa on minekul, köögivõti käes.

«Viisake?» küsib mees, suutäitest julgust kogunud. «Kas ma võin tulla... kui tüdruk ära läheb? Mõnel õhtul...»

«Ei ta täna-homme lähe,» ütleb Loviisa. «Maksa sul mõteldagi...»

«Aga... kuidas siis nii?!» ehmutab Joosep. «Meie ju ikke...»

«Pole siin miskit meiet,» kiidab Loviisa ja lükkab mehe laudaköögist välja. «Mul on mu tütar... ja sina ära tiri oma rebasenina vingu! Oled saand, mis sa oled saand, ja nüüd on lool lõpp!»

«Viisake! Kuidas siis ikke sedasi?! Nagu välk selgest taevast...»

Loviisa silmitseb meest muigel suuga.

«Meie oleme vanad, Joosep,» ütleb ta. «Muud põhjust pole ühtegi. See arusaamine tulebki nagu välk selgest taevast. Vaatad oma last, ja oledki korrapealt nii tark.»

Pikemalt seletamata võtab Loviisa kursi mäenõlval mustendavate keskusehoonete poole.

Nõutult vahib Joosep talle järele ja karjub siis: «Või tütar?! Nüüd on sul ainult tütar meeles! Aga kas temal sind ka meeles on?! Ilmaasjata jooksed. Lähed ainult noori inimesi segama! Uus metsnik läks juba aovalgel su plika juurde! Ise nägin!»

See on tõsi ja ühtlasi ka kättemaks. Joosep pole ju valetaja mees. Varastanudki on ta elus vaid korra — Loviisa pärast. Aga ajad on sestpeale nii kõvasti muutunud, et enam ei avaks Loviisa ust vist mitte terve autokoorma rukki eest.

2

Loviisa oleks niikuinii koju jooksnud, kuid Joosep tegi talle veel tulist takka.

«Võtaks poisinäru,» mõtleb Loviisa noorest metsatehnikust. «Teab, et ma olen loomadega kinni, ja hiilib juba hommikul jaole... Ja tüdruk kah nagu arust ära. Kindlasti kirjutas linnast poisile. Kõik juba varem kokku lepitud...»

Noorte sõprus pole Loviisale põrmugi meele järgi. Ta on ainult tütrele elanud, aastaid rüganud ja selga painutanud, et lapsel oleks kergem kui temal. Loviisa tahab, et tütar pärast keskkooli lõpetamist õpiks edasi ja saaks kord puhta ja kerge ameti peale. Ükskõik missugune see amet ka oleks, vähemasti sõnniku sees ei peaks tema laps tampima!

Tütar on Loviisal ilus, nagu poiste ligimeelitamiseks sündinud. Ema näeb teda vaadates ennast kahekümneaastasena: kõrgekasvulisena, sihvakana, mustapäisena ja klaaripalgelisena. Ja nagu Loviisa ise noorest peast, on ka tütar keevavereline ja tormakas, teeb, mis pähe tuleb. Niimoodi igatahes paistab. Ning Loviisa kardab kangesti, et tütar selle metsnikupoisi endale liiga ligidale laseb. Tütar võib enneaegu lapse saada — ei siin rumalasti ole midagi mõeldud —, ja ongi koolidel kriips peal...

Kui Loviisa kujutleb tüdart, laps süles, lööb talle valu rindu ja ta seisatab ristteel, et vasakut külge mudida. Keset välja on hea mudida, keegi ei näe... Loviisa ise, vaeslaps, oli sõja-aastail valla teises servas taluteenija ning usaldas lahke olekuga perepoega liialt. Rasedana jäi Loviisa küla naeruks: vanaperemees kihutas ta majast välja, tuulte kätte, pojast aga oli vaid nii palju meest, et tuli hiljem, juba selle valitsuse ajal ja pistis pihku mõned suuremad paberrahad. Nende eest Loviisa oma sauna ostiski...

Seepärast põlgab Loviisa meestesugu.

Ja ainuüksi seetõttu poleks noorel metsatehnikul Loviisa silmis mingeid šansse. Aga noorel metsatehnikul on veel ema, keda Loviisa lausa vihkab. Loviisal on praegugi meeles hall sügispäev, kui ta, laps käsivarrel, Mäe talu õuel seisis, peavarju ja tööd palus ja perenaine teda vastamise väärilisekski ei pidanud. Isegi koera ei kutsunud trepile astunud perenaine Loviisa kallalt ära. Kunagise suure talu perenaisena — nagu see talu tal ikka veel alles oleks! — arvab mutt veel nüüdki, et Sauna-

ILMAR MALIN

Kaks lindu (Segatehnika) 1972

ILMAR MALIN

Pääsulind (Öli) 1972

Loviisa ja tema tütar on alamast soost, ja kellab oma mõtteid ka küla peal. Ja tulebki siis niiviisi välja, nagu teeks noor metsatehnik heateo, kui Loviisa tütre naiseks võtab. Või nagu peaks tema, Loviisa, oma ilusat tüdruku sinna põllumäe taha koguni pakkuma minema!

«Ptüi!» sülitab Loviisa.

Vaid silmapilgu mudib ta külge ja mõtleb, kas minna kohe koju või käia enne siiski poest läbi. Raha ja kandevõrk on Loviisal laudas alati kaasas, vähemasti nende järele mineku võrra hoiab ta aega kokku.

«Last tuleb ikkagi kostitada,» mõtleb Loviisa. «Teab seda Joosepi juttu... Ja üks tal endal kah peaks juba natuke aru peas olema. Kaua ma käin...»

Poes aga ei laabu kõik nii, nagu Loviisa soovib. Inimesed on värske leiva järele tulnud, suruvad end leivaautoot oodates leti ees sumisevaks kobaraks ja sellest torkevalmis mesilasperest polegi niisama lihtne läbi tungida. Kõik on kangesti kohevad ja paksud ja nagu võõralt maalt pärit, ei tunne äragi. Kaks noort kooliõpetajat, kaks kõhna ja kahvatut preilnat, tõmbavad ninad koguni sedavõrd kõveraks, et tee nendest või kringlid.

«Lehma-Loviisa!» kostab nende sosin läbi poeruumi.

Loviisa teab isegi, et tal on kange laudalõhn juures. Sõnnik ja silo, ei need armu anna... Aga palja ninakirtsutamise pärast pole Loviisa kunagi ega kuskil taganenud. Loviisa on õppinud trügima. Ta surub öla inimtüüri, laseb käiku küünarnukid ja sumab edasi nagu mingi suur neljajalgne sitikas. Ta läheb üle ja otse, teed valimata.

«Oieehh! Kuradi laudamutt!» kerkivad protestihüüded. «Loviisa on ikka Loviisa!»

Laudanaine on mingis trügimis- ja pusklemisshasardis, ta tahab sellele poetäiele pepsninatele näidata, et tal pole nendelt midagi paluda, isegi mitte möödalaskmist. Ammu on läinud need kehvad ajad, kui Loviisa palus külas tööd ja leiba. Loviisa ei palu enam kedagi, Loviisat ennast palutaks, kui ta ameti äkki maha paneks ja Metsiku laudast ära tuleks. Niisugusesse vanasse lauta talitajat niisama lihtsalt juba ei leia.

Loviisa ei näe ega kuule, enne kui on poekaalude juures väljas.

«Mis sa, hull, möllad?!» sekkub siin protestisuminasse kõrge ninahäl, mis tõuseb otse karjanaise kaenla alt. «Mine parem koju ja valva oma tüdrukut.»

See on noore metsatehniku ema, lambanäoga Melanje. Nagu vanakuri oleks ta siia vedanud...

«Kilo kõige paremat vorsti!» hõikab Loviisa kaupmehele. Alles siis heidab ta nagu muu seas Melanjele: «Mis sest valvamisest... Su poisniikuini kedagi võetud ei saa. Taarutab teine aastast aastasse siin küla vahel, pole tast naiste juures vist asjagi...»

Rahva hulgast kostab naeruturtsatusi.

Ja kuni Melanje vastamiseks sõnu otsib — ta on madal, paks ja aeglaste liigutustega naisterahvas —, laob kiire jutuga Loviisa kaupmehele oma teisedki soovid ette. Ta tahab kahte sorti konserve, kallist juustu, küpsiseid ja šokolaadikompvekke.

«Tohoh! Mis pidu siis Loviisal?!» imestab kaupmees.

«Mis pidu nüüd minusugusel,» kostab Loviisa viisakalt. «Otsin vaid pisku seda ja teist. Mõni näljane metsnik ehk kipub koduväiks, on teist turgutada!»

Järjekorrahvas vakatab — nii teravalt ei öelda siin iga päev. Oodatakse, mis edasi saab.

«Oota! Oota! Ma sulle!» puhub Melanje Loviisale ligi litsudes.

«Sinu linnaplika rikub mu poja ära ja sina tuled mulle veel seletama!»

Melanje krabab koguni Loviisa vatijope hõlma. Aga kerekas karjanaine ei võta väljakutset vastu. Loviisa on kakelnud, hangubarredki on Loviisa pihus kaklemisel pooleks praksunud, aga kõik see on ammu olnud, viletsatel aegadel, ja enam Loviisa nii madalale ei lasku. Nüüd pangu inimesed ainult hästi tähele, kes on valmis teise karvu krattima ja kes sirge seljaga lahkub.

Trügidest ukse poole, lausub Loviisa Melanjele üle öla: «Siis peab su poeg ikka nannipunn olema, kui keskkoolitüdruk teda rikkuda suudab! Lausa ime, kes see kahejalgne pull on, kes siin poenurga taga iga päev viina joob?!»

Rahvas rökkab naerda.

«See on vale! See on häbematu vale!» karjub Melanje. «Minu poeg ei joo!»

Loviisa on juba poest väljas, võidumehe tundmused rinnas. Aga et ta on pidanud lühikese hommiku jooksul juba kaks korda oma tütre pärast pilkeid kuulama, enne Joosepi ja nüüd Melanje käest, siis otsustab ta lapse käsile võtta. Mis tütre sellest poisiga ninapidi koosistumisest ja kirjade vahetamisest tulla on?! Pole üks külapoiss Loviisa tütre paariline... Loviisa söötab oma lapsel enne kõhu täis ja paneb tal seejärel ajud paika.

3

Eve virgub köögiukse vanaaegse lingi lõnksatusest.

Niimoodi lõnksatab lingiga ainult ema.

«Läks alles lauta,» mõtleb Eve, vajudes mõnusasse poolunne. Suurt lumivalge püüriga sulgpatja kaenlas hoides naudib neiu puhaste, eile-

tema tarvis kapist võetud voodilinate lõhna ja kušetijalutsist kumavat raudahjusooja. Isegi ahju on memm millalgi kütte jõudnud panna. Vist küll südaöösel.

«Memm...» mõtleb neiu unesoojas heldimuses ja kuuleb nagu läbi pehme, põske paitava vildi siristavat lapsehäält: «Kes ta sul õieti on, Eve — isa või ema?»

«Mõlemad,» vastab Eve tõsiselt. «Täna isa ja homme ema...»

Ema käis ju alati pikkades pükstes, nendega oli parem läbi lume sumada ja töö juures koogutada. Lapsed seda ei mõistnud, lapsed narisid Evet...

Algklassides pilgati Evet nii mõnigi kord ka tema kehvade riiete ja kriimu silmnäo pärast, kuni Eve ise märkas end pesema ja kammima hakata — kus tööd rühkival emal see aeg oli ühtelugu tüdruku järele vaadata... Tüdruk veetis pooled päevad omapead, tilpnes alevi vahel ja kolas all oja ääres ning vaid tänu oma heale mälule sai koolis sellise ringilogamise peale veel päris häid hindeid. Ka linnakeskkoolis, kuhu ema ta pani, kuigi Eve ise oleks parema meelega mõnda tehnikumi läinud, siginevad viied nagu iseenesest tunnistusele ritta. Evel on priima nupp, ütlevad klassikaaslased. Tarvitseb tal ainult õpetaja jutt korralikult ära kuulata või pilk natukeseks ajaks raamatusse lasta, kui kõik juba meelde jääb. Ent Eve on oma priimat nuppu ennekõike vist küll emale meeleheha valmistamiseks kasutanud: ema kiidab oma lapse väärt klassitunnistusi külaski, lapsel endal on aga üsna ükskõik, missugused neljad tal plussidega ja missugused viied miinustega. «Õpi, küll mina kõige ülejäänu eest hoolitsen,» ütleb ema. Eve on linnaski üksi ja omapead, elab puruvana kohvitädi juures, kuhu ema talle voodikoha üüris. Klassikaaslastega, kes on põhiliselt linnalapsed, pole ta seni veel päriselt sõbrunenud. Nii loebki ta juturaamatuid, istub kinos, jalutab linna peal või siis kirjutab Aadile.

Poisile mõeldes muutub tüdruk virgeks.

Aadi õppis alevikoolis Evega ühes klassis ja oli üks väheseid, kes Evet ei pilganud ega narrinud. Vastupidi — vaikne ja tõsine Aadi kutsus Evet endaga mängima, tõmbas ta poistekamba ettevõtmistesse kaasa, seisis tema eest, sest Aadi on lüheldasele kasvule vaatamata väga tugev. Ja kui teisi poisse seltsi tulemas polnud, hulkusid nad kahekesi pärast tunde ringi. Suvel seiklesid nad ojataguses metsas või suplesid mõnes ojakäänus, unustades vees möllates nii aja, ümbruse kui ka selle, et nad mõlemad olid porgandpaljad. Alles kuskil kuuendas või seitsmendas klassis avastasid nad õieti, et on teine teisest soost, ja pärast väikest häbenemist ja kohmetut piidlemist kiindusid teineteisesse juba kui poiss ja tüdruk. Varsti kutsuti neid keskuse vahel noorpaariks ning kellelgi peale nende isekate emade ei paistnud midagi selle vastu olevat...

Uksele koputatakse.

Ja siis lõnksatab ukse link.

Nagu välk on Eve üleval. Ta tirib hommikumantli öösärgi peale ja astub vaatama, käigul kahe käega oma pruune juuksekräsusid kohendades. Ta aimab juba, et köögis kõhatab Aadi.

«Oled ikka kodus!» rõõmustab noormees, kohmetult ukse ees tammudes. «Sain kirja kätte... Tulin enne tööleminekut ütlema, et...»

Noor metsaametnik on vormis, tumedas sinelis ja läikiva nokaga mütsis, välimuselt igati mehine, ainult jutt kipub tal tüdruku palge all katkema. Eve muutub nende linna-aastatega ikka ilusamaks ja naiselikumaks: see tormiline öitselepuhkemine võtab vaikse metsamehe päris kohmetuks. Pealegi on Eve täna väga kodusel riietuses ja unesoojusest õhkuv.

«Mida sa ütlema tulid?» aitab Eve noormeest edasi.

«Kultuurimajas on pidu,» nohistab Aadi. «Kell kuus algab... Algul autasustatakse eesrindlasi... aga pärast on tants. Saame ehk seal kokku?»

«Saame minugipärast,» naeratab Eve.

Ta ei mõista, miks siin veel nii kohmetult paluma peab. Ta on ju kirjutanud, et tuleb tänaseks koju, järelikult igatseb ka Aadit näha. Poisil tarvitseks ainult nimetada. Eve on nii palju sooje sõnu kirjadesse panemata jätnud, kartes, et need Aadi vanemate kätte satuvad — need ütleks ta nüüd kõik ära... Aga Aadi tammub jalalt jalale, kõõritab köögis ringi vaadata ja just nagu häbeneb Eve kiusakalt lahtikippuvaid hommikumantlihõlmu...

«Ema on laudas,» teatab tüdruk.

«Ma tean,» tusatseb Aadi.

«Kas sa, kaval karu, piilusid järele või?»

«Mis siin piiluda, ta käib sinna lauta niikuinii nagu kronomeetri järgi, hakka veel tühja piiluma...»

«Kuidas sa räägid, Aadi! Ta ikkagi minu memm!»

«Ah, ära on tüüdanud see muttide jama! Tead ise küll, misukesed nad on.»

«Ole siis mees ja ära kuula neid.»

«Kus sa nii lihtsalt saad, kui ühe katuse all elad.»

«Küll saab, kui mees ollakse!»

Naerukil Eve õrritab Aadit, sest tal enesel on kange tahtmine käed poisi kaela ümber lüüa, sagrida ta lühikesi karme juukseid, suudelda ta halle rahulikke silmi, liibuda talle ligi kogu oma voodisooja kehaga, olla temaga, nagu veel oldud polegi. Ja sõbra arglik ja tusane ja hoopiski

mitte mehelik olek mõjub talle alles pärast seda, kui poiss end minekule pöörab.

«Ma pean juba tööle olema,» ütleb Aadi. «Tule siis...»

«Eks ma tule.»

Eve vaatab poisile kõogiaknast järele, kuni teine kaob üle välja suure asfalttee liiklussaginasse.

«Mis tal küll oli?» mõtleb tüdruk. «Tema pärast ma ju tulin...»

Aga kohe parandab ta ennast: «Issake! Mul on ju ka ema... Memm...»

Mõte emale teeb tüdruku näo lõplikult tõsiseks. Kiirustades peseb Eve kõöginurgas väikeses emailkausis silmad, riietub ülepeakaela, kam-mib juuksed ja otsib kõögikapist koguni toidutegemise nõusid, kuigi ta tavaliselt kodustest talitustest kõrval on seisnud. Selle tegevuse juures leiabki teda ema.

«Sina juba üleval!» imestab Loviisa. Vedelas märtsilumes sompamine on ta hingeldama pannud, rohkem ta paugupealt ei jõua. Ta matsatab kandevõrgu lauale ja istub pliidi ette järile, pearätikut aeglaselt lahti sõlmates ja kapi juures õiendavat tütart seirates.

«Kas Aadi käis siin?» küsib ta kahe hingetõmbe vahel.

«Aadi? Käis küll,» vastab Eve, ilma et ema poole vaataks.

«Mis temal siia asja oli?»

«Astus korraks läbi. Kutsus peole. Sinna sinu austamisõhtule...»

«Jäta see minu austamisõhtu! Ütle parem, on ta äkki varemgi ilma minu teadmata siin käinud?»

«Vahel on. Mis siis?»

Eve küsib seda rahulikult, isegi ükskõikselt. Ta on viimase linnatalvega tõepoolest palju rinnakamaks ja puusakamaks kosunud ning ühtlasi iseteadlikumaks muutunud. Juba naine mis naine, mõtleb järil kōs-sitav Loviisa eileõhtust mõtet. Ta ei söanda tütrele peale käratada nagu mõnikord varemalt ja nagu ta seda ka täna mõtles teha.

«Kas sa arvad, et temast on sinu võtjat?» küsib Loviisa päris tavalise inimese häälel.

«Mis võtmisest sa, memm, räägid?!» on tütar imestunud. «Ega ma mõni asi ole, mida võetakse-jäetakse! Kui sa abiellumist mõtled, siis ma lähen ise... kui tahan.»

«Oi, laps! Naisterahvas on rohkem asi, kui ta ise arvatagi oskab,» noomib Loviisa nukralt. «Ära ole selles tükis nii torm ja tark. Sa ju tead hästi, kuidas ma sinuga üksi jäin. Oled küllalt suur, et kõike mõista... Sa vaata selle Aadiga ette. Sul koolid kõik lõpetamata.»

«Missugused koolid, ema? Keskkooli ma ju lõpetan.»

«Mine aga ülikooli edasi, nagu me rääkinud oleme. Ega keskkool ametit anna. Küll ma sind toetan.»

«Aga mida ma seal õpin, ema? Seal on palju osakondi...»

«Mina seda õelda ei oska, tütar. Ise pead teadma. Kas sa siis mõelnud ei ole?»

«Ei ole. Vähemasti midagi kindlat ei ole. Ja üleüldse, ma ei tahagi edasi minna...»

«Kuhu sina tahad siis minna? Melanje Aadikesele mehele?!» hüüab Loviisa järilt tõustes. Ta on ühteaegu vihane ja jõuetu. Ta toetub köögilauale ja hakkab kandevõrgust krabinal kompsukesti ja tuutusid välja laduma.

Tütar ootab suuremat müristamist. Ja valmistudes seda vastu võtma, seletab kuraasikalt: «Mis see kõrgem haridus siis nii ära ei ole, seda võib ka kaugõppes omandada... Teiselt poolt ei mõista ma, mis sul Aadi vastu on? Melanjega sa läbi ei saa, seda ma tean. Aga mis see meisse, noortesse, peaks puutuma?»

Kuid Loviisa ei kärgata, Loviisa kõneleb sootuks vaikselt ja isegi hädiselt: «Tütreste-tütreste, mida tead sina elust? Kui sa kooli ei lähe, tuleb sul ju tööle minna. Võib-olla raskele tööle. Mina võin sulle õelda, mis raske töö inimesega teeb... Veel suurema koorma võtaksid endale selga, kui aasta-paari pärast tõesti sellele Aadile läheksid. Tema on toss poiss, vana Melanje käpa all, kipub juba nüüd pudelisse vaatama... Mis see metsniku palkki ära ei ole. Tuleb laps, sa näed niisamasugust vehkarit nagu mina... eluaeg. Anna mulle andeks, tütreke...»

Ei ole Eve oma memme veel kunagi niiviisi kõnelemas kuulnud. Ta kokkub päris ära, astub ema juurde, paneb käsivarre talle õlgade ümber, embab teda ja lohutab: «Mis sa, memm, kohe sedasi! Mina... Ma ei tea ju praegu veel isegi... Aadiga pole mul midagi niisugust olnud, nagu sina kardad. Ära kohe mõtlegi... Aga keskkooli ma lõpetan... Sa ütle parem, täna on see austamisõhtu, kas sul ka midagi paremat selga panna on? Ostad ja muretsed alati ainult minule...»

Loviisa mõistab küll, et tütar on jutu kavala käiguga endalt ja Aadilt eemale juhtinud ja mitte midagi lubanud; kuid vanal karjanaisel on nii ütle mata hea oma suure tütre embuses seista — ometi hoolitseb keegi ka tema eest! —, et temagi jätab jutu tütre tulevikust sinnapaika.

«Mis minule enam... Ma ei lähegi sinna õhtule, kuigi kutsuti. Pole ma enne käinud... Aga üks päris uus must kleit mul ikka on... Ainult paar korda seljas olnud...»

«Vaatame, ema, võib-olla on koid selle juba ära söönud?»

Loviisa ajab vatijope maha, avab tagatoas riidekapi ukсед ja näitab tütrele kleiti, millega võiks austamisõhtule minna. Eve meelest on kleit liiga pikk. Ta lubab selle ise lühemaks teha ja töö kohe käsile võtta, sest mood on mood ja muud paremat kleiti emal ei olegi.

«Jumaluke!» kurdab tütar. «Miks sa siis mulle kõike ja kõike ostad!» Aga ema on äsjasest nukrameelsushoost juba üle.

«Mis see loeb, mis minul seljas on!» naerab ta. «Ega mul ihu paista kuskilt välja... Aga selleks juhuks, kui elu halvemaks peaks minema ja sinul ükskord rohkem vaja tuleb, on mul juba tagavara...»

Loviisa viib tütre vana riidekapi juurde, mis seisab toanurgas, varjatuna suurest kummipuust, tõmbab pärani ukсед, mille taga tütre mälestust mööda ikka ainult vana koli vedeles, ja näitab peent pesu ja kangatükke... Seal on kostüümi- ja kleidiriiet, villast ja siidi, lavsaani ja sitsi — kõike kokku palju rohkem, kui ema ise kunagi ära jõuaks kanda.

4

Tütre uhal saabki Loviisast üle hulga aja peoline. Teda ei huvita küll suuremat, keda seal kultuurimajas austatakse või miks too uus kultuurimajapoiss, keda suurejooneliselt direktoriks nimetatakse, ka teda palus kohal olla. Loviisa sätib end paremasse riidesse, et oma täiskasvanud ja igati linnapreili mõõtu väljaandva tütre kõrval läbi küla kõndida. Tütre eeskujul astub ta täna rahulikult ja väarikalt ning noogutab kultuurimaja ees armulikult nendele, kes teda tunda tahavad.

Tahtjaid siiski leidub, kuigi Loviisa on oma terava keelega aastate jooksul paljudele meelehärmi valmistanud. Nooremad mehed — traktoristid, autojuhid ja muud mehhanisaatorid — viskavad emale-tütrele riidehoius tere vahest küll rohkem tütre pärast. Kuid teretavad vanemadki inimesed, põllutöölised ja igat sorti loomatalitajad, kellega Loviisal on parem klapp. Loviisa vastab täna kõigile, ehkki üks ja teine teretab nagu proovimiseks, kas see puhta näoga, hoolikalt kõrvade taha kammitud hallide juustega pidulikus mustas kleidis naine — jessas, lumivalge pitskraegi kleidil peal! — kõneleb ikka Lehma-Loviisa häälega.

Nad ei saa küll palju targemaks, sest Loviisa ei kõnele peaaegu üldse. Tal on tegemist, et uutes poolkõrgete kontsadega kingades, mis tütre omad, üle kultuurimaja libedate põrandate kõndida. Jäigana ja kangena astub ta saali ning paistab niimoodi kõigile väga uhke. Ta ise annab oma uhkusele küll äärepealt hoobi, hakates kohta otsima kõige tagumistes ridades, kus üldkoosolekute ajal ikka on kükitatud, aga tema juurde jookseb kultuurimaja noor direktor ja viib Loviisa kõige esimesse ritta. Nüüd on juba kõigi silmad temale suunatud ning uudistav sosin käib läbi saali.

Olukorra ebatavalisus viib Loviisa verest välja. Pealegi pole tal aimu, mis siin täna õieti toimub. Kultuurimajapoiss ei seletanud pikalt, palus ainult kohal olla. Niipalju ta küll taipab, et mitte teda üksi ei taheta

saalitäiele rahvale näidata — esireas istub teisigi. See kergendab natuke olukorda. Ometi mõtleb Loviisa, et siin, kõikide pilkude all, peaks istuma ainult Eve, tema nägus tütar, tumepunane kootud kleit seljas ja vaskkett kaelas, juuksesäbarad säramas nagu pruun karakull. Tütar liigub ju niisuguse libeda põranda peal päris kõrgetel kontsadel nagu kala vees ning esimeses reas istumine näikse talle tavaline asi olevat.

Loviisa ja Eve on tulnud parajaks ajaks.

Kultuurimaja direktori käeviipe peale mängib lavale kogunenud orkester lühikese marsi, saali jooksevad valgetes pluusides algkooliõpilased, lilleõied käes, ja rivistavad end lava ette. Kolhoosiesimees tõmbab pintsaku taskust väikese paberilehe, mida ta osavasti peo sees varjab, ning peab kõne: räägib lähenevast naistepäevast, naiste kandvast osast meie ühiskonnas ja Mehiste kolhoosi juhatuse otsusest seada sisse iga-aastased preemiad parimatele naistöolistele. Siis viipab esimees enda kõrvale pearaamatupidaja, kelle paremal õlal ripuvad siniste siidlintide otsas mingid puust treitid ja põletatud kirjadega rõngad, vasakus käes aga valendab pakk ümbrikke.

«Seal see preemiaraha ongi,» mõtleb Loviisa, kes on end juba natuke kogunud. «Huvitav, palju nad seekord annavad?»

Nagu vastuseks Loviisa mõttele kõneleb esimees: «Preemia suuruse määrasime muidugi oma majandi praeguse jaksu järgi. Suur ta pole, aga tööinimest ära ka ei tohiks solvata. Aga et raha kipub kuluma, pere-naistel iseäranis, seepärast otsustasime iga preemiaga koos anda oma kolhoosi medali. See, nagu näete, on küll puust, aga tühise töö eest me neid ei jaga... Nimi ja kuupäev on siin sisse põletatud. Olgu see siis väikeseks mälestuseks, kui raha kulutatud...»

Esimehe kõne lõppu Loviisa ei kuula. Ta on kindel, et üks ümbrik temalegi pihku pistetakse — see muudab tema siinistumise juba palju enesestmõistetavamaks; esimeses reas istuvad ikka need, kes raha saavad. Ta uurib üle öla seljatagust, et kes seal tagapool ka kõssitavad. Nähes vihavaenlast Melanjet oma Aadiga taga ukse juures kaelu sirutamata, muutub Loviisa nüüd juba tõepoolest uhkeks ja ajab selja sirgu. Pole see kodus kükitaja ja oma aiamaa peal kobistav Melanje elus ühtegi preemiat tasku pistnud ega niisuguse tähelepanu osaliseks saanud.

Kuigi Loviisa enesekindlus jõudsalt kasvab, püsib ta kontides väike kõhedusvärin, nagu plikapõlves kirikus. Naised astuvad üksteise järel saali ette otsekui armuleiba vastu võtma, orkester laseb kuuldavale pidulikke helisid, esimees ütleb iga autasustatu kohta kõva häälega häid sõnu, raamatupidaja riputab neile kolhoosi auraha kaela ja surub ümbriku pihku, lapsuke annab lilleõie, ning kogu saali sigineb midagi harrast ja aupaklikku.

«Oleks vanasti kirikus ka igale töönaisele armulaual ümbrik rahaga pihku antud,» mõtleb Loviisa. «Näed siis, kuidas aeg on edasi läinud!»

Lapsepõlve kirikumälestusi aitab Loviisale meelde tuletada ka kultuurimaja noor direktor, kes on näolt ja soengult nagu pildilt allaastunud Kristus. Ta läheneb vaikselt igale autasustatule, enne kui see oma kohmetutel jalgadel tagasi tooli juurde jõuab, pistab mikrofoni nina alla ja palub vastata mõnedele küsimustele. Vastuseid lindistatavat teoksil oleva kolhoosikroonika tarvis. Ja eks ole saalis istujailgi huvitav läbi valjuhääldaja kuulda, mida tragimad tööinimesed eluolust arvad.

«Kask, Loviisa-Loreida,» kutsub esimees. «Meie kõige staažikam ja praeguseni esirinnas püsiv lüpsja, kui arvestada käsitsilüpsi ja seda vana lauta, mida me kahjuks pole jõudnud veel ümber ehitada...»

Saal jääb vaikseks, nagu kuuleksid paljud alles esmakordselt, et Loviisal on perekonnanimi. Ka Loviisa ise ei saa korrapealt aru, et teda kutsutakse.

«Ema, mine juba!» müksab Eve talle külge.

Auraha kaela saades lööb Loviisa raamatupidajaga peaaegu laubad kokku, rahaümbriku pigistab ta ähmiga kortsu, lilleke kukub ta käest maha ja seda üles tõstes tõukab ta kultuurimaja-Kristuse vaaruma... Momendiks on karjanaine täiesti enesest väljas.

Aga mikrofoni ei pääse Loviisagi. Kristus suskab riistapuu talle ette.

«Õelge, seltsimees Kask, kaua te seal Metsiku laudas olete töötanud?»

«Mina või? Kolhoosi algusest peale. Pole mina neid aastaid lugenud.»

Läbi valjuhääldaja kostab Loviisa pragisev hääл võpatama panevalt kõvasti.

«Kas ei ole ka tahtmist tulnud kergemat tööd otsida või, ütleme, ära linna kolida?»

«Ega ma mõni rändlind ole. Mu saun siin ja laut ka.»

Saalis kõhistatakse naerda: Loviisa näitab juba oma igapäevast palet.

«Kuulsime praegu, et Metsiku laut on vana ja viletsavõitu...»

«Eks ta sita sisse upub jah, kui Kärü-Joosep napsitab.»

Saal naerab juba valjusti ja reporter kõhkleb kõvasti, kas Loviisat edasi küsitleda. Küsib siiski.

«Hädas pidavat aitama hea kollektiiv? Kuidas see Metsiku laudas on?»

«Kas sa lehma mõtled? Lehmad on head...»

«Ei, ma mõtlen inimesi...» jõuab kultuurimajapoiss veel öelda, enne kui naer täie jõuga valla prahvatab.

«Siis olen ma ise küll endale kõige parem kollektiiv,» ütleb Loviisa,

aga naeru tõttu kuulevad teda vähesed. Kultuurimajapoiss annab küll selgesti mõista, et ta karjanaist rohkem küsitleda ei soovi, tõmmates mikrofoni eemale. Kuid Loviisa ei kiirusta istumisega. Ta pilk otsib üles saali tagaotsas lösutava Joosepi, kes häbelikult maha vahib, ja seejärel Helgi, kes on ulaelust pondunud näo värvidega paksult üle krohvinud ning Loviisale jultunult otsa jõllitab. Meelsasti peaks Loviisa mõlemale paraja epistli — las neid naeraks kogu saal, ei see niisama lihtne kuulata olekski, ent rahaümbrik ja lilleoksake näpus tuletavad Loviisale tänase päeva pidulikkust uuesti meelde ja ta leiab, et momendil siiski ei sobi endast väetimatega arveid klaarida.

Rahaümbrikku siludes istub Loviisa kohale ja ütleb heldinult tütrele: «Kui sa nii kangesti tahad, jää siis pealegi tantsima. Ma lähen nüüd koju.»

«Aga eeskava?» sosistab punetav Eve. «Enne tantsu on veel estraadi-eeskava . . . Kas sa seda ei vaatagi?»

«Kes siis lehmad talitab?»

«Kas siis asendajat pole? Täna ju sinu pidu?!»

«Kes selle peale mõtles! Näe, Helgi istub ka siin nagu aus mees kunagi.»

Loviisa läheb liikvele ja samal ajal liigub mööda esimest toolirida uudis, et autasustatutest pole temal täna vist küll ainukesena asendajat. Sõna kargab ka esimehe kõrvu, kes samuti otse lava all istub, ja majandi juht ruttab Loviisale koridori järele asja klarima.

«Pea kinni, Loviisa! Mis lugu see on?!» põristab paks mees, kes kasvultki on karjanaisega pea üheväärne ja keda Loviisa seetõttu natuke ka meheks peab. «Andsin ju ise karjabrigadirile käsu kõigile tänastele kangelastele asendajad leida. Kas ta sinuga ei rääkinud? Ja teine laudainaine, see Helgi või mis ta on, kus see on? Ta võiks ju ühe õhtu proovida üksinda hakkama saada?»

«Karjabrigadir pole minuga midagi rääkinud. Ega ta räägigi. Ma ütlesin plikale, et õppigu sündinud vasikast paremini käima, enne kui tuleb mulle lehmade söötmist õpetama. Aga Helgit ei või usaldada, jätab poole piima udaratesse. Hoian tal laudas kogu aeg silma peal.»

«Mis me siis teeme, Loviisa? Oled väga pahane?»

«Ära muretse, esimees! Riputasid mulle titevankri ratta kaela ja mine nüüd kuula saalis rahuga seda estraadi või estakaadi, mis seal antakse. Ma juba harjunud . . . Omavahel öeldes, kui sa mind aidata tahad, siis võta Helgi sealt laudast ära ja anna mulle Kärü-Joosep teiseks lüpsjaks.»

«Joosep?!» imestab paks mees. «Kas tema oskab lehma silgutada?»

«Lüpsab mis sorin. Ma ise õpetasin. Helgit teine mitu korda hädast välja aidanud . . .»

«Aga traktor? Kust ma traktoristi võtan?» kratsib esimees kukalt.

Tal meeldib Loviisaga rääkida. Sest see karjanaine ei paista põrmugi väikese pealekaebaja ja tagantsusija moodi, talle on tähtis, et töö Metsiku laudas laabuks. Esimees teab, et Loviisa on Metsiku lauda hing.

Loviisa paneb mantli selga ja lõpetab jutuajamise resoluutselt: «Uue traktoristi pead sa varsti niikuinii leidma. Joosep joob. Ühel päeval lendab ta orki.»

Ja läheb Loviisa oma austamise päevalt jälle sõnnikut hanguma ja lehmi sõõrutama.

5

Pärast preemiate jagamist kuulutab kultuurimaja direktor välja väikese vaheaja. Eve hingab kergemini ja tõttab jalutusruumi Aadit otsima. Tal on hea meel, et ema ära läks. Kui ta mõtleb, kuidas ema saali ees koperdas ja rääkis, löövad ta palged veel tagantjärele kuumaks. Varem pole Eve ema pärast häbi tundnud, aga täna küll.

Eve otsib Aadit jalutusruumis sagivate inimeste hulgas ja näeb siis läbi saali klaasuste, et poiss istub nagu viimane tuiam saalis ema kõrval ning kuulab langetatud päi, kuidas Melanje talle midagi ärritatult kõrva sosistab. Tüdruk istuks estraadieeskava ajal meelsasti poisi kõrval — neid koosolemise võimalusi on ju nii vähe, aga Aadi ei näi sellele mõtlevat. Vähemasti ei ilmuta ta mingit märki, et Melanjest kuidagi vabaneda. Eves tõuseb nüüd ka Aadi vastu viha. Mida poiss enesest õige arvab?! Tema sõidab ainuüksi Aadi pärast maale, aga teine ei võta vaevaks teda jalutusruumist üles otsida! Ega Aadi ometi arva, et Evet tõmbab maale tagasi see alevitagune igerik saun, kus pole ruumi õieti astuda ega istuda ja mille ümbrus on lage ja korrastamata. Klassikaaslaste pool käies on Eve väga ilusaid kodusid näinud ning tema arust võiks ema nende majakese ja selle ümbruse mõnel meistermehel raha eest korda lasta teha... Aga niiviisi — kõhe vaadatagi... Või usub Aadi teda ennekõike ema pärast kodus käivat? Ka see pole nii: ema on hoolitsev ja ohvrimeelne, tütre eest ihu ja hingega väljas, aga rääkida pole temaga peale külauudiste millestki. Lapsepõlveaegne pime kiindumus tema vastu kaob. Ikka sagedamini torkab tütrele silma ema kasi-matu välimus ja lohakas riietus, tema kohmakus kodustes pisitalitustes, tema hoolimatus ilu ja kõige selle vastu, mis otsest kasu ei too. Nende vahele kasvab võõrdumuse sein... Oi, Aadi-Aadi, kõike seda peaksid sa taipama, enne kui hilja on!

Lühike vaheaeg lõpeb ja Evel ei jää muud üle kui endisele kohale tagasi istuda. Igav tal siin küll ei hakka. Vaevalt on estraadiansambel

TÖNIS LEHTMETS

lauu lahti lasknud, kui Eve kõrvale vabale toolile istub kultuurimaja noor direktor.

«Ema vist läks ära, ma kasutan tema tooli,» sõnab poiss Evele nagu vanale tuttavale.

Eve ei oska midagi kosta. Kasutagu pealegi.

«See Melanje on ka rumal eit,» mõtleb Eve. «Kas ta loodab veel kaua sedasi poja sabas tilkuda ja teda õpetada. Meelitan Aadi ta käest ära, lähme linna, passigu siis veel!»

Sellest tulevikupildist virgunud Eve koguni naeratab endamisi. Tema uus naaber aga arvab, et naisansambli naljalaul on tüdruku tuju tõstnud, ning küsib edevalt: «Mis te arvate? Mu hoolealused laulavad päris nitševoo?»

«Pole viga,» vastab Eve külmalt, ehkki näeb hästi, kui huvitatult kristusesoenguga poisi silmad temast üle vilavad.

Eve ei kujuta küll praegu veel ette, mis tööd nad Aadiga linnas teevad. Kuid elatud nad saavad ja lapsed on neil ka, võib-olla paar tükki kohe järjest, et kasvaksid koos, oleksid teineteisele sõbraks ja mänguseltsiliseks.

«Teie ema on omapärane inimene...» proovib poiss tüdrukule uue kandi pealt läheneda. «Väliselt kare ja paindumatu, aga väga ilmeka jutuga. Kui ta lavalt mõne estraadinalja maha loeks, oleks kohe teine Liivaku Leena valmis ja rahvas naerust lookas...»

«Niisugust mõtet ei saaks minu emale sisse sööta ega pähe taguda,» muigab Eve. «Ta on Lehma-Loviisa, olete vist isegi kuulnud.»

«Olete oma emale karm kriitik.»

«Ütlesin ainult, mida tean.»

«Aga teis on midagi emast! Kõigepealt löögivalmis keel...»

«Keel üksi ei tee veel kedagi kellegi sarnaseks. Mu emal on karakterit...»

«Kuidas seda mõista? Et teil pole või?»

«Võib-olla polegi. Aga mis see teile korda läheb?»

Eve on jälle tõsine ja sõnakehv. Ta ongi selle võõra poisiga teab mis-pärast ülemäära jutuhoogu sattunud. Ei see kõlba kuhugi, kui ise kogu aeg teisele mõtled... Ei, need pikakarvalised linnapoisid, need tänavatel kraaplejad, tantsusaalides kuraasitajad ja ekraanidel edvistajad pole karust ja kohmakat Aadit Eve meeltest veel eemale tõrjunud. Veel on Aadi Evele nagu tasakaalukuse, tagasihoidlikkuse, heasüdamlikkuse talisman, mille kaotamine tooks kaasa õnnetuse.

«Vihastasite? Kuid tutvuda võiksite sellegipoolest?» käib kultuurimaja-Kristus Evele peale ja pakub kätt.

«Ivar.»

«Eve.»

Vaid korraks puudutab tüdruk poisi sõrmi. Ise mõtleb samal ajal selle peale, kas Aadi nende käepigistust nägi. Selle käepigistuse pärast end veidi süüdlasena tundes kihutab Eve eeskavajärgsel vaheajal, kui kogu rahvas saalist välja voolab, noored toole seina äärde lükkavad ja vanemad kojuminekule sätivad, uue hooga ja otsustavalt Aadit püüdma. Mis kiviaegne mood see ometi on, et tüdrukud istuvad tantsulekutset oodates üksipäini saalis ja poisid tuiavad kuskil nurgatagustes ringi! Kui olla, siis juba olla kogu aeg kahekesi! Ei, täna tahab Eve küll amuleti-Aadi asemel sooja, tähelepanelikku, lihast ja verest meest!

Eve noolib sumisevast rahvahulgast risti-põiki läbi, vaatab jalutusruumi, puhketuppa ja riidehoidu, näeb oma rõõmuks, kuidas podisev Melanje teiste memmede hulgas endale mantlit selga upitab, ning otsib kasvava õhinaga, kuni leiab Aadi väljast, kultuurimaja nurga tagant hangelt, kus trobikond poisse endale pudelist tantsujulgust ammutab.

«Läki tantsima!» käsutab tüdruk, poisil käest kinni hakates.

«Tõt-tõt-tõt!» haugutab keegi. «Ise kui ingel, aga vanaeide toon!»

«Loviisa veri . . .» lisatakse.

Tüdruk ei tee väljagi, veab tõrksalt astuva Aadi enesele järele.

«Ära nüüd sina kah!» poriseb Aadi. «Ühega ma juba õiendasin . . .»

«Mina tahan tantsida!»

Esimene tants on tava kohaselt valss. Ja Eve eestvedamisel on nad keerutamas, enne kui saalipõrandale nimetamisväärset paare on kogunenud. Nii lagedal põrandal pole Aadi veel kunagi tantsinud ja ta pingutab higestamiseni, et keerutamine korralikult välja kukuks. Valssi ta nagu oskaks, aga täna kisub tantsutuur kord ülemäära keevaliseks, kord vajub loiult rütmist välja.

«Kuule, sa oled ju purjus?!» sosistab Eve.

«Ainult vintis,» kaitseb end Aadi. «Ära sina selle pärast lärmama pista, mutt hõõrus mind niikuinii nagu roostes rauaga . . .»

«Viinavõtmise pärast?»

«Oh, tal sada asja! Muu hulgas ajab peale, et ma naise võtaksin. Ütle sin talle, et kui võtan, siis sinu . . .»

Tants lõpeb, paarid seisavad seinte äärde. Eve suured pruunid silmad säravad kogu saalile — nii hea ja lahe on tal äkki olla. Ennäe Aadit! Silm on tal küll natuke udune, jalg kobav ja keel pehmevõitu, aga armas on ta ikkagi. Küllap Eve tulevikus, kui nad juba kahekesi elavad, tal selle viinavõtmiskombe välja harjutab! Kõrvad kõvasti pihku, kui muud ei aita . . .

Järgmist tantsu Aadi ei oska. On seesugune moodne siiberdamine, mis koivad sõlme väänab. Aadi kõhkleb, kas kummardada Evele, ja kõhkleb seni, kuni seisjate sekka trügib Ivar ja Eve ees kummarduseks looka tõmbub. Ei oska Aadi tüdrukut tagasi hoida, kuigi Eve talle luba-

küsiiva näoga otsa vaatab. Tantsigu, kurat võtaks! Ühe tantsu kannatab Aadi ka üksi saaliukse piida najal seista.

«Mis see pükstes plika sinust tahab?» küsib Aadi, kui Eve ta kõrval tagasi on. «Ja mis sa temaga enne seal sosistasid ja kudistasid?»

Aadi põselihased tõmblevad seejuures täpselt nagu vihasel Melanjel.

«Mis sa nüüd!» rahustab teda Eve, tundes vaikset heameelekõdi, et poiss armukadetseb. «Ivar oskab meelelahutusest lugu pidada...»

«Või juba Ivar?!»

Kaugemale nad ei jõua, sest uus tants algab, ja jälle on see Aadile tundmatu ja jälle on Ivar kohal. Veel ühe tantsu peab Aadi uksepiida najal vastu, siis teatab: «Kui sa, Eve, temaga veel jokatad, lähen minema!»

«Lähme koos,» naerab Eve. «Õige mul teda tarvis.»

Nad panevadki mantlid selga ja väljuvad krõbedasse märtsiöösse, teadmata õieti isegi, kuhu minna. Oleks võinud ju edasi tantsida... Nad jalutavad ümber kultuurimaja ning astuvad tasakesi läbi vana mõisapargi. Öö on selge ja parasjagu külm. Varbad löövad kingade sees kibelema.

«Kõnnime meile,» otsustab Eve, end poisile kõvemini käevangu toetades. «Ema on vahest veel laudas...»

Komistades ja libisedes käib Aadi tüdruku kannul. Karjanaine on suurelt teelt alla oma sauna juurde imekitsukese raja tallanud, lume sulades on see kõrgeks tõusnud ja särab kuuvalgel nagu klaasiserv. Oja lähedal libiseb Aadi päris sügavale lumme ning teeb jalad märjaks. See annab talle põhjust paar kõva kuradit lendu lasta.

«Nisuke jamps kuulub tasumisele!» kuulutab ta, püüdes ees kõpsutavale tüdrukule järele jõuda. «Kaua ma sind jahin ja otsin nagu narr...»

Tüdruk naerab helisevalt.

«Täna pole sul küll põhjust kurta! Mis need märjad jalad mehele... Täna otsisin mina sind taga! Võta arvesse! Jajah, mu kobakäpp!»

Soojas köögis, kuhu nad hullates sisse mürtsatavad, suudleb Aadi tüdrukut.

«Kas sa tuled mulle?» nõuab ta.

«Ära niiviisi!» tõrjub Eve teda leebelt eemale. «Vajutasid mul vist huule katki... Ja ema võib iga silmapilk tulla... Istume tagatuppa.»

«Ei, sa ütle!» tõstab Aadi häält, mantlit käigult maha koorides ja seda toolileenile visates. «Kas me pole sinuga juba küllalt kõndinud ja kirjavahetust pidanud?! Lõpmatuseni nii ei saa...»

«Istu, palun, siiasamasse kušetiservale,» pakub Eve ärevalt. Oma kallist talvepalitut korralikult kappi puule riputades jälgib ta üllatusega Aadit. Ta kahtleb, kas suur osa Aadi agarusest ja kannatamatusest

viina tagajärg pole, kuid tajub ka, et midagi on poisis katkemiseni pingul.

«Aadi, kallid...» asub Eve seletama, asetades käe poisi turris juustele. Ent vaevalt on ta poisi kõrvale istunud, kui teine teda jälle suudleb ja kallistab ja kušetile surub. Suu poisi suus kinni, tahaks Eve sõbra tugevate käte vahele ära sulada, vastata tema tukslevale ja võbisevale kehale oma noore igatseva keha kogu jõuga. Kuid peas kumiseb järeleandmatult hoiatus: «Ema...»

Samal ajal kui tüdruku keha poisi pitsitustele vastab ja neid naudib, ilmub tüdruku näkku hirm.

«Kas ma... kas ma ei kõlba sulle?!» lõõtsutab kuumaks rabelnud Aadi. «Kas ka sind need saatana mutid... Kardad või?... Mida oleme meie sinuga kurja teinud?!... Minu oma kah... Lehm ja lammas... Aiamaa... Töö ja töö... Ise nagu surmavari, aga veel on mingi uhkus, jonn ja kius... Mingisugune kopitanud sanditarkus! Kopikafilosoofia!»

«Ära sa ütle nii...» rabeleb Eve end poisi kaisust valla. Ja et Aadi hullusehoogu kuidagi kõrvale juhtida, tõmbab ta põrandal kükitades kušetialuse sahtli lahti. «Vaata siia! Kas need on kopikad?!»

Laias sahtlis on korralikult lappepandud voodilina ja nende all kord ajalehti. Eve tõmbab krabisevad ajalehed kõrvale... Ning Aadi suu vajub lahti: sahtlipõhja katavad rohelised, lillad ja punased paberrahad. Siin on neid pakkideski.

«See kõik on mulle,» seletab Eve, silmad poisi suul. «Kui ma ülikooli lähen, seal midagi õpin ja väärt mehe leian...»

Sel ajal avaneb köögiuks ja Loviisa astub sisse, suur taakam peenikesi lepanotte rihmaga seljas. Vaheust asendav kardin on kõrvale lükatud. Ja kui kiiresti Eve kušetisahtli ka tagasi kolksatab ja end püsti karates kohendab, on ema juba mõndagi näinud. Seljatais räntsatab pliidi ette ning Loviisa seab oma suure ränga kere vahekäiku, paks seannahkne rihm peos.

«Ah siis niisugused on su tantsimised?» küsib ta ähvardavalt. «Peagi sassi läinud ja kleidinööbid lahti tulnud sellest karglemisest... Ja näe, Melanje poiss ka siin nagu kompek! Poisul üks magus suutäis teise otsa!»

«Mul on nimi ka,» kähistab kahvatuks tõmbunud Aadi.

«Sina ole vait, ma räägin oma tütreka!» käratab Loviisa. «Sina vahetisid võõraid rahasid, limpsasid keelt... Sinuga räägime pärast!»

«Ema!» palub Eve. «Kuula ometi mind!»

Eve näeb seda, mida Loviisa näha ei soovigi: kuidas Aadi nohisedes tõuseb, näost halliks kisub ja põselihaste tõmmeldes Loviisa poole nihkub. Ta on nagu pull, kes valmistub ründama.

«Sa pime vanamoor!» röögatab Aadi. «Sa võid oma rahadega kassi saba alla sõita!»

Eve kargab tal õlast kinni: «Aadi! Sina ka... Kuidas sa räägid emaga!»

Aadi raputab tüdruku enese küljest lahti, kargab jaluli kušetile — kuumas toas on viin poisile vist päris latva tõusnud! —, trambib kušetil nagu jonniv laps, nii et vedrud oigavad ja puhtale riidele jäävad mudased tallajäljed, ning pröökab: «Ka sina, linnalinnuke, ära puutu mind! Kerige kõik põrgusse!»

Paksu nahkrihma hoobid sajavad poisile pähe, õlgadele ja käsivartele. Loviisa on marus. Vihast vahutades peksab karjanaine poisi voodilt maha, kupatab kööki ja lööb ka sealt välja, andmata Aadile mahti kõiki riideidki kaasa krabada. Eve nutu saatel viskab Loviisa karvamütsi ja salli Aadile hange peale järele ning ähib raevunult: «Sa, enneaegne vasikas, veel saad mu käest!»

Ennast seejärel vaevaliselt kööki lohistanud, käsutab ta õhku ahmides: «Ka sina, ema õnnetus, torka oma nututorule prunt ette! Muidu lõpeb sinugi tantsupidu rihmatantsuga!»

6

Suhkrune märtsilumi sulab jõudsasti ja juba toob kevad Mehiste küla põldudele parve lõokesi. Nagu mingit head uudist levitades lendleb linnuparv ühest Mehiste servast teise, vurritab põldudel ja keerutab päevatõusu ajal ka Loviisa sauna ümber. Tööle joostes ajab Loviisa linnuparve mitmel korral mustmaalappidelt lendu ning imestab veel ise, mis tiivulised need võiksid olla. Silma järgi ei tunne Loviisa kõiki neid lõõritajaid ja siristajaid, ning kõrvad on tal veel soojal ajal paksu rätiku all. Karjanaine mässib rätiku nimme tihedasti ümber pea ja tõmbab serva sügavalt silmadele — peale lehmade ei taha ta praegu kedagi näha ega kuulda. Loviisa isegi nagu häbeneks inimesi.

Uudised aga, mis Mehistes suust suhu levivad, pole ilmselt lõbusate lõokeste toodud. Aprillis teavad poe juures kohtuvad külaeid juba täpselt, missugust paksu pahandust ja lohutamatu südamevalu Lehma-Loviisa puukandmise rihm on põhjustanud.

Kaks ilusat noort inimest — Mäe Aadi ja Kase Eve — ei tundvatki enam teineteist. Eve sõitnud sõnalausumata linna ja pole koju nägugi näidanud. Aadi läinud hirmsast joomisest hulluks, trampinud Loviisa uhke kirsikarva kušeti räbalateks, karanud Loviisale kõri kallale ja sõimanud emale appitormanud Eve kõige ropemate sõnadega läbi. Koguni vist lõonud tüdrukut. Loviisa rihma laksudest tõusnud Aadile pärm päris pähe: kodus sõimanud ta ka ema läbi ja öelnud krõ-

bedaid sõnu isalegi, kes eluaeg vaikselt nagu hiir Melanje seeliku all elanud. Poiss kolinud kodust metskonna ametikorterisse... Ja nüüd — uskuge või mitte! — võtab Aadi naise! Paugupealt!

Ah et kes niisugusele vihasele ja viinauimas mõrisevale pullipruksile tuleb? Ärge kartke, küll tulijaid leidub! Näe, elavad siinsamas koolimaja peal noored kooliõpetajad, kõik meheleminekueas. Üht neist tantitanud purjus Aadi korra kinoõhtul, ja lastud poiss selle eest veel samal ööl ärklikambrisse. Nõnda olnudki pruut ainsama raksuga valmis, ära rautatud ja puha... Ainult et kiitsakas on ta, üldsegi mitte naise kondi ega koguga, juba ülemäära vaikne ja tasane. Täitsa tuimuna, öelnud Melanje, kellele ei meeldivat pruut ega pulmaplaan.

«Aga kes nüüdsel ajal emadest hoolib!» ohkavad mutid.

Nad ootavad Aadi pulmabussi ilmumist.

Kaks metskonnatöolist tassivad pargi vahele pikad noored kuused, ajavad need püsti auväravaks ja asetavad teise kuuse kõrvale tabureti tühja viinapudeliga: prii käraka pärast see töö tegelikult käibki. Kuused vahele tõmmatakse köis, et Aadi «tollimaksuta» läbi ei kihutaks. Mehed arutavad omavahel, kas lisada tühjale pudelile veel teinegi — on see ju ainuke auvärav nii ootamatult pulmi pidama hakanud Aadi teel. Lõpuks leiavad mõlemad auvärava ehitajad, et aitab neile ühestki pooleliitrisest. Aadi vanematega raksus, vaevalt tal viinamere kokkuostmiseks raha jätkus.

Auvärava juurde koguneb peale jutumooride vanamehi-pensionäre ja nooremaidki uudishimulikke. Pulmabussi ilmumise ajaks astub ka poekaupmees välja trepile. Ning siis näevad kõik läbi poripritsmeliste bussiklaaside, kui tõsiselt ja tummalt istub Aadi oma naise kõrval. Pole tal heameele varjugi näol.

Pohlavartega ehitud buss peatub hetkeks.

Kostavad õnnesoovihõiked.

Taburetile ilmub täis viinapudel.

Ja bussi edasi veeredes tähendab poekaupmees: «Nõndaks. Üks paar siis jälle juures.»

Ta ütleb seda nii, nagu klõpsutaks mõne väiksema arve kokku.

Pulmabussi näeb ka Loviisa, kes oma igapäevast rada mööda lauda poolt parki tuleb. Sõiduk libiseb karjanaisest päris lähedalt mööda ja Loviisa arvab ühes tagumises aknas Melanje pisaras palet märkavat. Korra viilksatab kahjurõõmus mõte, et nüüd siis sai uhke Melanje oma head tõugu pojale üle küla naise. Kuid suureks kahjurõõm ei paisu ja pikalt Loviisa nendele vihast ja trotsist tekkinud pulmadele ei mõtle. Tal oma mure. Eve ei käi teda enam vaatamas. Mõõduvad lauapäevad ja pühapäevad, millele tütre tulek varem ainukesena helgema

värvi andis, linnabuss, mis õhtuti poe ees peatub, on iga korraga rohkem rahvast täis, kõik sõidavad ja reisivad, aga seda ainukest, silmarõõmu ja tulevikulootust, ei astu kuskilt lagedale. Kirjagi ei saada ta emale, nagu oleks Mehiste kandi viimse kriipsuni mõttest kustutanud.

Oli ta sellest Aadi-närakast tõesti nii sisse võetud ja ei näidanud ainult välja?

Pöeb ta seal linnas nüüd lörriläinud armastuse grippi?

Või kardab ta küla naeru ja kaastunnet?

Loviisa sõidaks ise tüdarta vaatama, talle raha ja toiduaineid viima ja temaga kõnelema, aga ei pääse laudast. Esimees on teda sõnast võtnud ning joodikust Helgi minema kupatanud. Praegu lüpsab Loviisa kõik Metsiku vana lauda lehmad üksi. Tööd on nii palju, et selg selle all kõveraks vajub. Joosep jonnib: veab küll süüta ja imeb pudelit, aga pärislüpsjaks veel ei tule... Alandav olevat!

Karjanaine teeb tavalisele ringrajale lauda, poe ja kodu vahel jõnksu sisse. Ta küsib postkontorist, kas talle tõesti kirja pole tulnud. Võib-olla unustas kolhoosi postivedaja tema kirja silmapaari vahele? Lehma-Loviisat on ikka unustama kipunud, ammu need preemiad ja austamisõhtud alles tulid.

«Ei ole,» teatab sidejaoskonna noorik ametlikult. «Loviisa Kase nimele pole olnud ühtegi kirja. Unustada ja mitte märgata meie siin lihtsalt ei tohi!»

«No ega laudas ka ei tohi!» ütleb Loviisa, tundes kontorinooriku vastas letil rinnutavas tüdrukus ära Helgi.

«Kas sa, mutt, oled nüüd õnnelik?» küsib pondunud näoga tüdruk, ajades end võitlusvalmilt kohevile. «Oled rõõmus, et mulle augu kaevastid?»

«Mina olen õnnelik ja rõõmus alati.»

«Sa oled vastik vanamoor! Õnnetusetooja!»

«Olen kes ma olen, aga ma päästsin hulga lehmi udarapõletikust.»

«Omaenese tütre elu ja õnne panid nahka!»

«Mida sinusugune tuuletallaja sellest teab. Sa, plikaeputis, vaata parem ümber, kuhu sa ise oled välja jõudnud. Viimane aeg...»

«Sina, sõnniku sees songija, vaata iseennast! Vaata iseennast ja ära rihmuta teisi!»

«Küll mina juba vaatan. Poe taha nõgesepõõsasse palja tagumikuga igatahes magama ei jää!»

Toon on Loviisal endiselt uhke ja hääl sõjakalt pragisev, ja sidejaoskonna ukse lööb ta võimuka mürtsuga kinni. Kuid parginurgas, kus Aadi pulmabussi vastuvõtjad pikkamööda laiali lähevad — minnakse vaikselt ja loiult nagu matuselt —, seal veab kuri kahtlus vastu Loviisa enese tahtmist ta südamele nagu valusa traadi ümber. Äkki peksis ta

tõepoolest ise tütre enesest eemale? Peksis rihmaga... nagu ta loomagi pole peksnud? Ja võib-olla hävitas üheainsa silmapilguga oma ebamäärase õnnekujutelmaga: elada edasi enese näo ja vurhviga tütres, puhtana ja puhanuna, targana ja lõbusana...

«Kui ta nüüd seal linnas tuskleb, peaksin teda küll kuidagi lohutama,» mõtleb karjanaine. «Oh mu lapsekene...»

Ta läheb poodi.

Loviisa on poetrepist juba üles astumas, kui üks mootorratas nagu varane maipõrnikas ta selja tagant mööda vurtsab ja naise jopesaba poritolmu täis lööb. Loviisa ei vihasta ega vannu, vaid jääb uljast põristajat silmitsema. Kunagi lausus Eve peaaegu tõsiselt, et ema võiks talle mootorratta osta, tema sõidaks sellega niisama meelsasti kui poisid. Aga siis vastas Loviisa kindlalt, et tema seda porilennutajat ja kukkumisriista küll ei osta.

Poes on Loviisa vaikne ja veidi nagu hajameelne, mida tema juures varem pole märganud. Ta küsib vaid pool leiba ja paki võid ning otsib pikemata raha.

«Muud ei lähe siis midagi?» uurib kaupmees, kes ostjate vähesuse korral armastab Loviisaga lõksida.

«Ei.»

«Näe, Mäe poiss võttis täna naise?»

«Ju tal teda siis vaja oli.»

«Pidi teine ikka sinu tüdruku sabas jooksuma?»

«See jooksmine jumalast seatud. Abiellumine tükis teine asi.»

«Aga kui poiss koolmeistri juurde pidama ei jää ja sinu tüdruku juurde tagasi kipub? Võtad jälle rihma pihku?»

«Seda ma teen. Ja seekord annan siis juba päris asja eest!»

Sõnad langevad tujutult Loviisa suust ning kaupmees jätab pärimise. Loviisa astub endassesüvenenult uksest, pöördub seal tagasi ja kuulutab: «Kui keegi tahab head lüpsilehma ja trullakat mullikat osta, tulgu minu juurde. Ma müün mõlemad maha.»

Juhuslikult möödalennanud mootorrattamardikas on Loviisa ajus plaani sünnitanud, mis peab niisama kähku teoks saama nagu Melanje poisi pulmgi. Aadi võttis endale väikese vaigse kooliõpetaja, oma tütrele kingib tema, Lehma-Loviisa, hoopis midagi suuremat ja säravamat.

7

Maikuus heidavad Mehiste elanikud imestunud pilke Loviisa sauna poole. Mõned koguni seisatavad maanteel ja silmitsevad kummalist pilti kauem. Saun ise on ajast ja arust: kümneid kordi paigatud katus

on nõkku vajunud, räästas logisevad lahtised pilpad, paari aknaruutu asendavad vineeritükid. Lauajuppidest, palgiotstest ja tõrvapapitükki-dest kokkupaigatud kõrvalhoone, see Loviisa isiklik laut, tuleks koos tema seina ääres suitseva sõnnikuhunnikuga õigupoolest ära koristada, et ta möödasõitjaid ei kohutaks. Aga lohakil õuel, sõnnikuhunniku ja haopinu vahel, helgib sõiduauto.

Loviisa on «Moskvitši» ostnud, teab varsti kogu Mehiste. Uudis tekitab veel rohkem kõmu ja igatpidi arutamist kui karjanaise talvine rihmatants. Mille eest, kellele või milleks üldse Loviisa auto ostis? Noh, raha tal võis olla: kus see hirmus madrimine ja müttamine päevast päeva, läbi pühade ja puhkepäevade, laudanaistele makstakse hästi. Aga kuhu temal vanuigi enam sõita? Tahtis ainult ehk näidata, et on kolhoosiesimehe ja poekaupmehe järel külas kolmas inimene, kes võib end tarbe korral isikliku autoga sõidutada? Niisuguse uhkuse tagaajamise asemel oleks küll targem olnud lasta oma majake ära remontida, et ta enne surma peavarjuta ei jääks. Või ostis tütrele? Kuid, taeva karistus, see on ju laps, alles lõpetab keskkooli!

Autojuhiks on Loviisal kultuurimaja Ivar. Tema aitaski karjanaisel auto välja valida ja ära tuua. Aeg-ajalt tuleb Ivar, autojuhtimiseks sobilik nahkjope seljas, Loviisa õuele. Ta küsib perenaise käest võtmed, puhastab ja reguleerib autot ning suristab innukalt mootoriga. Laeb akut, arvavad asjatundjad.

Loviisa valvab poisii juures, käed võimukalt puusas, laseb Ivaril autoga vaid sauna ees edasi-tagasi manööverdada ja hoiatab iga ivakese aja järel: «Vaata aga ette, et midagi seal ära ei löhu!»

Ta näol püsib karm ja pühalik ilme.

Kui Ivar katsub värsket autoomanikku tillukeseks lõbusõiduks pehmeks rääkida, kinnitades, et niimoodi koha peal võib mootor kergesti üle kuumeneda, ja perenaist kaasa kutsub, vangutab Loviisa kategooriliselt pead: «Pane ta seisma. Ei me siin enne uhhaarita ühti, kui Eve tuleb.»

Ta annab pettunud poisile paar rubla ja korjab autovõtmed jälle oma taskusse.

Eve on paaril korral kodus käinud, kuid autot ei ole ta veel näinud. Praegu on tal lõpueksamitega tuli takus. Kirjalipakast, mille tütar hiljuti läkitas, annab välja lugeda, et kooli lõpetamine ei lähegi tal nii libedalt, nagu senise õppeedukuse järgi võis oletada. Tütar on väga sõnakehv, räägib ainult «ei» ja «jaa», kuid Loviisa mõistab juba ka ise, et tütar põeb... Siiski loodab Loviisa tütre kõvale karakterile — on ta ju tema tütar! — ja autole... Kui seesugune kingitus ei aita inimesel meelt lahutada, mis siis veel aitab? Noorel inimesel eriti...

Kevadõhtutel, kui juhtub olema vaba silmapilk, käib Loviisa tütart

oodates ümber auto, silitab selle läikivaid külgi, pühib plekiõnarustesse kogunenud tolmu lapiga maha ning hellitab end mõttega, et edaspidi on tütrele palju lihtsam kodus käia. Istu ainult rooli taha, ja paari tunniga oled kaugelt ülikoolilinnastki ema sauna ees. Vallavanem, koolmeister, kirikuõpetaja või mõni teinegi alevisaks, kes ka koolis oli käinud ja esijoones suuga leiba teenis, poleks sellisest sõiduriistast undki näinud. Ning pole kolhoosiesimehe masingi parem — ammu juba mõlkiis ja käriseb ja koliseb... Oma autoga võib Eve kõige kaunimasse linna ja peenemasse paika sõita, häbeneneda tal ei pruugi. Õppigu tütar ja vaadaku vabal ajal maailma. Vaadaku kõike seda, mida Loviisa silmad pole näinud. Ja kui ta on õppinud ja ringi vaadanud, võib-olla juhib ta siis ükskord oma auto kuskil varjulises aias seisva lumivalge maja ette, kust astub talle vastu pikk mehine elukaaslane, kes on natuke ühe kunagise perepoja moodi, kuid muidugi julgem ja ustavam...

Tütart oodates, tema pärast muretsedes ja tema eest tulevikku plaanitsedes rändab Loviisa mõttes märkamatult ka läbi omaenese üksluise elu. Rohkem kui üks kord meenutab ta perepoega, Eve isa, ja leiab üllatuseks, et ta seda meest nii väga enam ei vihkagi. Mälestus üürikesest armastusest on tugevam paarikümneaastasest vaenuajast. Oli ju seesugune kehv aeg, ainult põllutööd oskav poiss kartis kaotada talu, mille isa tal Loviisaga abiellumise korral lubas käest ära võtta, ja nii see läks... Kes see kehvust ei kardaks? Ja kes siis ette teadis, et talude aeg kaob ja endine karjatüdruk ükskord oma autoga sõidab? Halba on küll raske unustada, aga mõnikord, kui kevadpäike mõnusasti konte soojustab, kuldnokk majakatusel vilistab ja sinu uus auto su kõrval särab, on see siiski võimalik. Oma auto ukselt võiks öelda paar heatahtlikku sõna kõigile vanadele kiusumeestele ja vihavaenlastele, isegi Mäe Melanjele, kes pole oma uhkustamise, poja ja mehe tagantsorkimisega lõppkokkuvõttes kuhugi jõudnud. Melanje poiss on nüüd omadega puntras, elab pooltühjas korteris peost suhu, naine olevat tal haige ja jooksvat muudkui linnaarstide vahet, võib-olla jääb päriselt poisi piskesele palgale, olevat vist käima pealgi... Aga Eve teed on kõik alles lahti ja tulevik ta enese teha.

Eve laseb end kaua oodata, kuigi teab, et emal on kodus tema jaoks suurepärase kingitus. Alles suve algul kargab ta õhtuselt bussilt maha ja jalutab aegapidi ema sauna poole. Tütar on kõhn ning kahvatu, kuid selle eest uhkelt üles löödud. Ta lopsakad juuksed on kõrgesse soengusse kuhjatud, kulmud süsimustaks võõbatud, suu kreemjaks värvitud, silmalaud sinakaks varjutatud ja ripsmed... Tütrele õuepiiril vastu tõttav Loviisa ei oska öeldagi, mis nende silmaripsmetega on juhtunud. Nii tihedad, pikad ja paksud on nad. On sinna ehk midagi juurde kleebi-

tud? Ja tütar kannab ehteid, mida karjanaine pole lähemalt näinudki — kõrvarõngaid!

Seesugune näkkukargav ilu surub Loviisa kõssi ja hävitab ta südikuse.

«Kas siis nüüd on kool läbi?» küsib ta ettevaatlikult, otsekui õnnetust kartes.

«Enam-vähem,» pillab tütar nagu muu seas vastuse.

«Kuidas enam-vähem? Kas tunnistust ei antudki?»

«Anti küll. Ainult paar eksamit läksid kolmedele.»

«Aga asjad... Kus su kohvrid ja asjad on?»

«Jätsin kohvimuti juurde. Võib-olla läheb veel vaja...»

«Kas sa, tütreke, suveks koju ei tulegi?»

«Eks näe... Sõbrannad lubasid mööda maad ringi sõita, kutsusid kaasa...»

«Siis muidugi... Meelelahutus kulub sulle ära... Aga jumaluke, ma pole sulle ju õnnegi soovinud! Tahtsin ikka lõpuaktusele tulla, aga ei saanud laudast...»

Kohmetult surub Loviisa tütre kätt. Ta naisevaist ütleb talle, et tütreaga on vahepeal mingi tõsine muutus toimunud, kuid ta on võimetu seda tabama. Tütar on nii külm ja kauge ja suhtub temasse nagu rauka, kellele võib küll kaasa tunda, kuid kellele enam kõike täie avameelsusega ei kõnelda.

«Siin siis on su auto,» juhib Loviisa tütre sõiduriista juurde. Teraselt otsib ta Eve näolt heameelehelki, millele järgneks avameelsus ja usaldus. Aga Eve ei puudutagi autot. Heidab sellele üsna ükskõikse pilgu ja ütleb: «Pidid sa nii palju kulutama. Kes temaga sõidab? Mul pole lubasidki veel.»

«See on hea auto. Kultuurimaja Ivar ütles...» seletab Loviisa viimase lootusega. «Eks anna neid juhilubasidki muretseda... See noore inimese käes nüüd mõni number!»

«Ei viitsi praegu sekeldada.»

«Noh, praegu muidugi. Puhkad, kosud, magad eksamiväsimusest välja, ja õpidki ära... Ma kutsun Ivari, ta näitab sulle kõik kätte!»

«Ära nüüd kohe kutsu,» muigab Eve mõrult. «Eks sõitu õpetada oskab Herbertki.»

«Herbert? Kes see on?»

«Tuttav autojuht.»

«Autojuht? Linnas või?»

«Ei, siinsamas naaberkülas. Sovhoosis. Mind mõned korrad kodule lähemale sõidutanud.»

«Ja sellest samast sõidutamistest juba nii tuttav?! Kuule, tütar, mis sinuga õieti juhtunud on?»

«Ei ole midagi juhtunud. Aga ma võib-olla abiellun Herbertiga.»
«Sina? Abiellud? Selle autojuhiga... ja niimoodi, et õieti emalegi ei ütle?!»

Korraks paisub Loviisa hääl endise vägevusega, ta silmad sibavad õuemurul ringi, nagu tahaks tütre karistamiseks parajat vemmalt leida. Kuid samas lööb ta hääl eidelikult värisema ning silmad tarduvad vesistena tütre palgesse. Kange Lehma-Loviisa nutab. Kössitab kui hall põllukivi õuel, hoiab pisaraid tagasi, ei nuuksu ega halise, aga nutab siiski, hääletult ja enesesse.

«Jäta nüüd,» lausub Eve nagu krimpsutades. «Ma ütlesin võib-olla. ... Võib-olla ma ei abiellu kunagi... Ja sinna ülikooli, nagu sa loodad, sinna ei lähe ma ka... Küll ma linnas mingi töö leian.»

«Oh, tütar, sul on lausa pudru peas...» pühib Loviisa halli töökitli varrukaga põski. «Kahekümneaastane, ja ei oska enam midagi tahta...»

Kauem Loviisa pisaraid ei näita. Mis sellest, et tema rõõmupäev ja võidupäev hoopis kaotuse ja kurvastuse päevaks osutus. Ta läheb ja kutsub kultuurimaja Ivari, et see neid sõidutaks ja emal-tütrel meelt lahutaks. Kallis sõiduriist kord ostetud...

Kuuldes, et Eve on kodumail, tuleb Ivar ruttu.

Ja nõnda nad sõidavad, vägevasti värvitud Eve pikalakalise Ivari kõrval, Loviisa pühalikuna tagaistmel. Kihutavad poe eest läbi, vuhvatavad mööda mõisapargist, juhatus majast ja sidekontorist ja libisevad juba piki võsaveeru, millest metskonna töötajate uus elumaja välja valendab.

«Kas Aadi elab nüüd seal?» küsib Eve ükskõikselt.

«Jah,» poetab Loviisa samas toonis, nagu oleks jutt mõnest täiesti kaugest tuttavast. «Kiratsevat kuidagi...»

«Aga ilus moodne maja,» tähendab Eve.

Ivar segab end vahele, küsides, kuhu naised õieti sõita soovivad. Ilm ilus ja tee korralik, bensiini jätkuvat kas või pealinnani.

«Mul ükskõik,» ütleb Eve. «Las ema otsustab.»

«Sõidame siis surnuaiale,» käsutab Loviisa.

Ja märgates, et noored omavahel võõristavaid pilke vahetavad, lisab mõtlikult: «Kuhu minul mujale ikka enam sõita. Isa ja ema hauad mul ka seal, pole teisi enam teab millal puhastanud.»

8

Suvine päike on varane, aga Loviisa lööb ta üle. Sauna taga oja-padrikus valitseb alles pimedus, pardipere tukub pujupuhmas ja heinakõrtel ripub raske kaste, kui karjanaine paljajalu läbi koolme-

koha paterdab. Keset oja asetab ta vikati kividele, hirmutab une külma veega silmist ning tõuseb udusele võsalagendikule, kus ta igal suvel oma lehmale heina niidab. Luisk siuhkab hämaruses osavasti üle vikatitera, sopsab siis kitlitaskusse tagasi ja Loviisa suur vimmas kogu öötsub ühtlases rahulikus taktis udusse.

Noorena oli Loviisa jõudus niitja. Teda kutsuti koos meestega taludesse heinapäeviliseks ja talle meeldis just vikatit viibutada, kuigi niitmist peeti rohkem meeste tööks. Loovõtmine, rehaga palava päikeses käes siblimine ei istu Loviisale praegugi, paneb pea pööritama. Aga ära teha tuleb Loviisal küll mõlemad tööd. Ta niidab igal varahommikul ja hilisõhtul mõne kaare ning päeval kahe lüpsi vahel korjab loogu. Heina kulub tal tuleval talvel omajagu: ta võttis kevadel allesjäänud vasika kõrvale kolhoosilaudast praakvasika — poole hinnaga sai endale — ja kavatseb sellele oma arstimis- ja poputamisoskustega õige eluvaimu sisse turgutada. Järgmiseks kevadeks on tal jälle kaks mullikat laudas, ja elu veereb edasi...

Oleks ainult jaksu!

Higistades raiub Loviisa hüirehernega läbipõimunud heina. Aegajalt rapsab vikatitera mutimullahunnikusse, kriiksatavad kruusakivikesed pritsivad sädemeid, ja Loviisa pomiseb needusi... Käed on kohmakaks jäänud: ei juhi nad enam vikatit päevavalgeski nii täpselt üle mätaste, et tüügas oleks vaid küünekörgune ja vikatitera ometi mulda ei sopsaks. Nüüd kuluta aga luisku.

Ka päike kiusab Loviisat. Juba ta veerebki lepiku kohale, valab punast valgust võsalagedale ja kupatab Loviisa üle oja külasse. Ojas loputab Loviisa higi silmist. Kuivatab ta end aga juba laudaköögis. Laudas on hommikune askeldus just alanud: lüpsik kummaski käevangus, krapsib Joosep suitsule tuld ja tere ühmates kooserdab lehmade juurde, avatud laudaukse all õrritab karjamees piitsaotsaga noort koera.

Hommik on ilus ja Loviisa kondid parasjagu töösoojad.

«Mis sa, mustlane, nii vara jändad!» hõikab ta tujuküllaselt ülekse. «Kas sinul ka muret, et magada ei saa?!»

Karjane on uus mees, ei mõista ta Loviisa kärisevat nalja ja vastab peaaegu kurjalt: «Mis sa, vanaeit, ise jooksed ja ahnitsed, pea higine otsas! Võiksid pensionile minna!»

Loviisa ei vasta, Joosep on temast lüpsijärgjega juba ohtlikult palju ees. Viimati lõpetab veel esimesena! Arvaku mustlane karjanaisest, mis ta arvab: Loviisa teab ise, et töö on kogu ta elamise mõte. Ta on nagu korra kuumaks aetud vana veohobune, keda seismajäämisel tabaks vist küll kangestuskramp. Kui tahad veel päikest näha, heinalõhna ja sõnnikuhaisu ninasse vedada, siis mütta aga heaga samas rüt-

mis edasi. Ja kus mujal peaks Loviisa suvehommikul olema kui mitte Metsiku laudas lehma all? See laut on ju tema maailm, tema riik ja tema valitsemiskoht. Kolhoosi lehmad annavad temale selle päristöö ja hoole, mis ta mõtted muudelt muredelt kõrvale juhib.

Kolmanda lehmaga jõuab Loviisa Joosepile järele. Edasi lüpsavad nad kõrvuti, teine teisel pool vahekäiku. Piim soriseb tõtlikult lüpsikutesse ja lae all kädistavad pääsukesed, kes on tulnud kärbeid noolima.

«Sa täna kohe kaine ja rõõsa?» küsib Loviisa. «Vist jõid juba kõhu kolhoosi piima täis?»

Joosep ei vasta niipea. Sellest alates, kui ta Loviisa nõuande järgi lüpsinaiseks masseeriti — räägitagu meeslüpsjatest ka kõige paremini, Joosepi arust oli see sulaselge alandamine —, on ta Loviisa vastu tõrges. Kord vastab, kord ei vasta, kuidas tuju parajasti on.

«Jõin jah,» ütleb Joosep. «Mille eest need lojused mulle sitaste sabadega vastu silmi peksavad? Ega ma, üksik inime, sinusugune loll ole, et ennast oma lehma pidamisega tapan...»

«Sa, Joosep, oled mees mis mees,» naerab Loviisa, «aga sul on see väike viga, et teed tööd ainult käsu korras...»

«Sina rahmid teda jälle ülearu. Mis sa sest saad?»

«Mina ei tahagi siit elust midagi saada. Mul on laps!»

«Laps? Sellega oled sa mind eluaeg eemale peletanud. Ei tea, kus ta sul nüüd enam on? Juba täiskasvanud inime.»

«Hoolitsust ja abi vajab ikkagi.»

«Sinu hoolitsust! Ostad talle rattad alla ja seda hõlpsamalt ta su maha jätab.»

«Keegi pole mind maha jätnud.»

«Miks sa siis elad üksi nagu hunt koopas? Miks tütar su juures ei seisa?»

«Lapsed lähevad vanemate juurest ikka ära. Ega see tähenda, et nendele midagi andma ei pea.»

«Igauhe juurest ei lähe... Kui neile jagatakse midagi, mis raha üles kaalub. Rahaga minnakse vaid esimesse teeäärseesse kõrtsi jooma...»

«Mis sa sellega öelda tahad?»

Loviisa erutub märgatavalt, kuigi püüab seda Joosepi eest varjata. Joosep tõuseb, et lüpsikuid laudaköögis tühjaks kallata, ja vastab möödaminnes: «Ei muud, kui et su ingel oli eile pärastlõunal koos kultuurimaja-Kristusega seal ümbertehtud tuulikus istunud. Ninad olnud mõlemal õlised...»

«Valetad?! Endal on sul nina alalõpmata õline!»

«Mis isu mul valetada? Ma olen sind alati kõige parema silmaga

vaadanud. Küsi piimapoisi käest, ta käib sealkandis tädirannas.»

Loviisa vajub enesesse.

Või siis nii on lood?

Eve ja Ivar sõitsid juba üleile linna. Ivar oli välja uurinud, millal liikluskomisjonil eksamipäevad on, ja Eve läks autojuhilubasid taotlema. Kui talle need kätte anti, võis ju küll olla, et ta tagasiteel õpetajale sovhoosi tuulikus välja tegi. Nüüd see väljategemine ju iga-suguse abi eest pea ainus tasumismoodus. Aga et ta ise viina võttis, pealegi kui nad autoga väljas olid, see on küll üle mõistuse. Ja kus nad üleüldse on, kui eile pärastlõunal juba tuulikus istusid? Seal on koju ju ainult tosin kilomeetrit. Läksid suurest rõõmust kuhugi kaugemale ringi tuuritama?

Viimastel nädalatel hoidub Loviisa tütrele mõtlemast. Ta näeb küll, et Evel ja Ivaril on teineteisega rohkem pistmist, kui autojuhtimise õppimiseks just tarvis, aga ta hoidub vahele segamast. Puukandmise rihma ta enam tarvitada ei kavatse, ja sõnadega on tütar talle iga nurga pealt praginal vastas. Ometi on ta Evele sõnaselgelt teatanud, et meestega magamise ajaks olgu igal tüdrukul klaar, millega ta oma võimalikke lapsi toidab ja katab, ning loodab nüüd sügise peale... On ju alles südasuvi, kõigil lõbumõtted peas ja ringituulamise valu jalgades, küllap sügis toob lapsele kainemad plaanid.

Sellegipoolest ei saa ta teisiti, kui läheb tsisternautole lauda ette vastu ja küsib noorelt juhilt: «Kuskohas sa minu Evet eile nägid? Joosep siin praegu rääkis...»

«Kas eile või täna?» naerab poisisugal valjusti.

«Nägid sa teda siis ka täna?»

Poiss ei vasta enne, kui Joosep laudaköögist lähemale jõuab ja mustlanegi laudauksel kuulama jääb...

«Miks ei näinud. Oleks sulle terviseid saatnud, kui tast selle matsu järel suuremat sõnategijat oleks olnud...»

«Mis matsu järel? Ega ta ometi...?»

«Pole tal viga midagi. Elus olid nad mõlemad, ainult korralikult sopsus. Eve jäi minust oja äärde seelikut loputama ja Kristus kitkus kaldal oma hõredat habet...»

«Ja auto? Kus auto oli?!» ägab Loviisa.

«Auto oli enne ojaaugus ja pärast teel. Ma tõmbasin teise välja. Terve paistis olema, ainult soppa täis nagu seaküna... Seal oja ääres on see lodu. Ei mina mõista, kuidas nad nõrsirgelt teelt sinna keerasid... Hakkasid sõidu ajal suudlema või mis...»

«Eh-eh-hee!» naerab mustlane. «Või plikal oli tagumik mudane!»

Loviisa on küllalt kuulnud. Ta koterdab laudakööki ja toetab seal öla vastu jõusöödakottide virna, surudes kätega vasakut külge. Seal

ta tuiutab omaette, kuni mehed piimaplekid tsisterni tühjendavad, auto minema sõidab ja mustlane karjaga välja läheb.

Laudaköögi põrand kõigub.

Lüpsimees Joosepile näib Loviisa käitumine ebatavaline. Ta astub vaatama, miks naine kotivirna nii kaua toetab.

«Need kindlalt paika pandud, ega need kuku kuhugi,» ütleb ta lävepakult, seistes oma sõredaks kulunud pükstega päikese ees.

«Sa mine tead kuhu! Või veel lõmpsima?!»

«Mis sa siis kohe sedasi...» krapsib Joosep suitsule tuld. «See pole sinu moodi. Noorte inimeste asi, egas miski veel kadund ole...»

Loviisa ajab jalad harki ja seisab omal jõul.

«Mis kadumisest sa räägid!» käratab ta. «Sa vaata, et sa ise midagi ära ei kaota! Püksid enesel nagu sõelapõhi... Häbi peaks olema!»

Siis ruttab ta igapäevast rada mööda kodu poole, sest ta enese kaks vasikat on alles joomata-sõömata.

Eduardas Astramskas

METS

Mu juurde õhtul tule! Õhtul vaid
ma olen mets, mis tulvil unelmaid.

Kui astud minu hämariku alla,
teen oma samblavaiba sulle valla.

Ees kaugus, rahus, mõtlemata muud,
sa käid, ja tröösti mühavad mu puud.

Kui karika ma avan sulle lätte,
teed õeluseta ilma näitan kätte.

Ja jagab kuuseorelilt üks viis
siidõhust õnnistust su peale siis.

Kuldsuiste tähtede sa kuuled sundi:
oh tõtta, ära kaota seda tundi!

Ei, ära jää vaid võõraks põgusaks
või varjuks, mis ühtäkki kahvataks!

Oh tule, kui veel lehil kastesära!
Oh tule, ära pöördu metsast ära!

VAN GOGHI PÄIKE

Kui näitas päikese lahkus
end harva ta elueal,
ta värvimaailma lahkus,
et luua uus päikene seal.

EDUARDAS ASTRAMSKAS

Need tõtakad tõmbed, mis veetud
nii, pintsel piitsana peos,
siis rääkisid hingest, mis neetud,
ja lembest, mis piinaks sai teos.

Neis lahti kui ahistav tühe
lõi hüljatu valulev meel,
kust välja ta ometi ühe
ja ainsama tee avas veel.

Ta tervitas tüdrukut karjas
ja kündjat kesk kiviseid maid,
ja kuldsete piltide sarjas
sära katkised saapadki said.

Nii vaevadest ilu sai algust
ja imede imena näis,
kuis pildid tulvasid valgust,
nagu oleksid päikest nad täis.

BERBERI TÜDRUK KAAMELIGA

E. Viiralti motiividel

Kes lausa sfinksi vaadet
küll kaamelile anda võis?
Näe väsind hinge aadet,
näe mõistatust, mis on kui õis...

Võid ainult igatseda —
jääb tulemata ulmatee.
Teab kõrbeütär seda,
on selge tema loomal see.

Nii vaikne on see kõne,
see nelja silma all käiv jutt,
et võlub õnn nii mõne
ja lõpuks petab võlutut...

EDUARDAS ASTRAMSKAS

VISIOON I

Čiurlionise piltide ees

Värvidest siin saavad pajatajad.
K koos on nende haldjasuul
täheriigi leegitsevad kajad,
mere mõistatuslik tuul.

Veerleb voogude suur, rohev mägi
allveeseljandike real.
Kas ei tõsta ühe hiiu vägi
mängides üht vrakki seal?

Mullikuma. Sügavike sine.
Kiirg koralliaedadest.
Muinaslugu: laeva hukkumine.
Jahe seder vestab sest.

Ent nüüd kaovad kaugusse mu meeled
noore kevadtuule hool
kõlana, mil mängu hõbekeeled
algamas on kuskilpool.

Helisedes hõiskab iga rada.
Väristab üks röömus ramm
mindki, kui eal suutnud saavutada
sihi suure mehe samm.

VISIOON II

Čiurlionise piltide ees

Sa aina oled vältind kõike tühist,
sest mõõtmatusse tiibled taas ja taas,
kuid aina maaga hingad õhku ühist
ja sinu vaimus mühab kodulaas.

EDUARDAS ASTRAMSKAS

Ei tunne argihallusse sa silda
ja eal ei alanda end arguseks:
et süda lõpmatuga heidaks kilda,
peab saama väikse sihiks vägev Rex.

Ka seal sa põlvi painutamast tõrgud,
kus alfaril kõikvõimas madal meel.
On nagu imehämmelgate võrgud
su kindlad linnad tähetolmuteel.

Kes taidekoldel, hinges püha hullus,
nii kirkalt näeb, kuis lõkkab kullakiirg,
saab suitsulipuks siis, mis lahti rullus,
ja kaugustesse kaob kui pilveviirg.

Su rahugi on rahu tulekumal
öös sünges, kaljusein vaid taga must:
kaks silma krõllis, kuri merejumal
seal valvab rohetavat sügavust.

Käes äkki armastuse annid avad.
Oh kuningad, siin langetage laud:
need kiired, mis teil pilku pimestavad,
on võimsamad kui teie mõõgaraud!

Leedu keelest tõlkinud AIN KAALEP

Vardo Rumessen

RUDOLF TOBIAS JA EEPOS «KALEVIPOEG»

Rudolf Tobiasi üheks kõige ulatuslikumaks loominguliseks kavatsuseks oli ooper «Kalevipoeg». Üle kümne aasta kandis ta endas seda ideed, tundes selle teostamiseks mitte ainult suurt sisemist vajadust, vaid ka moraalset kohustust. Valada helidesse eepose kangelase vägi- teod — see kütkestas Tobiasist kohe, kui ta oli «Kalevipoja» läbi luge- nud ja selle kujundite maailma süvenenud. Tegelikult aga jõudis heli- looja kirjutada «Kalevipoja» ainel ainult kolm teost: melodraama «Kalevipoja unenägu» (u. 1905—1907), ballaadi sopranile ja sümfoo- niaorkestrile «Sest Ilmaneitsist ilusast» (1911) ja ««Kalevipoja» epi- loogi» («Kalevipoeg põrgu väravas», 1912).

On mitmeti huvipakkuv lähemalt tutvuda helilooja kavatsustega ja põhjustega, mis takistasid tal realiseerimast oma suurejoonelist plaani. Kahtlemata võinuks ta anda meile mitte üksnes esimese rahvusliku ooperi, vaid ka tähisteose eesti muusika ajaloos.

Ooperi «Kalevipoeg» idee sündis Tobiasel üsnagi vastuoluliselt. Et jõuda veidi lähemale sellele ajastule, õhkkonnale ja ümbrusele, milles Tobias kasvas ja kus kujunes ta nooruki-maailmakäsitlus, meenutagem mõningaid fakte ta eluloost.

Rudolf Tobias sündis 29. mail 1873. a. Hiiumaal Käinas köstri ning klaverihäälestaja Johannes Tobiasi ja tema abikaasa Emilie (sünd. Remmel) teise lapsena. Üldse oli Tobiasi perekonnas 13 last. Esimest muusikaharidust sai Tobias isalt, kellega ta juba kuueaastaselt kirikus orelipuldi taga mängis neljal käel. Et isa oli suur klassikute austaja, siis kasvas ta ka poega samas vaimus. Esimesed Tobiasi säilinud kompositsioonid on 1882. aastast, kui ta oli alles üheksane. Lisagem, et juba noorest east armastas Tobias ka klassikalist kirjandust ning tema enda kirjandushuvid on väljendunud paljudes noorpõlveluuletustes. Väga iseloomulik on üks neist: «Die Klassiker sind meine Brüder, sie singen schöne, lehre Lieder». Tema hilisema sõnasuutlikkuse tun- nistajaiks on arvukad muusika-alased kirjutised, milles paelub oma- laadne kujundlikkus.

Haapsalu kreiskoolis käies (1885—1888) õppis Tobias mõnda aega kohaliku pianisti Catharina von Gerneti juures. Pärast kooli lõpetamist läks ta Kullamaale, kuhu vanemad olid vahepeal kolinud. Siin abistas ta isa, mängis kirikus orelit ja haris ennast omal käel. 1889. a. astus Tobias Tallinna Nikolai gümnaasiumi ja hakkas õppima Toomkiriku organisti Ernst Reinicke juures, valmistades ennast ette Peterburi konservatooriumisse astumiseks. Peterburi konservatooriumis õppis Tobias eestlastest esimesena erikompositsiooni Rimski-Korsakovi klas-

VARDO RUMESSEN

sis aastatel 1893—1897, lõpetades konservatooriumi kõigest nelja aastaga. Pärast seda töötas ta Peterburi eesti koguduse Jaani kiriku organistina ja koorijuhina kuni Tartusse asumiseni 1904. a. sügisel.

Tobiase esimestes loomingulistes katsetustes täheldame sagedast pöördumist usutemaatika poole, mis on ka mõistetav, kui meenutame ta kodu ja saksakeelset kasvatust. Pole siis imeks panna, et Tobias olewat Tartusse tulles saksa keelt paremini vallanud kui eesti keelt.

Tartus tegi aga Tobias läbi põhjaliku murrangu, milleks olid teda ette valmistanud kokkupuuted Peterburi eesti seltsidega. (Peterburis komponeeris Tobias ka «Neenia Kreutzwaldi mälestuseks», mis tuli ettekandele Kreutzwaldi sajanda sünniaastapäeva aktusel 14. dets. 1903. a. v. k. j.) Oma osa oli selles küllap Jakob Hurdalgi, kellega ta tutvus Peterburi Jaani koguduses. Nimetada tuleks siin ka Tobiase õpetaja Rimski-Korsakovi vaateid ja tõekspidamisi rahvamuusika osatähtsusest heliloomingus ning kunstniku osast ühiskonnas. On selge, et paljud seisukohad, mis Tobias on hiljem kirja pannud oma eessõnades rahvaviiside korjamise aruannete juurde, said alguse just Rimski-Korsakovi tundides. Ka Rimski-Korsakovi õpilane Mart Saar on rõhutanud oma õpetaja vaadete osa loomingulise laadi kujunemisel.

Tartus tutvus Tobias paljude tolleaegsete eesti kultuuritegelastega, nende hulgas lähemalt K. E. Söödiga. Oma esimese eestikeelse koorilaulu «Öötsuv meri» oli R. Tobias K. E. Söödi tekstile kirjutanud juba Peterburis. Saanud J. Kaljuvee käest K. E. Söödi luulekogu «Rõõm ja mure», olevat ta Kaljuveele öelnud: «Tahaksin kord ometi ka oma emakeele sõnadele laulu luua.»

K. E. Söödi mäletamist mööda algas tema tutvus R. Tobiasega 1904. a. sügisel. Tol ajal oli Tobias tihti K. E. Söödi külaline ja sai talt mitte ainult moraalset, vaid ka materiaalselt toetust. Tähelepanav on K. E. Söödi mälestustes see koht, kus ta kõneleb Tobiase esinemisest eesti viisidega: «Päälle esimeste vägevate akordide kostis läbi suurepärases häältepõimingu «Isamaa ilu hoieldes». See [---] kihvatas ikka ja jälle vägevalt laenetavais, keerlevais ja hüplevais akordides. Kuidas see hingesse haaras, rinna laenetama pani, leekidesse löi! Ärkas määratu vaimustuse hoog, ovatsioon, mis lõppeda ei tahtnud. [---]

Siis tuli rahvaviiside improvisatsioon ... lõpmata reastikus ... üks sädelevam kui teine. Selline tulevärk oli minule uudiseks. Üks suuremaid, ilusamaid silmapilke mu elus.» («Muusikaleht» 1928, nr. 10.)

1906. aastal oli R. Tobiase nimi juba Eesti Kirjanduse Seltsi asutajate kirjas. Nagu EKS-i asemikkude kogu protokollist 15. VIII 1906 leida, oli ta ka asemikkude kogu liige. On põhjust arvata, et EKS-i viis Tobiase K. E. Sööt.

Tartus luges Tobias «Kalevipoja» mitu korda põhjalikult läbi ja see süvendas veelgi tema ettekujutust ning käsitust eesti kultuuri eripärast. Oma õpilasele Vilma Vahtrikule olevat ta viimase mälestuste järgi öelnud, et «juba «Kalevipoja» pärast tahab ta end eestlaseks pidada». Tobias olnud «Kalevipojast» isegi nii sisse võetud, et hoidnud seda magadeski padja all. Millest niisugune kiindumus? Sellel murdemomendil on Tobiase edaspidisel loominguteel eriline tähendus.

Oluline on siin veel üks teinegi moment. Kas ei aidanud heliloojal peale rahvusliku liikumise aja mõjutustel tekkinud soovi võidelda

uute ideaalide eest rahvuslikul muusikapöllul kaasa ka ta varasem tutvus muusika- ja kirjandusklassikutega? Tobiase õe Johanna mäletamist mööda olevat helilooja isakodus Kullamaal tundide viisi väljas viibinud, komponeerinud ning Homerost lugenud, «mis temal alati taskus oli». Ka on ta koduses raamatukogus leidunud filosoofia-alaseid teoseid. Suurt armastust tundnud ta aga Goethe ja Shakespeare'i vastu. Goethe «Fausti» on ta mitmel pool oma artiklites tsiteerinud. Hiljem Saksamaal elades on ta kirjutanud jõulise dionüüsilise klaveripala «Walpurgi öö», mis on üks huvitavamaid ja omapärasemaid meie muusikas.

Püüd monumentaalsuse poole, soov olla oma loomingus vaba ja sõltumatu oli ka põhjuseks, mis kutsus Tobiase enese käitumises tihti esile spontaanseid meeleolupurskeid ega jätnud mõjustamata ta loomingulist fantaasiat. Nii näiteks kirjutab J. Simm oma mälestustes: «Tobias oli elav, temperamentse iseloomuga [---], hetketi otsekui lövi, taltsutamatu, kuid seejuures südamlilik ja hingeline. R. Tobias otsis elus ja kunstis ikka midagi progressiivset, ta ei jäänud kunagi rahule endisega.»

«Kalevipojaga» tutvudes olid heliloojal juba olemas kõik eeldused, et luua midagi südamelähedast, mille abil ta lootis «veikese lapikese kunsti riikis Eestile võita».

Arvatavasti tekkis «Kalevipoja» kirjutamise mõte tal juba Tartus. Kirjutas ta ju seal oma esimese eeposeainelise melodraama «Kalevipoja unenägu» (XII loo järgi), mis tuli esiettekandele Tobiase autori-kontserdil «Vanemuises» 19. XI 1907. a. Nimetatud teose kohta kirjutab sakslasest arvustaja C. Hunnius 23. XI 1907 ajalehes «Elu»: «Huvitava episode Kretzwaldi Kalevipojast saime melodramatilises ettekandes kuulda, nimelt Kalevipoja mõõgaunenäo kohta. Väga kaunis on kangelase virgumine pikast unest. Orkester leiab päikesetõusu, hommiku hämaruse, ärkava looduse sosistavate häälte ja karjapasanate jaoks kohaseid kujutamiseviisi. [---] Helilooja töötab suurema töö kallal, millel Kalevipoeg aineks on ja mis nagu Schumanni Fausti stseenid meile katkeid kooriga ja orkestriga tahab pakkuda.»

Nagu siit võib järeldada, oli Tobiasel «Kalevipoja»-ainelise suurteose loomise esialgne kavatsus nähtavasti rohkem oratooriumi kui ooperi poole kalduv. Kõige varasem teade Tobiase «Kalevipoja»-käsitluse kohta on 1905. aastast pärit märkus ta enda artiklis («Postimees» 16. XI 1905) «Rahvalaul ja arvustus», kus ta ütleb: «... ka minu «Kalevipoega» mõistavad ainult mõned harvad.» Ei ole küll ka välistatud, et ta selle all mõtles melodraamat «Kalevipoja unenägu». «Vanemuise» uue teatrihoone avamise puhul kirjutab ta: «Igatahes kuulutab aga Vanemuise laulu- ja mänguhoone avamine üht tähtsat ajaloolist pööret meie kunstielus ette, ja nagu 4-rattases kirikuvankris (see oleks 4-healeline koorilaul) sõudsimine me seiaamaani, viibisime vahetevahel ka kõrgemate mättate otsas (nõnda nimetaks ma meie laulupidusid); nüüd lähöksid pea ka toredamad tollad tarvis, oper, oratorium ja sinfonie... Ka Kalevipoja «Lennuk».»

Varsti lahkub Tobias Tartust, et välismaal õnne otsida. Pärast lühiajalist tutvumist Pariisi kunstieluga peatub ta pikemat aega Saksamaal, kus töötab täie andumusega oma oratooriumi «Joonas» kallal,

mille mõte oli tekkinud Tartu-aastatel. Et oratooriumi ettekandega endale mõningat tähelepanu juhtida ning soodsamat töökohta saada, asub ta elama Leipzigi, kus toimubki (küll välise eduta) tema oratooriumi ettekanne. Samal, 1909. aastal kirjutab Tobias ka ühe oma ulatuslikuma helitöö — *capriccio* «Varese sõjasõnumida», mille idee ta oletatavasti sai «Kalevipojast». See tolle aja kohta küllaltki huvitavas helikeeles teos oli mõeldud etteandmiseks Tartu 1909. aasta muusikapäeval, mille korraldamise mõte oli Tobiaselt lähtunud. Häämsatama paneb majanduslike raskustega võitleva Tobiase loomisind, mis kõigest hoolimata otsis avaldumisvõimalusi noodipaberil. M. Lüdigi ütleb oma mälestustes: «Tobiasel oli rikkalik loominguiline fantaasia. Ta skitseeris iga päev uusi helitöid. [- -] Enamasti jäid aga need sinnapaika. [- -] Tobias oli liiga närviline selleks, et ühe töö juures püsida. Raske elu oli ta tervist kahjustanud.»

Jäädes 1910. aastal pikemalt Berliini, kirjutab ta järgmisel suvel ballaadi sopranile ja sümfoniaorkestrile «Sest Ilmaneitsist ilusast» («Kalevipoja» X loost), mis oli pühendatud «Kalevipoja» ilmumise 50. aastapäevale ja kanti ette sel puhul toimunud pidulikul aktusel Tartus 23. VIII 1911. a. Selles teoses ilmuvad Tobiase loomingusse mõned uued jooned, mida nähtavasti võime seostada välismaal saadud muljetega. Kontserdi kohta kirjutab «Postimehes» (24. VIII 1911) L. Neuman: «Iseäralist huvitust pakkus aga eilaseks päevaks komponeritud R. Tobiase ballade «Ilmaneitsist ilusast» (X laulu lõpp). «Kaugelt näen kodu kasvamas» — seekord Eesti muusika, Eesti kunsti kodu, seda helitööd kuuldes. Siin seisab meie ees juba täisverd kunstnik. Ballades annab ennast t e h n i k a küljes väljamaa-reisi mõju tunda. Silmapaistev on prantsuse modern kooli mõju. Kohati tuletaks see töö ka vähe Griegi meelde, kuid sisuliselt on Tobiase muusika omapäraline, oma põhjamaa koloridiga. Ja päälegi on Tobias ülivaimurikas. Olgu see kärsitus sortsilaste ärituses, või ülemeelikus naljatuse naeratuses «köversilma kasvandikku poisikese» üle — ikka on Tobias värske ja tema ülekeevat vaimuteravust kuulad hinge kinni pidades. Ja selle juures ei otsi Tobias iialgi efekti enese pärast, et suurele publikumile imponerida, vaid jääb alati iseenele truuks.»

Sellele teosele on iseloomulikud pehmelt sujuvad, läbipaistvad meloodilised kujundid ja paindlikud, väljendusrikkad retsitatiivid. Need on Tobiase teostes uued ja omapärased jooned. Kogu teosest õhkub värskust, kohati mõjub ta üllatavalt impressionistlikult (eriti alguses — paani flöödisoolo!). Ühtlasi on selliste joonte avaldumine Tobiase loomingus harv nähtus, andes tunnistust tema erksalt vastuvõtlikust loojanatuurist. Kes teab, kuidas oleks helilooja oma loomingus kasutanud eesti rahvaviise, kui tal olnuks võimalust nendesse süveneda? Pole ka võimatu, et ta just nende abil oleks lähemale jõudnud eepose edasiandmisele muusikas. Veel enam — kas ei muutunud eraldatus kodumaast ja ta rahvaloomingust selleks põhjuseks, miks helilooja edaspidi ikka ja jälle lükkab oma kavatsuse lõpliku teostamise tuleviku peale? Tundis ta ju ise selgesti rahvaviisidesse süvenemise vajalikkust: «Küll ei ole rahvalaulud iseenesest veel mitte k u n s t; nad on aga j u u r e d, mille pääl asudes meie helikunst, see õrn taimemeke, see oras ikka kõrgemale tõuseb. [- -] Paneme nad uuesti

kõlama, ja läbi udu tungib võimuga Päike.» (Rahvaviiside korjamise VII aruanne 26.—27. märtsini 1911.)

Oma loomingus ta selleni kahjuks ei jõudnud. On aga põhjust arva- ta, et ta ei pidanud õigeks rahvalike viiside formaalset kasutamist, mis ilmneb mõnes tema endagi varasemas teoses (näit. Fantaasia klaverile — «Kus sa käisid sokukene», «Miks sa nutad lillekene», «Ketra Liisu», «Küll on pulmad»). Pealegi oli nende viiside kasutamine Tobiase poolt erandlik. Kuigi Tobias ei võtnud teoga osa rahvaviiside korjamisest ega ole neid ka oma loomingus eriti kasutanud, kuulub ta siiski rahvusliku muusika alusepanijate hulka.

Konkreetsemad «Kalevipoja»-ooperi kirjutamise mõtted hakkavad ilmuma Tobiase kirjadesse pärast Berliini asumist 1910. a. Samal aastal teatavasti toimus Tallinnas ka VII üldlaulupidu ja pandi nurgakivi «Estonia» uuele hoonele. Võib arvata, et see sündmus Tobiast ükskõik- seks ei jätnud ja innustas teda lõpetama oma ooperit «Estonia» ava- mise puhuks. Nii kirjutab ta 5. I 1912. a. J. Luigale: «Kirjutasin mõne- dele isikutele Tallinnas oma plaanitsetud ooperi kohta, mida «Estonia» avamiseks valmis teha saaksin», ja L. Neumanile (9. VII 1912. a.): «Eesti ooperi kirjutamiseks tundsin end kohustatud ja ka õigustatud olema, kui mitte teistel põhjustel, siis juba sellepärast, et ma vähemalt «Kalevipojast» niipalju aru saan, et teda dramatiserida.» 3. IX 1912 kurdab ta K. E. Söödile: «Ooperi kirjutamiseks jääb mulle ainult üks tund päevas. Pean sügiseni valmis saama.» Ligikaudu samal ajal kir- jutab ta ka H. Siimerile (11. IX 1912): «Ooper kõrvetab nagu tuluke, saaksin kord sellest takistusest üle. [- -] Detailid ei pruugi ma küll veel mitte avaldada; sooviksin ka, et ajalehes mitte sõna selle üle ei kirjutata; tuju ja huvitus kannatab selle all...»

Neist aegadest mäletab Juhan Simm: «Berliinis olles puutusin ma meistriga sageli kokku, elasime paar aastat teineteise naabruses. Ta rääkis oma kavatsusest, kuidas meie eesti muusikakultuuri tõsta ja rahvuslikku joont arendada. Alati läks meie vestlus «Kalevipojale». Ta mängis mulle fragmente «Kalevipojast», nagu «Kalevi viimne sõit» jt. Kuid kaebas ikka ajapuuduse üle. Temaga vestelda oli huvitav. Tal olid avarad mõtted, milles peitus palju sügavust. Kõige rohkem oli tal südamel ikka ooper. Ka mängis ta mulle ette «Kalevipoja» epiloogi, kuid ütles, et selle kallal tahtvat ta veel töötada. Ja lisis, et ka «Suur Tõll» ei ole veel küps. (Sellest teosest, mille eest helilooja on Tartu «Vanemuise» Seltsi Muusikaosakonnalt 162 marka honorari kätte saanud, pole meil midagi teada — V. R.) See oli 1912. aastal.»

11. IX 1912 kirjutab Tobias H. Siimerile: «Ooper, mida kõige hin- gega kirjutan, teeb mulle õieti vähem muret, kui «Jona» omalajal; vii- mases oli materjal hoopis enam spröde. Olen vast ka dramatiliste täp- suste conciperimises natuke küpsemaks saanud. [- -] Oma töö detaili- dest ei tahaks ma veel mitte midagi avaldada, saate ju omal ajal nägema.» Ja teisel: «Kui mul võimalik saab suvel operi kallal töötada, millega oma tributi isamaalsusele tooksin, — siis saaks sellestki. Asi huvitab mind tõesti väga, ja et natuke dramatilist soonekest ikkagi voolab, on isigi üks prof. Straube, kes muidu just mu kõige parem sõber ei ole, avaldanud.» (J. Luigale 18. V 1912.)

VARDO RUMESSEN

Rahaliste raskuste üle kurtes kirjutab ta J. Luigale (30. IV [1912]): «... kuid operi projekti saate Teie küll aitama läbi viia. Et mul nüüd «Hochschule» läbi hoopis teised perspektivid avatud on, lepiksin ka, kui paar Tallinna hrad kokku heidaksivad ja 500 rbl. saadaksivad. Puutuva summa katsuksin siit saada. Ilma selleta ei saa ma mitte selle peale mõtteldagi, et oma operi kallal töötada, kõigevähemalt pean suveks täieste vaba olema; juba et ennast värskendada. Ega siis komponistki massin ei ole.»

Kuidas suhtus R. Tobias «Kalevipoega» ja Kreutzwaldi töösse, sellest annab pildi tema artikkel «Raksa kalju rusikaga» («Päevaleht» 15. I 1911, nr. 11): «Mis aga Kreutzwaldi elutöö mõnele võib olla, kes aastate kaupa võõral maal viibib, kuidas see temale otsekuu ölekõrs on, millest ta kramplikult kinni haarab, et teda internatsionali vool mitte täitsa ära ei neelaks; mis «Kalevipoeg» ülepea meie kunstnikudele (nimelt just ainult meie omadele) anda võib, mida ükski teine luuletus neile pakkuda ei saa; kuidas ta otsekuu kiiker on, mille läbi kaugel rändaja oma kodumaad puhta luule looris silmab.» Nõnda ironiseerib ta eepose arvustajategi üle: «Küll solkis Kreutzwald meie kallima vara häbemematult ära ja siis julges ta veel, nagu oleks ta mõni Cervantes (vaata Don Quijote I ja XX peat., Sancho vägitükk) meile sääraseid rumalusi trakterida, kui näit. XI loo lõpp ja veeuputus XVIII loos. Otsekuu tahaks ta sellega meile ütelda: «Seal on nüüd teie puhas puutumata rahvaluule.» Võtku kuramus kõiki solkijaid! Ega ka Richard Wagner teisiti ei talitanud, kui ta Nibelungi sõrmust oma fassoni järele ümber tahus. Või kas ta siis kellegi salmitegija või keeleteadlane oli? Tuleks Kreutzwaldi ja Wagnerit kriminaalsüü pärast vastutusele võtta! Mis see kõik aitab, et iga sakslane nüüd oma silmaga näitelaval kõiki neid Alberichi ja Siegfriedi kujusid võib vahtida, kui need müthologicalised faktid ja faktorid kõik pahurpidi on pööratud? Et meie «Kalevipoega» eeposeks scholastilikus mõttes nimetada ei taha, Бор с ним! Isegi Ossian ei täida kaugeltki mitte eepose nõudmisi, jõudis aga siiski koguni Goethe läbi pörotada, kes ikka natukene Homerost ja Vergiliust tundis! Vast oleks ta ehk ka «Kalevipojast» paremini aru saanud kui meie kõik kokku. Koolipingi möödupuu nurka!»

Tähelepanдав on artikli see osa, kus Tobias peatub eepose üksikutel episoodidel, vaadeldes neid oma muusikalise kontseptsiooni seisukohast: «On ikkagi vaimutöösid, millel igaviku, kaduvuseta stempel peal on, millede eest looja oma täie eluajaga ja jõuga on maksnud, neid ei saa mõne moodsa [---] romaaniga ühe pulga peale seada. Et esimesest iga tattnina kohe jagu ei saa, pole just kõige suurem õnnetus: mida sügavam meri, seda rõhuvamalt [---] lasub ta, ja sügavuse hämarikus süngitsevad pärlid. Kellel ei tule siin just niisugune pärlimeelde. Ma räägin kohast («Kalevipoeg» X 1. 687—710), kus naeru ja «hummaste hirvitamise» sekka korraga kui välg salmi sisse lööb: «Mööga võlg veel maksmata». Mõni saksa estetikaprofessor tunneks siin tungi terve raamatu niisuguse geniaalse koha üle kirjutada, teeks meile selgeks, et siin humori kõrgem tipp, «kus läbi pisarate naerdakse» jne., end avaldab, et siin «nagu taeva kristallisina läbi marmoriritud pilvedekogu pilgub». Muusikamees jälle leiaks siin täieste ootamata modulatsiooni, mis siiski kompositsiooni ökonomia sees põhineb. Viimasel

on igatahes õigus, on ju üks iseäraldus «Kalevipojas» just tema puhastverd sinfonialine mõjuavaldus; on ju kõik need abinõud, millede läbi ta mõjub, muusika omadega (dynamiliste, koloristlikkude, formaliliste jne.) sugulased. [---]

Nimetan siin Kreutzwaldi lokalkoloriti, tema maastikulist muusikat. See vangistab meeli, kuuled otsekui Eestisse tõlgitud Chopini klaveripoesiat, otsekui kostaksivad Eesti rahvaviisid haljas kevadises lehtmetsas. Kui tema metsakohisemisest räägib, siis kuuled otse just meie kopli latvade kohinat, kuid helidesse sulatatult. — Mäeharjadest ei tea tema midagi lausuda, ehk küll hõiskame: «Üles, üles, hellad vennad», «Mingem üles mägedele». Seda enam leidub «Kalevipojas» mereluulet, mitmekesistes nüanssides. Missugune tore dekoratsioon: Kalevipoeg «Lennuki» laevalael — «kehitlen kübarada». (Lugu XVI.) (J. Luigale kirjutab R. Tobias 31. VIII 1909, et tal on teksil «Kehitlen kübarada» lastekoorile orkestri saatel — V. R.) See oleks alles laulupidu, kui tuhandearvulisest lauljateväest säherdune melodia ühehäälelisel monumentaallettekandel vastu kostaks.»

Katkendist nähtub, kui selgesti kujutas Tobias endale ette oma ooperi üksikuid stseene, seostades neid mõttes konkreetsete muusikaliste kujunditega. Üksikute seostamata episoodide kõrval nägi ta ette ka ooperi terviklikku arenguliini: «Nagu värvirikas orkestrimäng libiseb Kalevipoja elukäik meie fantasiast mööda; ilutsevate viisikäändude sekka kõlab algusest saadik ja mida kaugemale me jõuame, seda kohutavamalt tume akord. Me võime siin Fatumi käppa käega katsuda, ja näeme ette ära, et kangelane sest mööda ei pääse, sõnad (XIII 230 j. s. e.): «Sulane sa, ma isanda, Sina minu väest ei pääse» tuletavad põnasõnalt Byroni «Manfredi» vandevormilt (Bannslusch) meelde. See pessimistiline tuju, ilmavalu, on öieti Beethoveni X sümfooniast [arvatavasti IX sümfooniast — V. R.] uuema aja muusika sisu olnud; meie võiksimme teda Beethoveni muusaks nimetada. Mitte ainult kõrvaldele lõbutunnet helide sulavuse varal — mitte mõtete üleandmine kunstilise sinfonia arhitektonika tõttu, vaid hingelist tundeilma kuni viimase juurteni vapustada. — Ilus oli päikesesära suvisel hommikul; aga ju ilmuvad keskhommikul taevavõlvil kerged siidipilved... põnev vaikus, koguvad pilved ja matavad päikesekiired oma tahta; öudne pimedus; enne veel kui õhtu jõuab, on maru mässamas. See on meie eepose draama. Ei aita midagi, et luuletaja meid trööstida katsub: «Küll siis Kalev jõuab koju Eesti põlve uueks looma». (Kõige nõrgem koht terves lugulaulus, see Eesti), ei taha me lihtsalt uskuda, aimame virvakat Götterdämmerungi. Nüüd saame ka selle imeliku luuletuse võtme kätte: kas [---] siis kangelase hiiglatembud tema ainuke süngi? Või on just peaasi ikka tema saatuse traagika? Kreutzwald ei olnud mitte ainult sinfonikus, vaid tema kunst rajaneb filosoofialisel alusel. [---] Dante vaim lehvib siit vastu, Eesti vammuses. Dante põrguvarava epigramm «Lasciate ogni speranza» — jätke kõik lootused, kes teie siit läbi lähete, tuleb meelde kui meie Hermannii meestekoori prologi kuuleme: «Isamaa ilu hoieldes». Nii sütitas tungal peeru lõkendama; meie aimame nagu teatris, et näiteriide tõusul suur draama tulemas on. [---] Me võime kust küljest tahes

Kalevipoja kallale asuda, igal pool heliseb meile nägemata muusika-harmonia vastu. Et dramatilised osad Kalevipojas täitsa muusika kujutamisvalda käivad, on selge; niisama kui tema elegialine surma aimamine: «Õnne aja õilmekesed» XX 1. Kui ooperitao-line on see isa hää l kalmukünka alt, ja need linnud, isegi siil, kes nagu kehastatud head geniused kangelast toetavad. Nüüd on kõik läinud: «Manal ei avaldust, kalmukünkal ei kuulutust». (XIX) Ja mis-sugune tõus, missugune *crescendo* sõjalikus «tutu-lutus»!

Ütelgu nad Kreutzwaldi kohta mis tahes, mina jään selle juurde, et ta hiiglaülesande kanda võttis, mille tarvis tal jõudu ei ulatanud, aga rabeles enese välja, nagu Kolumbus tuttavas muinasloos. «Ich liebe den, der unmögliches begehrt», ütleb Goethe «Faustis».

Siinkohal tuleks veidi peatuda Tobiase vihjel Dantele. Tema kavat-ses eepost *dramatiseerida*, luua uut, iseseisvat kunsteid. Sel-lega on arvatavasti seletatav ka teose raskuspunkti asetamine traagilistele momentidele. Nii on ta loobunud motiivist «Küll siis Kalev jõuab koju», mis puudub ka ta melodraamas ««Kalevipoja» epiloog». Kuid oleks vää r tõlgendada Tobiase kavatsust kitsalt, näge-mata tema püüdu käsitleda ooperis üldnimlikke suuri probleeme. Tobiase ja Wagneri teatavat paralleelsust võib siin näha mütolooilise aine käsitlemises: Tobiase vihje Wagneri «Jumalate hukule» («Nibe-lungide sõrmus», viimane osa) ei ole juhuslik. Oma artikli lõpetab Tobias kindla usuga oma rahva ja tema muusikakunsti tulevikku: «Kui siis Kalevite poega veeres kaljuväravasse, hüüetie ülevalta: «Raksa kalju rusikaga». Kus on see plastikaline kunstnik, kes säärast pooset, säärast «*ecce homo*» kujutada julgeks? Jälle muusikaline alltekst! Ju kuuleme, kuidas puhkpillide pleki läbilõikav kärin käris-taval dissonanzil, Piatti üdist läbitungiv hoop, viulite kisendavad ülemised oktaavid seda situatsiooni illustreerivad: abita ja siiski vägev kangelane!

Ka Ossian on muusikaline, kuid «Eestlane olen, eestlaseks jään!» Ei jää meie kanded võõra maa remmelgate otsa rippuma; müürissepad, kindlat vundamenti Estoniale, et forte-fortissimod seinasid ja lage mitte ei purustaks [- -].»

Siin leiame juba otsese vihje helilooja enda teosele ««Kalevipoja» epiloog», mille ta Berliinis 1912. a., s. o. aasta pärast nimetatud artikli avaldamist kirjutas deklamaatorile ja suurele sümfooniaorkestrile. Selle sisutiheda poemi raskuspunkt on antudki edasi sõnadega «Raksa kaljut rusikaga», kus ootamatult astub sisse meeskoor oma võimsa kõuetaolise hüüatusega orelil forte fortissimo saatel. Milline julge ja ootamatu modulatsioon mi-minoori toonika septakordilt sol-diees minoori! Ja sellele järgnev võimas rusikahoop orkestri *tutti*! Konk-reetsed kujundid ja nende suurepärase teostus on alati olnud Tobiase tugevamaid külgi. Kui aasta varem kirjutatud ballaadis domineeris rahulikult jutustav laad ja omapärsed retsitatsioonid (pentatooni-kal põhinevad — seega veidi idamaise värvinguga), siis ««Kale-vipoja» epiloog» on läbini dramaatiline teos, kus suurt osa etendab orkester, mis, arvestades meie toonaseid võimalusi, on tublisti suuren-datud (kolmekordne koosseis) ja kus esinevad veel deklamaator, mees-koor ja orel. Teos jätab võimsa mulje, hämmastades nii oma uudse

harmonia, teostuse originaalsuse kui ka jõulisusega. Võib julgesti öelda, et see on üks tähelepanuväärsemaid helitöid eesti muusikas. Esiettekandele tuli see «Estonia» uue hoone avamise puhuks korraldatud eesti helitööde sümfooniakontserdil 25. VIII 1913. a. Teost juhatas autor, kes selleks oli sõitnud kodumaale. Samas tuli ettekandele ka Tobiase teine «Kalevipoja»-aineline teos — ballaad sopranile ja sümfooniaorkestrile «Sest Ilmaneitsist ilusast». Kontserdi kohta kirjutas J. Simm («Postimees», 28. VIII 1913): «Teiseks uudiseks hra. Tobiase poolt oli sinfoniline melodram «Kalevipoja epilog» orkestri ja orelisaatel. Siin on Tobias täieline filosoof muusikas. Kui järjekindlalt ja osavasti muusikalised mõtted siin on läbi viidud, paneb üllatavalt imestama [- -].» «Päevalehes» (26. VIII 1913) ütleb sama kontserdi kohta H[ans] S[ii]merl: «Terve muusika on descriptiv, kirjeldav ja väga hästi õnnestunud teksti kohta. Muusika on modern-stiilis kirjutatud. Kogu mõju orkestris tõstab veel orel.»

Nagu sellest võib järeldada, võeti teos kodumaal hästi vastu — epiloogi viimast osa tuli isegi korrata. Oma teosega suutis Tobias sisendada usku mitte ainult enda võimetesse, vaid kogu eesti muusikakultuuri tulevikku. Teadaolevatel andmetel pole seda teost hiljem Eestis ette kantud.

Pärast «Estonia» avamispidustustelt tagasipöördumist Berliini tekkis tal mõte korraldada seal oma helitöödest ulatuslikum kontsert, mille kavasse võttis ka kaks «Kalevipoja»-ainelist teost. Nii kirjutab ta 7. I 1914 H. Siimerile: «Praegusel silmapilgul olen ma kõik ühe kaardi peale pannud, mitte kergemeelselt, vaid täie äratundmisega «Kalevipoeg» Berliinis. Ka Eesti rikkuse panen ühes kaalu peale, riskerin ühes kõige oma kättesaadud positsiooniga. Olgu see aluseks, et teised Saared [siin mõtleb Tobias Mart Saart, kelle loomingu vastu ta sügavat huvi tundis — V. R.] ja kes veel on, et nende tee seia Euroopasse tasandatud oleks. Ega mul muidu julgust ei oleks olnud, kui mul mitte suvel oma isa kalmukünkal ja mõnede väheste sõbrate sügavast arusaamisest Estonia puhul nagu oleks vastu helisenud: «Mitte ära tüdida!»»

Nimetatud kontsert toimus 22. I 1914. a. Berliini Kuningliku Muusikaülikooli kontserdisaalis, kus teiste teoste hulgas tulid ettekandele melodraama ««Kalevipoja» epiloog» ja ballaad «Sest Ilmaneitsist ilusast». Kontserdi korraldamisega seotud raskustest hoolimata püüdis Tobias sellega mitte ainult enda positsiooni Berliinis kindlustada, vaid juhtida saksa muusikute tähelepanu eesti muusikale ja avada talle tee Euroopasse. Kontserdi kohta kirjutas Aleksander Läte («Postimees» 14. I 1914): «Esimeses osas oli juba tunda ballade «Ilmaneitsist ilusast», mille soprano solo osa prl. Elisabeth Ohloff meisterlikult kuuldavale tõi, ja «Epilog» Kalevipojast, orkestri ja retsitatori jaoks. Tobiasel on palju häid, kõrgeid tahtmisi ja täisverd kunstniku inspiratsiooni. Ta otsib iseseisvaid teesid ja ei anna ennast harilikkude, igapäevaste mõjude alla, vaid püüab ise oma radasid ajada.»

Kontserdi tulemustega jäi Tobias ise üldiselt rahule. See andis usku oma võimetesse ja tiivustas edasi töötama. Ta kirjutab (H. Siimerile 20. II 1914. a.): «Meister Humperdinck tuli kontserdi vaheajal minu juure ja surus mulle kõikide kunstnikkude ees kätt «Ilmaneitsi»

ja «Epilogi» kohta väga kiitvaid sõnu üteldes. Olgu ta nüüd kudas on peab kõigea rahul olema. Suurte raskuste all oleme põhja pannud, ikka edasi!»

Veel samal aastal kinnitas Berliini Kuningliku Muusikakooli rektor prof. H. Kretschmar Tobiase teooria ja kompositsiooni õppejõuks. Selleks pidi ta astuma Saksa alamaks. Puhkenud maailmasõda aga muutis kõik ta loomingulised plaanid. Tobias kutsuti sõjaväkke. Ooperi loomine lükkub jällegi edasi. Sõjaväest vabanedes on tal käsil juba uus suurteos, oratoorium «Sealpool Jordanit», kuid ka «Kalevi-poeg» on endiselt plaanis. Veel mõni kuu enne surma kirjutab ta L. Neumanile (16. VIII 1918. a.): «Paremat ainet oleksin vaevalt võinud valida. [Oratooriumi «Sealpool Jordanit» kohta — V. R.] Kui sõdurina ööseti lumetuisus vahipostil pidin seisma, sain esimesena ergutuse selleks tööks. [— —] (Muuseas minu isiklik olukord: ka minu kodumaa asub «Sealpool Jordanit» — saavutamatu «kuldrannake» —). Tõsised ajad — tõsised laulud. [— —] Nüüd alles võib alata Kalevipoja lõplik väljatötamine.»

Kuid saatus määras teisiti. Tobiasel jäi teostamata kümmekond aastat kestnud töö ühe ta suurima teose kallal. Kahjuks on tagantjärele raske kindlaks teha, kuipalju jõudis Tobias «Kalevipoja»-ooperi visandeid teha. Need võivad aja jooksul hävinud olla. Peale kolme eespool nimetatud helitöö pole midagi säilinud (Teatri- ja Muusikamuseumis on ainult paar mustandilehekülge).

Tobiase elutee katkes, kui ta oli alles 45-aastane, kuid veel enne surmagi tegeles ta mõte «Kalevipojaga». Oma mälestustes kirjutab Silvia Tobias: «Isa elulõpp langes Esimese maailmasõja aastatesse. See raske aeg inspireeris ta viimased helitööd. Meenub tema «Sõjakkuller»: deklameerinud «Kalevipojast» pärit teksti, istus isa klaveri taha ja siis kõlasid rasked, madalad rütmilised akordid, nagu oleks traavinud tõelise sõjasõnumitooja ratsu.»

Jäid lõpetamata paljud teosed, millest suur osa on paberile märgitud juhuslikult, kiiruga, peaaegu et visandlikult. Nagu surma eelaimusest räägib ta viimane kiri: «Tahaksin ka kõik varemad kompositsioonid täielikult lõpetada; kuid välja valida, trükivalmis teha, — ennem kirjutati siis juba midagi uut. Nagu näete, on minu närvid täieste läbi, kuid s a t i s e s t. Tervitage kodumaa poegi ja tütreid. Kasvagu, õitsku meie isamaa — kui ka ainult helides.» (L. Neumanile 16. VIII 1918.)

Nüüd, pärast aastakümneid kostavad ballaadi «Sest Ilmaneitsist ilusast», «Kalevipoja unenäo» ja ««Kalevipoja» epilooigi» helid uuesti Tobiase sajandale sünniaastapäevale pühendatud pidulikul kontserdil samas «Estonia» kontserdisaalis, mille avamisel kuuekümnenda aasta eest helilooja ise oma teoseid juhatas.

Heino Väli

KAASAKÕNDIMIST MEIE LASTERAAMATU TEGELASEGA

Eesti lastekirjandusel puudub seni kirjapandud ajalugu. Rääkimata antoloogiate ja monograafilistest uurimustest — puudub isegi täielik koondbibliograafia. Süvenenum pilguheit meie kirjandusepuu selle võraoksa väljakujunemisse nõuab rohkemat eeltööd kui selle loo autoril võimalik teha. Tähistatuid radu pidi õnnestub eesti lastekirjanduse tegelastega jalga käia alles sõjajärgsete aastate loomingus.

Kui lugeda meie kirjasõnalise lastekirjanduse nurgakiviks Fr. R. Kreutzwaldi «Eesti-rahva Kasulises Kalendris», tõsi küll, mitte spetsiaalselt lastele kirjutatud ja väljaandes ka lõpetamata jäänud mugandust «Reinuvader Rebane», siis võime võrsuama hakanud oksa idupunga vääristada 1850. aastasse, millal nimeetatud teos eri raamatuna ilmus. Siitpeale kinnistuvad lasteraamatute kaantele eesti kirjandusklassikasse jäänud nimed: L. Koidula, F. Kuhlbars, J. Pärn, J. Kunder, J. Bergmann, J. Kõrv, K. E. Sööt, E. Peterson-Särgava, E. Bornhöhe, E. Vilde, A. Kitzberg, E. Enno, A. H. Tammsaare, O. Luts ...

«Reinuvader Rebase» ja Kilpla-lugudega viis Kreutzwald lugeja omapärasse allegoorilisse maailma, tema «Eesti rahva ennemuistsed jutud» haaravad tänaseni poeetilise fantaasiaga. Neis naerdakse välja ahnust, rumalust, teesklust ja teisi inimlikke ning ühiskondlikke pahesid, õhutatatakse hindama armastust, sõprust, ilu, tarkust, töökust ja austust.

Lausa jõudsalt ega suisa ülespoole see vääristatud oksaharu kasvama ei hakanud. Kreutzwaldi järel suutis J. Kunder küll hoiduda klerikaalsest õpetlikkusest ja jäi talupoegade ilmalike ning praktiliste huvide piiridesse, kuid teist tolle aja häda — moraliseerimist — ta oma lastejuttudes vältida ei suutnud. Ilmsesse idealiseerimisse kaldus ta ka eeskujude pakkumisel. Kuid tema «Eesti muinasjutud» (1884) osutuvad Kreutzwaldi-poolsete kõrval möödunud sajandi parimaiks, tema loodusteaduslikud õpikud «Maakera elu ja olu» (1878) ja kolmeosaline «Looduse õpetus» (1877—1885) olid meie esimesed kordaläinud ja mitmel aastakümnel kasutatud emakeelsed kooliraamatud. Siinkohal võiksime meenutada ka C. R. Jakobsoni «Uut Aabitsaraamatut» (1867) ja eriti kolmes jaos väljaantud «Kooli Lugemise raamatut».

Möödunud sajandi viimaste kümnendite Eestimaa oli oma vaimses ärkamises teatavasti romantikajanune ja isamaa vainud täis laulikute hõiskeid. Spetsiaalselt laste jaoks liidab oma hääle sellesse hõiskavasse koori koolmeister F. Kuhlbars. Ehk küll tihtipeale eluvõoras ja ilutsev, paneb ta meie laste laulurepertuaarile siiski tugeva põhja, ta lauluparemik võlub ka tänast last oma sõnastuse lihtsuse ning südamlikkusega.

Seesugusest ümbrusest tuleb otsima hakata eesti lastekirjanduse esimesi kangelasi ja on igati seaduspärane, et esmalt sunnib ennast märkama ustav Ulo J. Bergmanni ballaadist. Muistse vabadusvõitleja Ülo heroiline kuju on koolilugemike kaudu jäänud heaks saatjaks paljudele põlvkondadele. Samast kaugest

HEINO VÄLI

romantiseeritud minevikust tõuseb Ülo kõrvale ja vallutab lugeja noor talupoeg Jaanus, Jüriöö legendaarne Tasuja, kes esitab deviisi: enne võitlejana surra kui orjana elada! «Tasuja» (1880) autor E. Bornhöhe on oma ajas ja Eestimaa oludes silmapaistvalt eemistel ideoloogilistel positsioonidel. Tasuja ideaalide järjekestvusest annab kõnekalt tunnistust seegi, et jürikuus 1943, legendaarse Jaanuse võitluspäevist kuussada aastat hiljem seisis eesti sõjamees Suures Isamaasõjas taas põlismaelasega süütsi, Tasuja deviisi suul ja ideaalid põnes.

Ustava Ülo ja rahvatasuja Jaanuse kõrval jäävad kaunikesti kahvatuks teised selle ajastu, kas või näiteks A. Saali rahvusromantikast kantud ja ülemagustatud Aitad, Leilid, Vambolad. Siinses käsitluses tuleks mööda vaadata ka Vilde «Mahtra sõjast» ja kogu täiskasvanutele mõeldud kirjandusest, mis muidugi oli ka noortele loetav. Küll aga sunnib endal peatuma E. Vilde «Minu esimesed triibulised» (1904).

«Esimesi triibulisi» kirjutades ei mõelnud Vilde küll ülepeagi lastele, kuid lastekirjanduse kullafondi on see lugu jäänud ja on tähelepanuväärne selle poolest, et siin toob Vilde oma noore tegelase romantilisest minevikust üpriski vähem romantilisele kaasajale pika sammu lähemale ning annab aidamehe Eedi ja rüütlivõsukese näol lastekirjandusele silmapaistva meisterlikkusega loodud realistlikud tegelased. Seda realismi jätkab Kitzberg oma lapsepõlvemälestuste põhjal kirjutatud lugudes «Hansu-Mäidu» ning «Jaan ja Henn koolis», milles meeldiva soojusega kõneldakse noorte elust kodus ja koolis. Ja siis tuli ka Oskar Luts oma «Kevadega».

1912. aastal ilmunud «Kevade» on jäänud ja küllap jääb veel pikaks ajaks eesti laste lemmikteoseks. O. Lutsu ande tugevad küljed — muhe jutustamisviis, hea tüüpide loomise oskus — avalduvad «Kevades» erilise imekusega. Jutustus annab ammendava pildi omaaegsest koolielust ja -oludest, teda kannab kevadiselt värske ning lüüriline vaim, Rahutu rähkleja Toots, antvärgivõsu Kiir, unistav Tali, talupoeglikult tõsine Tõnisson, kõike kergelt saama harjunud perepoeg Imelik paaris endassesulgunud popsipoja Kuslapiga, aga sinna juurde omamoodi elufilosoof kellamees Lible, köster Julk-Jüri ja talle vastandatud õpetaja Laur — rikas ning värvikas tüüpide galerii, millest mitmed said varsti üldnimedeks.

«Kevade» ilmaletulek oli üks harvu pidupäevi. Ei suutnud ka Luts ise oma esikteost ületada, tema Lauka talu poisid Juhan ja Kaarel ei sunni endast eriti kõnelema, lastekirjanduse selleaegse tegelase ilmestusse kumbki olulisi jooni ei lisa. Portreed hakkab süvendama alles J. Parijõgi, vahest andekaim sellel ajajärgul lastekirjandusele spetsialiseerunud vähestest kirjameestest.

Tänu Lutsule ja Kitzbergile oli sajandi esimeste kümnendite lõpuks lastekirjanduses elama pandud mitmeplaaniselt kujutatud koolipoiss. Tõsi, see koolipoiss käis küll tsariaegses koolis, kuid tsariaeg ise oli alles hiljaaegu seljataha jäänud, endine elukorraldus veel elavalt meeles. Nii ei tarvitsenud ajatasandite erinevus tolaaegset lugejat tõenäoliselt palju segada. Kui koolikorraldus ja sellest tulenev oligi muutunud — olgu või emakeelse õpetuse tulek —, siis vabrikueellu ja moonakülla ei puhunud uued ajatuuled niigi palju; revolutsiooni tõusulaine oli vaibunud, peremees jäi ka kodanluse võimule tulles peremeheks, tööori tööorjaks, vaesus majasse.

Vabriku- ja moonaküla miljöös vermitud elutunnetusega hakkabki töölisperekonnas kasvanud Parijõgi tooma uusi jooni meie lastekirjanduse seni võrdlemisi ühekülgse olustikus elava tegelase näkku ning ümbrusse. 1926. a. ilmub tema jutukogu «Semendivabrik», neli aastat hiljem moonakalaste elu kujutav «Jaksuküla poisid».

Parijõe lemmikvõtteks on elu ja ümbritseva kujutamine lapse enda suu ning silma läbi, millega ta saavutab vahetuse ning veenvuse. Laps tema juttudes jälgib asjalikult tsemendivabriku tööliste elu: näeb ainelist kitsikust, palkade kärpimist ja streike, mängudes vanemaid jäljendades loob halastamatult täpseid pilte ümbritsevast tegelikkusest. Selles sünges olustikus lehvib Parijõe tegelaste kohal hea kaitseinglina kirjaniku soe huumor ja delikaatsus, lapsed jõuavad kasvades mängude juurest esimese töö rõõmude ning raskuste juurde, paremast unistamisest ja esialgu alles ebateadliku klassitunde ärkamise juurde.

Avardanud eesti lastekirjanduse tegelase mõttemaailma ning mängumaid tööliskeskonnaga, avaldab Parijõgi 1927. aastal kaks reisiraamatut, milles ta sihikindlalt väldib moes olevat põnevusromantikast. Tema laevapoiss elab laevapoisipäevade tõelistes raskustes ning rõõmudes ja haarab oma reipuse ning optimisega. Värske realismitunne saadab kirjaniku matkaselle hiljemgi, olgu reisisihiks kas koduradased Alutaguse metsad või lahetagune Soome. Töö realistlikkus ja sotsiaalne erksus, millele lisandub noorte tegelaste hingeelu sügav läbivalgustamine ja kunstimeisterlikkus, annab Parijõele õigusega suure osatähtsuse meie 20-ndate ja 30-ndate aastate lastekirjanduses.

Tagasi vaadates meie lasteluule käekäigule näeme, et sajandivahetusel hakkab selles valdkonnas ilma looma K. E. Sööt, kelle looming kujuneb eelkäijate omast viljakamaks. Sööt jätkab lasteluules märgatavalt rahvatraditsiooni, kogu «Lapsepõlve Kungla» (1923) toob rohkem kui seitskümme lastelaulu, milles lastepärane sisu on õnnestunud liitunud lastepärase vormiga. Paljud Söödi lasteluuletused saavad nii omaseks, et neid segatakse ära rahvalauludega.

Üsna vähenõudlike värssidega alustas oma teed lasteluulesse E. Enno, kuid leidis õige pea lastekohase lihtsa ning südamliku luulekeele. Laste igapäevaseid töid-tegemisi sädelevalt ning humoorikalt kajastavatest lauludest võitsid paljud üldise populaarsuse (näit. «Marjule», «Juss oli väike peremees», «Aha ai, aha pai» jt.). Hinnatav on Enno lasteluules seegi, et laste elu rõõmsakoelise kujutamise kõrval jätkub luuletajal pilku ka vaesemate kihtide argipäeva nägemiseks ning sugestiivseks värsistamiseks.

20—30-ndail aastail kujunes viljakaks lastekirjanikuks Julius Oengo-Oro. Kuigi ta on kirjutanud ka lastejutte ja näidendeid, väärivad esiletõstmist kõigepealt ta lastelaulud, eriti looduslühirika, mida ta varasemast tõhusamalt arendas realismi suunas. Kahjuks on suur osa J. Oro loomingust jäänud käsikirjadesse ning laiali omaaegsesse ajakirjandusse, kus ta alles avastajat ootab.

Parijõe järgi seadsid oma sammu lastekirjandusse 30-ndate aastate proosadebütandid R. Janno ja K. Ristikivi, samuti neile hiljem lisandunud E. Tammlaan, ent eeskäija laeni tõusta neil ei õnnestunud, nagu ei õnnestunud lisandada ka midagi olulisemat uut lasteraamatu tegelase nendeks aastateks kujunenud ilmesse. Oma Kill Martuse lugudega üritas K. A. Hindrey käsitleda kaasaegset koolielu, kuid jäi kuskile poolele teele, monotoonse jutustamisviisi tõttu kujunes vähekõitvaks M. Metsanurga tugeva ühiskonnakriitilise suunitlusega noorsoojutustus «Mändide all», täit kunstilist ühtlust ei saavutanud J. Vahtra oma külaolustikku kirjeldavais noorsoojuttudes. Ehk küll lasteraamatuid ilmus neil aastail hulganisti, hakkas nende tegelase palet ähmastama ja tema maailma risustama autorite eesmärgiseade ning kasi kunstisuutlikkus. Ka eeldustega kirjanike sulge kammitsesid väikekodanliku keskkonna ideaalid, harjumused ja maitset, sissejuurdunud klerikaalsed arusaamad, elukauge fantastika, süvenev hurraapatriotism. Oma lõivu moejoonele maksis isegi Parijõgi 1937. aastal ilmutatud «Teras-

poisi» näol, milles elu positiivse poole ühekülgse näitamise tagant kostab läbi kodanlusele meelepärane raudse ülinooruki kontseptsioon.

20-ndate aastate lõpust alates kirjutas mitmeid realistlikke loomajutte R. Roht. Juba esimestes sellealastes teostes näitas ta end hea asjatundjana ja lüürilise, ent tõsielulise jutustajana, kes oskas isegi loomade antropomorfiseerimist kasutada ilma tõelisuse illusiooni oluliselt häirimata. Antropomorfiseerimisest Roht päriselt ei loobu, kuid oskab piiri pidada. Saavutuseks loomajuttude valdkonnas sai A. H. Tammsaare «Meie rebane», oma realismiga köitis E. Tammlaane «Laevakoer Tuhk», kodumaa randadele juhtis noore lugeja pilgu A. Mälk oma tõsieluliste vaatlustega «Jutte lindudest». Poeetiliseks ning lüürilis-fantastiliseks kujunes putukate maailm I. Truupõllu raamatutes «Rohelise päikese maa» ja «Öömori okaslinn», ehk küll teoste väärtust madaldas vastutulek väikekodanlikule maitsele: putukate ehtimine edevatesse tualettidesse, paljud pulmarongide ning võõrsilkäikude kirjeldused jms.

Uldjoontes sellisena ja sellises ümbruses astus meie lasteraamatu tegelane murrangulisse 1940. aastasse. Muidugi oli ta pidanud enda eest seisma ja tihti tuli olla tagaplaanilegi tõrjutud tõlkeraamatu esinduslikuma ning mitmetahulisema tegelase poolt. Sarjades «Looduse lasteraamat», «Looduse kuldraamat», «Targad tähed», «Rõõmus raamat», «Kuldne kodu», «Vikerkaar» jt. ilmus eesti keeles kirjutatu kõrvale mõndagi väheväärtuslikku, aga ka hästivalitud laste- ja noorsooraamatuid maailmaklassikast ning kaasaegsete tuntud lastekirjanike sulest; üha sagedamini, ehk küll peamiselt mudilastele, kõneles eesti keeles nõukogude lasteraamatu kangelane.

Kasvav huvi vene lasteraamatu vastu iseloomustabki esimest nõukogude aastat eesti lastekirjanduses. Juba 1941. aasta algupoolel võis noor lugeja endale meelepärased valida veerandsajast vastsest tõlkest. Meie enda lasteraamatu kangelane aga sattus nagu nõutusse; aasta jooksul ilmutab ta end ainult kolmes raamatus. Meelis, Lehola vanema Lembitu poeg E. Kippeli ajaloolises jutustuses tutvustab end siiski meelekindla noorukina. Sattunud poisikesest peast saksa röövrüütli kätte, ei lase ta end vitsa- ega katoliikliku jumala hirmu all mustakuuliseks ristikoeraks kasvatada; seiklusrikas põgenemistee toob ta Dünamünde mungakloostri Tarbatu linnuse alla, kus ta koos vene vürsti Vjatškoga mehiselt langeb ebavõrdses võitluses. Suure Isamaasõja eelõhtul kujunes «Meelis» tähendusrikkaks proloogiks algavate võitluspäevade kujutamisele. J. Sütistelt saavad mudilased värsiraamatu «Kalamehed», mille pealkiri kõneleb ise enda eest, poemiga «Töörahva riik» üritab P. Viiding esimesena otseselt lähendada murrangulist aega laste arusaamisele, kuid vist ei olnud asjad autorile endalegi veel küllaldaselt klaarid. Katsetuse tasemelt pisut kõrgemale tõusevad siiski ajakirjas «Pioneer» ilmunud T. Braksi minevikuainelised jutustused «Kärnipoisid» (1940) ja «Võitlusvennad» (1941, raamatuna 1946).

Kõigele lisaks pillutas alanud sõda laiali eesti kirjanikkonna: kes läks rindele, kes evakueerus Nõukogudemaa tagalasse, kes jäi sünnimaal okupatsioonile jalgu. Täies loomisjõus hukkus esimesel sõjasuvel meie lastekirjanduse kandvaim tala J. Parijõgi, blokaadipäevade Leningradis lahkus elavate keskelt E. Kippel, Saksa maal koonduslaagris jättis elu E. Tammlaan, sünnimaale pöörasid selja lootusrikkalt alustanud K. Ristikivi, A. Mälk jt.

Muserdava okupatsiooniaja ja raske haiguse kiuste jätkas «Vutimeeste» teise raamatu kallal tööd R. Janno. Oma «Kassisaba poisid» lõpetas kirjanik kolm kuud enne surma (septembris 1942), kuid toonasest üldisest tasemest tunduvalt üle ulatuv käsikiri jõudis kirjastajate kätte alles kolm aastakümnet hiljem. Tõsi-

selt võetava, rõhutatult kodutundest kantud luuleraamatu «Kallis kodu» avaldas 1944. a. algul Kersti Merilaas. Kuid üldiselt ei innustanud aeg laule looma ja nii ilmusidki 1942. a. postuumselt Parijõe «Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte», 1943. a. Leida Tigase veel rahupäevil «Looduse» lasteraamatute võistlusel auhinnatud loomajutt «Hunt ja kutsikas» jms. Enamasti iseloomustab ilmunut ajastu ainuvõimalik apoliitilisus, kuigi leidub ka katseid inimvahekordadele antud hinnanguis okupantidele meeldida.

Pidupäevadeks eesti lastekirjandusele ei saanud sõjaaeg kujuneda Nõukogude-maa tagalaski. Spetsiaalselt noortele anti välja vaid kaks raamatut: esimesest eesti sõjamehest Nõukogude Liidu kangelase Arnold Mere portree «Noor kangelane» M. Raua sulest ja P. Rummo «Käskjalg Kalle», milles kirjanik viib meie lasteraamatu tegelase veel kord 1343. a. Jüriöö võitlusse. Ülejäänud osas pidi noorte lugemisjanu rahuldama täiskasvanuile kirjutatud võitlusluule ning sõjaaja napolisõnaline ja mõneti skemaatiline, kuid konfliktitihed lühiproosa.

Esimesed sõjajärgsed aastad eesti lastekirjanduses on ühekülgised ning loomisahtrahd. Kasina raamatuturu võtavad oma valdusse loomajutud (R. Rohult, L. Tigaselt) ja loomamuinasjutud (A. Jakobsonilt). Lastekirjanduse ebarahuldavale olukorrale üleliidulises ulatuses pööras 1946. aastal tähelepanu NLKP Keskkomitee, samal sügisel tuli meie lastekirjanduse käekäik vaagimisele ka eesti nõukogude kirjanike I kongressil. Kirjanike Liidu juurde moodustati noorsookirjanduse sektsioon.

Esimese katse suletud ringist välja murda teeb L. Kibuvits jutustusega «Kaks meest ikka kaks meest». Paraku jääb jutustus okupatsiooniaegsest elust Eestis ja maa vabastamisest Nõukogude armee poolt veel kunstiliselt abituks. Resultatiivsemaks ei osutu ka R. Rohu kodanliku korra ülekohtust kõnelev ja nõukogude võimu õigluse esiletõstmist üritav «Noorte pere». Jutustuses «Esimene veerandaasta» püüab Aino Tigane käsitleda nõukogulikku koolielu, kuid komistab ainestiku pealiskaudsele tundmisele. Eelmistest edukam on T. Braks, kelle 1947. a. ilmunud «Punaoja poisid», tõsi küll, ei too meie lasteraamatu kangelast veel kaugeltki kaasaega, kuid 1905. aasta revolutsioonisündmuste taustal lisab siiski uusi palgejoni juba Parijõe poolt väljajoonistatud moonakalapse näkku.

Diskussioon lasteraamatu kangelase üle jätkub 1948. aastal Moskvas korraldatud lastekirjanduse-alasel nõupidamisel, kus muu hulgas mõistetakse hukka ühiskondlike suhete lihtsustatud kujutamine tinglike vormide kaudu. Paraku, tõstes küll esile vajadust võidelda lastekirjanduse ideelise puhtuse eest, kodanlike igandite, apoliitilisuse ja formalismi vastu, unustati medali teine pool: kuidas, täpsemalt — medali teist külge nähti lihtsustatult. Isikukultuse pinnal tekkinud konfliktituse teooria eitas nõukogude ühiskonnas sügavamate vastuolude võimalust, ka lasteraamatu tegelases sooviti näha eelkõige poliitiliste ja didaktiliste loosungite klantspildilikku illustratsiooni. Unustati nii elutõe vajalikkus kui ka lastekirjanduse spetsiifika.

Loomulikult hakati esitatud nõudeist lähtuma ka eesti lastekirjanduse tegelase vormimisel. Pidurdavaks osutus veel asjaolu, et kodanlusaegse lastekirjanduse halvad traditsioonid ei olnud kirjanikes kaugeltki surnud, sotsialistliku realismi olemus aga alles läbitunnetamata. Ilmnes lõhe teose idee ja sündmustiku arendamise vahel, see lõhe täideti autoripoolse õpetliku äraseletamisega (E. Krusten «Sinisulg depoost», L. Kibuvits «Tuljak ja Tups» jt.).

Allakriipsutatud sotsiologiseerimistendentsi kõrval ei puudunud katsed kaasaegse ilmestusega tegelaskuju loomiseks. Rõhuasetusest räägivad pealkirjadki: «Pioneer Sulev» (V. Laidustare), «Enn ja Janno» (A. Mirka) 1948. a., A. Tigase

«Lugu väikesest Annest» 1949. ja «Klassi noorim» 1950. a. Neist katseist tuleb eesti lastekirjandusse ja jääb siia mitmeks ajaks ringi liikuma individuaalsete omadusteta varjukuju, lapsepäratud sõnad suus ja eakohatud teod taga. Ilmselt hoomates seesuguse varjukuju tehislikkust püüavad mõned autorid, näiteks A. Tigane oma «Keerdsõlmes» (1948), asja päästa põnevaid keerdkäike kombineerides, kuid satuvad sellega peagi libedale. Veretut tegelast pannakse ümbritsema sama eluvööras ning kunstlikku põnevust täis maailm, milles varsti hakkab domineerima skemaatiline, ülepaistatud kollektiivsus. Algab meie lastekirjanduse tegelase aastaid kestev viril eneserooskamine, nautlev sorimine lapse pisipatulises sisemaailmas ja halleluuja-hõiskamine «päästetud hingede» üle.

Aga sünnib ka meeldivamat. Päris inimlikus keeles ja meeles pihib L. Tigase koolipoiss Ants kirjandis («Kelleks ma tahan saada», 1948) oma unistusi. Meisterlikult arhaiseerides süvendab A. Hint samal aastal ilmunud «Vesse pojas» olus-
tiku ning haisekkonda, milles tegutseb noor kangelane muistse vabadusvõitluse päevil, «Angerja teekonnaga» paneb A. Hint kena aluse nõukogulikule ilukirjanduslik-teaduslikule žanrile. Lall Kahase nime all debüteerivad 1949. a. teosega «Sõbrad» I. Maran ja B. Lülle, kes näitavad uue nurga alt koolimiljööd kodanluse võimupäevil. Silmapaistev on edasimineku lasteluules. K. Merilaasi 1948. a. osalise kordustrükina ilmunud luuletuskogus «Päikese paistel» väärtustatakse kollektiivset tööd, elulähedasemaks ja lastepärasemaks muutub R. Parve lasteluule. Õigupoolest tõusebki luule, suurel määral just R. Parve ettevõtmisel, viiekümnendateks aastateks lastekirjanduse juhtpositsioonile. Parve lasteluule esikogu pealkiri «Teguderohked päevad» hakkab sümboliseerida iseloomustama tema lasteluulet mitmel järgneval aastal. Lisaks hakkab lastevärsis end väljendama F. Kotta, mõned aastad hiljem ka M. Kesamaa.

Kuigi R. Parve esialgne lastevärs ei olnud alati tehniliselt laitmatu, kuigi teinekord lõi välja autori didaktiline hoiak, hüvitas need puudujäägid ta värsi värskus, hoogsus, aktuaalne ja lai temaatika. Kirjaniku pilk ulatub nägema romantilist pioneerisuve, koolielu, täiskasvanute töid ja kogu suure kodumaa päeva, ulatub vaatama raja tagasi. Proosas ilmetu lastekirjanduse tegelane hakkab Parve värsis omandama kaasaegset verd ning värvi, 1949. a. ilmunud «Meie maja poistes» on tehnikahuvilisel Sassil, maleentusiastil Kustil, spordipoisil Peet-
ril jt. mitte proosaraamatu alles deklaratiivset, vaid päris elulist kollektiivvaimu, nad on tarmukad ning ettevõtlikud tänapäeva poisid. Tagasihoidlikumaks jäävad F. Kotta võimised, kuid väikelapsed saavad talt 1951. a. õpetliku kassiloo «Vaata mis juhtus», mis tänaseks on oma populaarsust kinnitanud mitme kordusväljaande näol.

1952. a. toimus Moskvas järjekordne üleliiduline nõupidamine lastekirjanduse alal. Erksamad lastekirjanikud ning kriitikud Eestis olid jõudnud juba selgusele teoreetiliste väärisukohtade suhtes, seda äratundmist rõhutas nõupidamine: skeemidest lähtumine, puudulik ainetiku tundmine, liigne didaktilisus, tegelaste üleilustamine, huumorivaesus. Vabanenud väärist teoreetilisest ballastist, muutus lastekirjanduse samm jõudsamaks ja seda ikka veel eelkõige luules. Vähem tähtsaks ei saa sammu pikkust mõõtes pidada sedagi, et aastate jooksul oli kasvanud ka kirjanike meisterlikkus, süvenenud nõukogulik elutunnetus.

Samal aastal ilmub R. Parve luulekogu «Lõbusad värssid», kus autor näeb kaasaegset koolielu juba humoorikast küljest. Lastekirjanduse tegelaste etteotsa astub ja muutub päevapealt populaarseks Oskar Ohakas — koolipoisist venimuse särav võrdkuju. Peamiselt täiskasvanute töist ning tegemistest hakkab lastele vestma M. Kesamaa, debüteerib, küll veel mitte eriti meeldejäädvalt, E. Niit.

Kasinavõitu lasteproosa tõstab liidripositsioonile L. Tigase, kes on vahepeal kujunenud väljapaistvaks lühijutumeistriks. Kogudega «Mina oskan paremini» (1952) ja «Jutte lastele» (1955) rikastab ta oluliselt kaasaegset õpilaskuju ja ilma pealetükkiva õpetlikkusetä annab eetilise hinnangu laste sellisele või teistsugusele loomuomadusele. Väheema edukusega õnnestub koolielu käsitleda A. Tigasel. Tema tehnikahuviline Tiit Orav pikemas jutustuses «Meid kutsub signaal» on ju päris kenasti kavatses, ent autor näib tundvat end nii koolielus kui ka tehnika-maailmas üsna ebakindlalt, lisatakistuseks osutub ilutsemiskaldumus ja lõplikult suretab tegelase skemaatiline ning ebaveenev, kuid meie lastekirjanduses neil aastail võimutsev piinarikas ümberkasvatamine pioneeriorganisatsiooni poolt.

Kooliainesse sisseelamine ei valmista raskusi neil aastail lastekirjandusse astunud H. Pukile. Senise lasteproosa üldiselt lõdvavõitu kompositsiooni taustal torak kohe silma uustulnuka («Kaks punast kaelarätti» 1953, «Salga au» 1955) võimekus arendada kasvava pingega süžeed, aga silma hakkab ka, et karakterite vormimisel on tal vähem õnnelik käsi. Ilmekamateks ei osutu ka teise debütandi R. Vaidlo tegelased 1954. a. avaldatud jutustuses «Kadunud havi».

Tuleb tunnistada: viiekümnendate aastate keskpaigaks on meie lastekirjanduse tegelane juba üsna aktiivne ja oma toimingutes küllaltki mitmekülgne. Lasteaiaaegne tahab ruttu kasvada (R. Parve, 1945), peab koduümbrust korras (L. Vahtramäe, 1950) ja sõidab mustikametsa (V. Saar, 1952). Ta teeb seda kõike kenasti ja loomulikult. Suuremate teekond seevastu on sootuks rahutu (V. Beekman, 1956). H. Puki pioneeride matkatee («Kaks punast kaelarätti») viib neid sovhoosi eesrindlike tööinimeste sekka, teel leiavad nad salakirja, mille jäälil toovad lugeja ette kahe pioneeri Isamaasõja-aegse vapruste, aga paljastavad ka kulakute omaaegsed kuriteod. See agar paljastustegevus meie lasteraamatus algas juba 1950. aastal, mil R. Tiitus viis lapsed kulakuga süütsi oma «Veski tammil». Maksimumi saavutab ägedus 1955. a., kui H. Pukk ilmsete mõjutusjälgedega pikemas jutustuses «Võit jääb meile» (kogumikus «Salga au») laseb pojalt võimudele üles anda rahvavaenlasest isa. Vihane raiumistöö jätab siiski mahti ka lastepärase tegevuse jaoks, eelkõige spordiks. R. Vaidlo korraldab suureskoorilise luuremängu («Kotkamäel karjub kajakas», 1955), eriti aga läheb moodi korvpall, tõenäoliselt seetõttu, et heal mängijal on kõik eeldused kibekähku upsakaks minna (A. Siivas, «Kapteni suur võitlus», 1955), et siis iseäranis okkalist rada pidi paljajalu oma spordikollektiivi juurde tagasi pöörduda (H. Pukk, «Lugu ühest meeskonnast», 1956). Lasteraamatu tegelane osaleb liikluskeerises (A. Kaskneem, 1956), õpib vedurijuhiks (M. Kesamaa, 1952), tegeleb kalastamisega (M. Raju, 1956), avastab kodumaa looduse elu ning ilu (J. Piik, «Pääsusaba lahel», 1949 ja «Tagametsa tiivuline pere», 1955). Ent kõiki tema ettevõtmisi saadab enamasti ülevõimendatud reportaazikära, varaküps targutamine, ta on süvenematu ning keskendumisvõimetu, ümbrusega põhjusetult pahuksis, virilalt hingevaluline ja seejuures siiski hingetu, sõnaga: tal ei ole elava inimlapse nägu peas.

Ja sellest hoolimata on viiekümnendate aastate keskpaik meie lastekirjanduses murranguline. Jõudsam lastekirjanduse enda kasvust on olnud lastekirjanike kasv. Tõsi, hakkab tagasi tõmbuma esimeste sõjajärgsete aastate kaardivägi eesotsas R. Parve ja F. Kottaga. Kuid jaksu on kasvanud H. Pukk, R. Vaidlo, L. Kahas, V. Beekman ja J. Piik, lastekirjandusse on tulemas V. Grossi ja S. Ranamaa tähelend ja terve uus põlvkond: E. Raud, H. Mänd, E. Niit, J. Kaidla, S. Truu... Eesti lastekirjanduse loomine ei ole enam selle või teise juhusliku tegija eraharrastuseks, täiskasvanuile loova kirjaniku vahelduseks, on kasvamas ja juba kasvanudki igakülgsete eeldustega kutseline lastekirjanik.

Katseid läbivalgustada laste elu kodanliku võimu päevil oli tehtud mitmeid, paraku sotsiologiseerimise lõa otsas. 1956. aastal ilmutab selles osas jõudsat edasiminekut V. Raidaru pikema jutustusega «Poisid tänavalt». Olustik selles teoses on veenvalt elutruu, peategelane oma sõpradega eakohaselt ning meeldejäädvalt individualiseeritud, jutustuses osalevad täiskasvanud ilmekalt karakteriseeritud; kehvades kasvutingimustes mehistuma pandud tegelasi saadab autori soe poolehoid.

Üldse hakkabki trumm meie lastekirjanduse tegelase hinges asenduma mahe-damahäälese muusikariistaga, vali forte taganema leebemate tundetoonide ees, vahepealsete aastate jooksul kõledaks deformeerunud maailm ta ümber saab loomulikud värvid ning kõige elusa eksisteerimiseks vajaliku temperatuuri. Tundub, nagu valitseks selle perioodi lastekirjanduses kevadiste vete aeg.

Kolhoosimail oli meie lastekirjanduse tegelane kolhooside loomisest peale ja õigupoolest enne sedagi käinud. See, mis ta seal oli näinud ning kogenud, mahuks paari-kolme standardse plakati peale: õitsva kolhoosiküla punased kivikatused ja kerekas silotorn, taustaks nisuväljad (mitmesajapealine kari ererohelisel kultuurmaal, traktorite ja kombainide rida valgefassaadilise töökoja ees), naerataav põlundusbrigadir (laudabrigadir, traktorist), valges triigitud särgis ja punase pioneerirätiga tema ise naeratades upitamas noosikat viljakotti (silo tampimas, nutrivõti ulatamas). L. Kahase teoses «Pisilugusid Jalukselt» (1956) ja sellele kaks aastat hiljem tulnud järjes «Tere jälle!» elab ning tegutseb noor inimene kolhoosiolustikus juba tõeliselt. Kahase kolhoosimiljöö, aga ka kooli- ja muu olustik on rõõmustavalt vaba jäigast illustratiivsusest, isegi kevadele annab autorite paar voli Jalukse-maile tulla mitte ainult maineiu lillelises kleidis, vaid ka jürikuu kummisäärikus. Kui meie lastekirjanduse tegelane aastaid oli ennast avaldanud ikka ja jälle kolmandas isikus, siis Jalukse-lugudes teeb ta seda juba mina-jutustajana. See mõjub värskelt, saati et autorid suudavad lugejaga luua kena usaldusliku vahekorra, ei kipu õpetama ega hukka mõistma, oma töökspidamisi peale suruma, aga ei häbene endapoolset ka vigurdamata välja öelda.

Jalukse-lugudes on lasteraamatu tegelane eluehtsalt oma lugeja nägu ning tegu, ja on loomulik, et õnnestumist fikseeriva kriitika sekka tõusis ka alalhoidliku didaktiku hoiatav sõrm: kuidas nii ikka tohib, lasteraamatu tegelane tuleb raamatu lehekülgedele kortsunud kuues, ei pea miskiks täiskasvanute maailma arvustamise tabu, minetab eeskuju andva steriilsuse ja kihutab suurvees luhal kaelamurdvale parveretkele. Karauul! Didaktiku ärevus on mõistetav, sest tema meelest seni nii kenasti trammilt ning traati mööda kõndiv tegelane oli tööpoolest perutama hakanud. Argipäevast selle sõna kõige argisemas tähenduses oli ta seni ikka pühapäevapükstes mööda kõndinud, kommiraha ja enamgi endast-mõistetavalt taskus, hõivatuna soliidsest ühiskondlike kohustuste koormusest ja püüdes «väikekoodanlikku» olmeellu sekkumist võimalikult vältida. Patune olme-mure aga saabki selleks keskmeks, mille ümber hakkavad keerlema Volli Jalaka (V. Gross, «Ühe poisi suvi») ühe suve teod ning mõtted. Ei mingit paatost — Volli läheb tööle, et raha teenida. Ja oma esimesel palgapäeval ei paisuta ta rinda uhkus isikliku panuse üle sotsialismi ülesehitamisse, vaid Volli loeb palgarublad üsna vingele näoga üle — ta enda tabelipidamine oli suurema summa lubanud.

Muretu lapsepõlve loosungi illitava tõlgendamise taustal mõjus Jalaka Volli tulek kirjandusmaailma ja tema mehistumine uudsel ning kargelt. Aga uusi hääli kostab ka luulemaadelt.

«Jõepervel prääksub isapart:
«Paar kõrkjavart! Paar kõrkjavart!» ...»

Sellise kevadise hüüatusega annab oma tulekust märku H. Mänd, kes paar aastat hiljem, 1957-ndal astubki koolieelikute ette «Oakesega». Etteaste osutub silmapaistvaks, senisel ühiskondlikku ja pedagoogilist esilenihutava luule taustal võib H. Mändi laad ja ainering oma leidlikkuse, humoorikuse ning intiimsusega, laps tema luules muutub toredasti elusa lapse nägu eluehtsate lapsemõtete ning -mängudega. H. Mändi üllatuse valmistab ka E. Niit. «Oakesega» samal aastal avaldab ta reipa «Rongisõidu» koos G. Ernesaksa nootidega. Laul saab päevapealt populaarseks, lastest mitte väiksema lustiga laulavad seda papad-mammadki. Mõndagi jäävat lisab mudilasluulesse järgmisel aastal L. Nurkse «Kubujussiga».

Paraku ei ole head halvata. H. Mändi luulelaadi näiline lihtsus ahvatleb järele tegema. Epigoonid ei suuda tõusta eeskuju tasemele, vaid hakkavad lahjendama kogu meie mudilasluule mõjukust. Luule sulgub nukutuppa, hakkab ääretu õhinaga imetlema ning registreerima lapse iga pisukest eneseavaldust. Ka H. Mänd ise ei hooa veel niipea, et ta senine temaatika on juba ammendatud, et suletud ustega lastemaailm on edasimeinekuks kitsas ning ahtake.

Aga tagasi proosa juurde.

Niisiis on kaasaegne poisilaps — ja seda tahaksin rõhutada — meie lasteraamatus viiekümnendate aastate keskel juba meeldivalt eluehtsat jumet võtnud. Sellegipoolest ei iseloomusta ajamomenti ega edasistki ükspäinis kordaminekud. Häirivalt kerkivad jällegi esile sotsiologiseerimistendentsid 1965. a. revolutsioonisündmuse käsitlevas K. Loogi ja A. Tuliku kahasse kirjutatud jutustuses «Tuhanded tõusid». Kiiduväärselt püüab senist aineringi avardada V. Beekman, lastes oma tegelasel läbi teha sõjaaegse lastekodu karmi elukooli tagalas («Karmil kevadel», 1957 ja «Pea püsti, poisid», 1961). On tunda, et olustik ei ole autorile võõras, ent haaravat kunstitõde ei sünni — mõlemad raamatud on liiga pealiskaudsed ning laialivalguvad. Noort kangelast möödunud sõjapäevil okupeeritud sünnimaal vaatleb ka H. Pukk («Seitseteist vaprat», 1958), kuid autorit veab alt okupatsiooniaegse tegelikkuse puudulik tundmine ja ehk küll jutustused on kirjutatud elus sündinu põhjal, kammitseb kirjaniku sulge lihtsustatud skeem.

Mineviku käsitlemist ei saada aga siiski ainult allajäämised. Pärts eluehadalt tõuseb noore lugeja ette Viktor Kingissepa revolutsionäärikuju R. Parve raamatus «Põranda all» (1957), pildi taanlaste röövretkest Tallinna ja selle ümbruses XIII sajandi algul manab silme ette V. Beekmani mahukas jutustus «Kurbade kivide linn» (1959), ehtne sõdurihõng saadab R. Vaidlo suurtükiväelase Peeter Poligoni pajatusi (1958). Sündmuseks aga kujuneb V. Grossi 1958. a. ilmunud noorsooraamat «Tiivasirutus».

Murranguline ajalõik 1939—1941 oli laste- ja noorsookirjanduse jaoks seni vaotamata uudismaa. Tõsi, 1940. a. sügisesse jõudis välja A. Tamm jutustuses «Kevadäikese eel» (1950), paraku aga kannatas see lugu oma sünniajale iseloomulike sotsiologiseerimistendentside all. «Tiivasirutus» ei sule V. Grossi silmi kasvuraskuste ees, ei lihtsusta, ei ilusta. Henn Onton on meeldivalt mitmeplaaneline karakter. Varakult väljakujunenud eneseväärikustunne teritab temas sotsiaalse ebavõrdsuse taju, mis omakorda ajendab võitlema õiglasema maailmakorra eest. Ägedas ja noorusliku tuhinaga peetavas võitluses on võite ning kaotusi, on naiivsust ja naeruväärsekski jäämist. Ent ka allajäämist ei kaota Onton poolehoidu. Henn Onton hakkub, kuid tema hukkimist kirkastab võitluse paratamatuse loo-

HEINO VÄLI

gika, tema saatust on ajajärgule iseloomulik ja sellisena dokumenteeribki teos selle murrangulise ajastu edasiviivat optimismi.

Hingeelulist süvendatust oma tegelaste väljamaalimisel ilmutab ka E. Raud. Tema «Roostevaba mõök» (1957) ja «Sõjakirves on välja kaevatud» (1959) on tüüpilised poisteraamatud, kus esiplaanile on nihutatud seikluslik, rohkete lüüri-
liste alatoonidega varjundatud mängumaailm. Selline maailmanägemine eesti sõjajärgses lastekirjanduses osutus uudseks, lisaks veel autori kunstiküündlikkus. Ka E. Raua edasises loomingus räägib kaasa eelkõige lüüri-
line tundelaad ja tegelaste peen hingestatus, aga ka leebe humoorikus.

1959. aasta annab eesti lastekirjandusele esimeselt võetava tüdrukute-
raamatu — S. Rannamaa «Kadri». Ei maksaks arvata, nagu oleks tütarlastest tegelane meie lastekirjanduses enne üldse puudunud, seda mitte. Ta oli pea igas lasteraamatus, mitmeski koguni peategelase ausse tõstetud, ent ilma jää-
tud tüdrukule omasest tunde- ning mõttemaailmast, jäi ta «lapseks üldse». Tõsi-
semat huvi tütarlastest tegelaste vastu oli eesti lastekirjanduses ilmutatud varemgi, kuid kodanlikku miljööd liialt imetledes ei suudetud midagi püsiva-
mat luua.

Päevikuvormis Kadri-lugu räägib tundeerksast tüdrukust, kes on kaotanud ema ja jäänud isast ilma. Ehk küll armastava vanaema hoole all, on ta hallis ning vaeses ümbruses kaunistesti üksi — väike tuhkatriinusaatusega kräämik, kes isegi sõbratari kõrval alaväärsust tunneb. Autor on viidanud tuntud muinasjutu-
motiivile inetust pardipojast, kelle luigekssaamine juhibki kirjaniku sulge Kadri kujunemise jälgimisel.

Kadri asumine oma kohale meie lastekirjanduse tegelaste keskel ei läinud kõige valutumalt, kahtluse alla seati ta ilu- ning õnneideaalid, pahandati kohatise sen-
timentaaltsemise pärast ja leiti, et mõndagi on ta saanud ning saavutanud kir-
janiku liiga heatahtlikul kaasabil. Ent lugeja tunnistas ta otsekohe omaks, mida piisavalt peaks tõendama neli järjestikust trükki.

Paistab, et kuuekümnendate aastate alguseks on meie lasteraamatu tegelane juba kenasti jaksu saanud ja ei ole lugejale mitte üksnes vaba õhtupooliku täi-
teks, vaid aktiivselt mõjutavaks mõttekaaslaseks. Parimaks näiteks öeldut illust-
reerima oleks ehk H. Puki raamat «Rohelised maskid» (1960), mis andis tõuke looduskaitsealaseks liikumiseks vabariigi koolides. Sama näide peaks jäämangi lastekirjanike südamele koputama, sest noor lugeja vajab tegutsemisele õhutavat kangelast.

Kuuekümnendate aastate algul jätkub meie lastekirjanduse temaatiline avar-
dumine. Ilmuvad V. Beekmani populaarteadusliku kallakuga «Autode kohus» ja «Kõnelev kaaslane», E. Raud jutustab väikesele lugejale ümber «Kalevipoja» ja «Kilplased», lugeja kätte jõuab kaks reisiraamatut: A. Perviku ja E. Raua «Rein karuradadel» ja M. Kesamaa «Mis ma nägin Hiinas», H. Väli seiklusjutt «Raja-
soos». Tõsi, temaatilisele avardumisele ei kaasne igakord kunstiline õnnestumine. Laialivalguvaiks ning sageli juhuslikke pisiseiku registreerivaiks jäävad M. Kesamaa Hiina-värsid, eriti köitvaks ei kujune ka Reinu Karjala-reis, liha ei suuda oma seiklusjutu kaunistesti konstrueeritud tegelaste luudele kasvatada H. Väli. Seevastu kujuneb uue kümnendi alguse väljapaistvaks saavutuseks E. Raua mudilasjutt «Sipsik» (järg «Anu ja Sipsik», 1970), milles autor ilmutab kadesta-
misväärsset meisterlikkust reaalse ja fantastilise tervikuks jutustamisel.

Kõnealusel perioodil täheldame süüvimist väikelapse hingeellu, Hellahingelise kaltsunuku lugudele hakkavad resoneerima mitte vähem hellahingeliste Pille-
Riini (E. Niit), Sigridi (K. Kangur) ja Kirsti (H. Väli) lood. Nähtud pisut erineva

nurga alt, kujutavad nad kõik ühtekokku inimesehakatiselt suurt ja lüürilist maailma avastamise lugu. Maailm neis lugudes on rikkam, avastusrohkem ning värvilisem kui lasteraamatuis enamasti, nende lugude väike tegelane on ujedam ning ta psüühika varjatumate tagamaadega kui harilikult mõeldakse. Õigupoolest on kõigil neil lugudel kaks plaani: välisem — tegevuslik, väikesele lugejale kergesti jälgitav, ja sisemine — filosoofiline, lapseas ehk lihtsalt mõeldav. Kas lood lastele või lastest täiskasvanuile? — küsis kriitika, unustades kolmanda võimaluse: mõlemale. Teistest enam julgust ilmutas E. Niit, kes oma «Pille-Riini lood» 1963. a. lasteraamatuna avaldas, seevastu Sigridi («Puud, mis virvendavad lindude laulust», 1966) ja Kirsti lood («Kuukaraadža lugu», 1966) rüütati raamatuna avaldamisel — väikesele lugeja kahjuks — täiskasvanuile määratud kuube.

1963. aastal jõuab lugeja kätte «Kadri» pikisilmi oodatud järg. Uues raamatus lööb S. Rannamaa mitu kärbest korraga: ta annab eelmisest tublisti tugevama kunstilise kaaluga tüdrukuteraamatu, maalib ammendava pildi lastekirjanduses siiani ainult riivamisi puudutatud internaatkooli elust ja tagatipuks selgub, et «Kasuema» osutubki ammuoodatud kaasajateemaliseks noorsooraamatuks. Peale muu on S. Rannamaa «Kasuemas» tugev just karakterite loomisel, alal, kus seni oli meil kõige suuremaid puudujääke. Juba Kadri ise on uues raamatus eelmisega võrreldes rohkematest külgedest ning lähemalt nähtud, aga Kadri kõrvale suudab kirjanik lüüa ka omanäolised koolikaaslased. Kõrvaltegelaste seas on pärliks pöetudpäine turris Sass, mahatallamise hirmus raevukalt enda eest seisev tüdrukusirts, kes salamisi igatseb vaid üht ja ainsat — emalikkude hellust.

«Kasuema» on tänaseni meie lastekirjanduses raamatuks, kus leiame esimese kiindumise, ehk, kui soovite — armumise — hea käsitluse. Veider küll, eesti lasteraamatu tegelane sündis siia maailma ja elas aastakümneid kombekalt immuunsena (ma ei arva siia Lutsu Arnot ja Teelet, Bornhöhe Jaanust, Tuglase Illimari jt., mitte just lastele adresseeritud raamatute tegelasi) vastaspoole naeratuse, silmade või kräsupea suhtes. Muidugi, aeg-ajalt vilksatab küll siin-seal arglikke vihjeid, et tüdruk poisile või poiss tüdrukule nagu meeldiks, ent kohe tõtatakse variserlikult ära seletama, et põhjuseks pole mitte vastaspoole isiklik võlu, vaid need ja need väärtuslikud kodanikuomadused. Et asi kindlam saaks ja noor varss või sälg «ei püherdaks keelatud rohus» (J. Kross), määratakse sümpaatiat äratanu vastaspoole jaoks (ja kõigile hoiatuseks!) õige pea paksult tõrvaga kokku ega põlata sulgedeski veeretamist (tollani ilmuniust maksaks näitena meenutada kas või V. Grossi «Ühe poisi suve»). S. Rannamaa on «Kasuemas» selleski suhtes vältinud tallatud radu ja avanud oma tegelaste kiindumised mõistva taktitundega.

Rannamaalt võtab teatepulga üle Teet Kallas. Jutustusega «Nii palju päikest» toob ta meie keskkooliõpilasest tegelase näkku mitmeid praegusaja noore jooni. Autor oli tollal meie lastekirjanikest üks väheseid, kes oli käinud nõukogulikus keskkoolis, koolist aga seljataha jäänud just parasjagu niipalju aega, et kaasa-elatu oli jõudnud kirjasõnas realiseerimiseks kristalliseeruda. Päikest ei lubagi autor pealkirjas ainult suusoojaks, helge optimismi saadab ta tegelasi ning nende mõtisklusi. Kallase tegelastest ei lähe mööda armastus, sõprus, pettumus — kõik see, mis suurel määral moodustab elluastumiseelse nooruki mõtete ning tunnete sisu. Oma värvi annavad kõigele täpselt tabatud aja-aktsent ja lüürilisus.

Pastelsed-akvarelsed toonid jäävadki ülekaalukalt iseloomustama 1964. aastat meie lastekirjanduses, sellesse värvigammasse mahub H. Männi «Tuul peas», eriti silmapaistvalt aga J. Saare võiks öelda et lastenovellikogu «Metsa taga ei

ole mets». Teos on minevikuaineline, sellest kostab läbi kirjaniku enda lapsepõlv, mis küllap annabki raamatule erilise tundetooni.

1962. aastal debüteeris Jaan Rannap mitte eriti meeldejääva jutukoguga «Roheline pall». Kaks aastat hiljem on ta juba täies kunstijõus. Tema «Salu Juhan ja ta sõbrad» võlub eelkõige isikupärase jutustamislaadiga ja kinnitab, et J. Rannapi isikus sai eesti lastekirjandus viimaks ometi kirjaniku, kes põhjani tunneb kaasaegset kooli- ning pionierielu.

Jah, ebalev olek nii koolipingis istudes kui ka pionierirätti kandes oli Salu Juhanini meie lasteraamatu kaasaegse tegelase nõrgaks küljeks. Õiget klappimist ei olnud tal ka täiskasvanute maailmaga. Kodus hoidis ta ennast varju, õpetajatega suhtles üsna jaheviisakalt, viisakuse piiridest kaugemale ei tahtnud sügeneda kokkupuuted ka ülejäänud täiskasvanutega, kellest tal alati lihtsalt ei õnnestunud külg ees mööda hiilida. Erandeid seesuguses käitumislüügis mõistagi oli, ent liiga napilt, et üldmuljet muuta. Esimese märkimist vääriwa katse lasteraamatu tegelast näoga täiskasvanute maailma poole pöörata teebki nüüd R. Vaidlo jutustuses «Viirulise purje all». Paraku näib ta eksperimendist liiga tuhinasse minevat ja satub teise äärmusse: õpetatud mehed jäävad üpriski naeruväärsesse valgusse tragi koolipoisi Juntsi kõrval, kes mängib meestega nagu pingpongipallidega ja lõunaelse palliproovimise kergusega lahendab täiskasvanute sassiaetud intriigid küllaltki keerulise eluprobleemi ümber. Nii jääb koos järvejaama meestega Juntsile alla ka autor ja lastekirjanduses *status quo* püsima. Uut katset eespool niipea ei paista.

E. Raud seab sedapuhku sammud Põhja — Lapimaale, teekaaslasteks valib Reinu asemele sõbra, kellega varemgi üht ja teist kahasse tehtud, kunstnik A. Viidalepa. Reisi tulemusena sünnib kahe mehe «Põdrasõit», mis jääb ehtima eesti lastekirjandust kui üks vahetumalt ning terviklikumalt kujundatud raamatuid, kui üks omanäolisemaid reisikirju meie kirjanduses üldse. «Põdrasõidus» ei eputata entsüklopeediatest ning teatmikest kokkuloetuga, siin on kõik ehne: reisi-meeste kordumatu meeleolu, põdranahksed tulupid ja lumi kelgujalaste all. Mida nähti, seda joonistataksegi, mida kogeti, sellest pajatataksegi, mõlemal mehel silmad lahti ja meistripaberid taskus.

Eripärase kirjanikupaberiga astub 1965. aastal lugeja ette R. Männis. Tema «Sünnipäevakingis» juurdleb meie tegelane eetilise üle. Ta on juba põhiliselt üle kasvanud möödaniku nõretavast (ja sageli edvistavastki) eneserooskamisest, muutunud ujedamaks ning — sügavamaks. «Sünnipäevakingi» südamevalu on inimlik ning veenev.

Süvitsimine on vahepealsete aastate jooksul toimunud ka meie lasteraamatu loodustunnetuses. Soovimata pisendada R. Rohu pärandit, jääb ometi tõdeda, et tippu tõusta Roht ei suutnud, ei suutnud loodust vahendada kui tervikut. Tuumakamad ei olnud hiljem samadele radadele asunud J. Piigi andmised; tema jutudes (viimane neist «Satapliasauruste mäel», 1961) ei olnud nii palju loodust ennast kui mingit linnamehelikku õhinat looduses juhuslikult silma hakanu ümber, ja seegi vähene, mida kirjanik loodusest oli vahendanud, kippus ära kaduma nähtu esiletoomiseks kasutatud keerulise süžeemehanismi rataste ning hoobade vahele. Silmapaistvaiks saavutusiks selles valdkonnas maksab arvata M. Rebase 1961. a. ilmunud pooleldi populaarteaduslikku hülgeraamatut «Jäise ratsu turjal» ja 1962. a. «Jutupaunikus» avaldatud H. Jõgisalu pikemat matkakirja «Meri pole mitte paljas vesi», aga ka juba kindlalt populaarteaduslikku «Metsiku taltsutamist» (1965) H. Kiige sulest. Servapidi võiks õnnestumiste hulka paigutada ka I. Marani «Lauri ja Kaie kummalise matka» (1964), kui selle mik-

romaaailma vahendava raamatu lugemisnaudingut ei kahandaks raskepärane konstruktsioon. Ent tagasi looduse juurde ilukirjanduslikus lasteraamatus. Siit jääb 1967. aastaks sõelale tööpoolest ainult I. Marani eelmisel aastal ilmunud sümpaatne värssraamat «Läki metsa». Sellele muidugi lisaks üksikuid lehekülgi nendest või teistest vahepealsetel aastatel avaldatud teostest, aga ikkagi vaid üksikuid lehekülgi.

Teiste omadest vahest rohkem leidis seesuguseid lehekülgi J. Rannapi ja H. Jõgisalu juttudes. Hoovõtu lõpetavad mõlemad üheaegselt ja 1967. aastal jõuavad lugeja kätte kaks meie siiani kõige tähelepanuväärsemat looduseraamatut: J. Rannapi «Viimane Valgesulg» ja H. Jõgisalu «Käo poja tänu». Kaks aastat hiljem lisandub kolmas: M. Mäger «Linnud rahva keeles ja meeles».

Igal kolmest kirjanikust on oma eripära. «Viimases Valgesules» on J. Rannapi jutustuse keskseks tegelaseks valinud orvuks jäänud kotkapaoja, ainet tunneb ta lausa professionaalsel tasemel ja kotkaloole lisaks loob avara maalingu paljudest seostest looduse olemusvõitluses, avarama, kui seni suudetud. Mitte vähema kunstiteaterlikkusega haagib ta põhiteemasse värvikaid kõrvalliine ja ühtekokku toob meie lastekirjanduse tegelaste sekka mitu omanäolist karakterit. Siiani raamatulehekülgedel kaunistesti kuiv ning puisevõitu noor loodusesõber (ja üldse noor teadur) muutub J. Rannapi sule all usutavalt elavaks. Üldse on «Viimane Valgesulg» kirjaniku seni kõige terviklikum teos ja üks paremaid eesti lastekirjanduses.

H. Jõgisalu suhtleb «Käo poja tänu» loodusega pisut riikalikult ning muigelsui. Tabavalt nähtud vahekordadele looduses oskab ta enamasti lisada nükke, mis ei patusta loodusloolise tõe vastu, aga annab sellele värvingu, mida lugejal maksab inimvahekordade mõistmiseks endale kõrva taha kirjutada.

«Ennemuiste kuulutanud üks tark ette, et tähtsamad linnud Eestimaa metsades nõnda ära kaovad, et vasest kujud tehakse, mis endisi linde meelde tuletavat,» laseb M. Mäger oma linnuraamatu avasõnas ühel Ambla rahvaprophetil ennustada ja võtab samas kokku oma mahuka teose kredo: et vasklinnud ei sünniks! «Linnud rahva keeles ja meeles» ongi omalaadne rahvavaramu ja ta osatähtsus ulatub kaugemale lastekirjanduse piiridest.

Ülalvaadeldust nähtub, et lastekirjanikust loodusesõbra pilku on viimasel paaril aastakümnel ülekaalukalt köitnud linnud. Küll on raamatulehekülgedel liikumasa näha ka paari kassi ning koera, aetakse taga loomaaiaist ärakaranud pärdikut, kuid alles 1971. aastal toob J. Rannapi mängu tõelise metsa looma — karu. Paraku ei ole jefreitor Jõmmgi enam ehtne metsaelanik, temast on saanud sõnasõnalises tähenduses merekaru, kuid kirjanik annab talle võimalusi näidata end ka oma loomulikus keskkonnas. «Jefreitor Jõmmi» metsapeatükid kinnitavad veendumust, et meie lasteraamatu tegelast on viimastel aastatel hakanud ümbritsema mõtestatud looduspilt. Julgeksin loota, et tendents on süvenemisel.

Eespool oli juttu katsetest kajastada sõjapäevi lastekirjanduses. 1965. aastal pöördub selle teema juurde M. Rebane noorsoojutustuses «Maret». Okupatsiooni-aastatesse elab ta eelkäijatest mõnevõrra edukamalt sisse, kuid kaldub ülearu- sse grotesksusse. Tema peategelane Maret kipub asjadest liiga palju üle olema, mistõttu ajataust autori sule all muutub paratamatult erksavärvilisemaks, kui ta oli, ja teos ise jääb pinnaliseks.

Senised puudujäägid teeb 1967. aastal tasa E. Raud oma suurepärase jutustusega «Tuli pimendatud linnas». Tegelased on siin eakohaselt lapselikud, just selle kasvatuse ning mõtteaadiga, millega kolmekümnendad aastad eesti kooli-

poissi vormisid. Neis on tubli annus romantikat, ehteestilikku seitsmesaja-aastast vihapärandid saksluse vastu, nende protest ja vastutegutsemine okupantidele ei sünni niivõrd teadlikkusest kui just alateadlikust õiglustundest. Meeldivalt täpne on jutustuse olustikuline taust. Kahjuks on autor oma tegelaste mõttemaailmas alahinnanud esimese nõukogude-aasta murrangulist tähendust, mis mõnevõrra kahandab üldiselt õnnestunud teose väärtust.

1967-ndal tuleb pärast aastaid kestnud eemalolekut lasteluulesse tagasi Ellen Niit.

Kümmekonna aasta eest tekkinud elevus lasteluules on vahepeal kaasa toonud omalaadse luuleinflatsiooni. Keskmine (keskmist aga valdavalt pakutigi) lasteluuletus hakkas — piltlikult öeldes — sarnanema kutsikale: tilluke mõte lapsikus peas, millel kohmakas värsikere taga, sabaks pisike puändike. Seesuguste standardsete salmikeste sekka ilmub mõistagi ka tõsisemalt võetavat: Peipsi kalurite elust osa saama kutsub lugejat P. Haavaoksa luuleraamat «Rannapoisid» (1960), K. Merilaasilt tuleb «Lugu mustast ja valgest» (1962), teravmeelseid värse leidub U. Leiese «Muti metroos», H. Männil on õnnestumisi kogus «Vikerkaare all» (mõlemad 1965), keskmisest kõrgemale tõusevad K. Kanguri «Hajameelne tramm» (1966) ja M. Kesamaa «Igal pool on Viisivere» (1967). Mõndagi meeldejäätavat pakuvad R. Parve, V. Sõelsepp ja A. Rammo. Ja loetletud õnnestumistegi taustal mõjub E. Niidu taastulek lasteluulesse omamoodi pidupäevana. Tema «Karud saavad aru» on lustakas ja pedagoogilise taktiga laetud kogu, ja mis kõige tähtsam — p o e e t i l i n e.

Järgmisel aastal ilmutab poetess värssjutustuse «Imeline autobuss» ja kogu «Õues kasvab tiritamm», järgnevad «Lahtiste uste päev» (1970) ja «Suur maalritöö» (1971). Viljakus ei kujune E. Niidul enesekordamiseks, küll märgitseb aga temaatilist avardumist, kunstiliselt kõige nõudlikumate ülesannete võtmist ning lahendamist.

Senisest üleulatuvaks osutub ka H. Jürissoni sugestiivne «Sputnikute nääriöö» (1967), üdiselt feminiinse võitu taustal mõjuvad kargelt V. Sõelsepa mehed «Põhjavalguse laulud» (1968), millele H. Suislepp samal aastal annab lisaks oma poistepoemi «Parool KKK». Üsna omanäoliselt astub lasteluulesse G. Rootsi («Päikesel on päevakuub», 1970), mõndagi talletatavat leidub J. Kaidla, H. Mulleri ja O. Saare luuleraamatuis, süvenenud on A. Rammo isikupärasus («Naeruvigurid», 1972). Mõistagi ei ole «kutsikakehaliste» aeg meie lasteluules veel seljataga, kuid nihe näib olevat toimunud ja uued otsimised ees.

Aastakümne tagant katsutakse taas kätt dokumentaaljutustuse kallal. T. Leht mets püüab süveneda Nõukogude Liidu kangelase Leen Kullmani ellu ning saatusse. Kahjuks läheneb autor võetud ülesandele kõhklemisi, mida tunnistab kas või asjaolu, et konkreetsest nimikangelasest saab «Pakases» anonüümne Tüdruk. Võimalik, et siin kammitseb autori sulge ka faktilise materjali nappus, igatahes meeldejäätavat kunstiteost ei sündinud. T. Lehtmetsa allajäämine ei kohuta H. Pukki, kes proovib jõudu veelgi raskemaga: rääkida lastele ajaloolisest lahingust Tupsu talus. Keskseks tegelaseks valib ta Arnold Sommerlingi. Tõsielulise materjali vähesus annab end tükati tunda ka «Õises lahingus» (1970), kuid autor on olemasolevat maksimaalselt kasutanud ja suudab vähem ütlevamate sekka anda jõulisi ning veenvaid peatükke traagilisest ööst ja võitluses langenud revolutsionääri elust.

1971. aastal ilmub O. Kruusi «Vahimees Põhjanaba teel» — jutustus eestlasest polaarlendurist Leonhard Krusest. Autor on ainesse põhjalikult sisse elanud, teda ei kammitse liigne aukartus oma rohke ning nimeka tegelaskonna ees ja ta suu-

dab värvikalt vahendada legendaarse ekspeditsiooni reisi Põhjanabale 1937. a. kevadsuvel.

Servapidi mahub dokumentaaljutustuse alla ka A. Rammo «Šahh Madan» (1970, järg «Hundipassiga koolipoiss», 1973). Vaadelduist on ta kõige ilukirjanduslikum: autor on teosesse jätnud eheda omaaegse olustikulise tausta, on edasi jutustanud mitmerahvuselise Narva kunagised meeolud ning sotsiaalsed vahekorrad, ent oma kangelaste tegutsemisi siiski kohandanud kunstikavatsuslikule süžeele. Tulemus on köitev.

1969. aastal ilmub mõneti tähelepanu vääriv raamat — «Tänased muinaslood». Avaakordiks kolm juttu läti ja leedu autoreilt, siis kaheksateist kaasajateemalist muinasjuttu kolmeteistkümne eesti kirjaniku sulest.

Esimese sõjajärgse kaasajateemalise muinasjutu «Aatomik» (järg «Aatomik ja Küberneetiline Karu», 1968) avaldas V. Beekman raamatuna 1959. aastal. Tragi Aatomik äratas teenitult poolehoidu, ent alles viie-kuue aasta pärast hakkas talle arglikku seltsi sügenema, peamiselt «Pioneeride» veergudel. Et Aatomik oli pikka aega see ainuke, siis püüti tema «kaasaegsusest» ka šnitti võtta; Aatomiku järgi juurdeldõigatud kuube on sobitatud mitmed muinasjutud selleski kogumikus.

Näib, et 1969. aastaks oli ei tea millest tekkinud muinasjutukartus eesti lastekirjanduses juba ületatud, avaramalt hakati tunnetama ka mõistet «kaasaegne», mida varem eelkõige ning ilmtingimata püüti seostada tehnilise progressiga. Muinasjutuvestjate piduritest pääsenud mõte muutus lennukamaks ja «Tänastele muinaslugudele» ilmubki juba samal aastal lisaks K. Kanguri fantaasiarikas ning tehniksismivaba «Timbu-Limbu õukond ja lumemõldrid», järgmisel aastal aga A. Beekmani sädelev «Sõnni Siim».

Muinasjutuelement hakkab värvima ka tõsirealistlikuma koega jutustusi (näit. A. Kivistiku «Miku, «Meksikoola» ja inimesed kosmosest», I. Marani «Kirjud lood» jt.) ja realistlikku laadi isegi kõrvale tõrjuma. Alguse teeb oma Kukeleegua linna lugudega R. Vaidlo (1965). 1970. a. lisanduvad G. Sepa «Anneli Valge Nartsissi tänavalt» ja H. Väli «Vapustav Tulikametsa lugu», 1971. a. Kukeleegua-lugude järg «Doktor Meerikese ja Ponts-Ontsua imepärane merereis», 1972. a. V. Beekmani «Raua-Roobert». Kuigi kõigis jutustustes on muinasjutulist, ei söanda neid siiski muinasjuttudeks pidada. Mõneti segab seda tegemast ebapuhas teostus, sest kõik kannatavad olulise puuduse all: on lõdva kompositsiooniga, ülemäära keeruliseks aetud süžeelega, tükati fantaasiavaesed ning lohisevad, raskepärased keelega. Kunstiliselt märksa õnnestunud on A. Perviku «Kunskmoor», E. Raua «Naksitrallid» ja I. Marani «Londiste, õige nimega Vant» (kõik 1972), mis samuti ei lase end traditsioonilisse muinasjutsuängi sobitada. Ilmne on, et lastekirjanike fantaasia ei taha enam ära mahtuda ainult realistlikku kujutamislai, ilmne on, et see tendents on progresseeruv. Oleks nagu vara ja isegi kohatu hädakella lüüa, saati et laadi võimalused ei ole kaugeltki ammendatud, ent harjumuspärane alalhoidlikkus sunnib siiski küsima: kas lastekirjanike nii hulgaline ulauitamine ei jäta tühikut argipäevase elupoole käsitlemisse?

Tulleski nüüd argipäeva jälgimise juurde tagasi, paistab silma, et vaeslapse ossa on jäämas keskmisele ja vanemale koolieale mõeldud lühijutt. Viimase seitsme aasta kestel on ilmunud ainult kolm jutukogu: H. Laipaiga «Üksik paat Jenisseil» (1967), J. Rannapi «Musta lamba matused» (1968) ja H. Rammo «Pasisita täismees» (1970). Mõnevõrra lohutab lühiproosa paremiku kõrge tase: H. Rammo kogumiku nimijutustus, «Mängusõdalased», «Puupea-Triinu», J. Rannapi

«Unistajad», «Vildijäljed», «Romantika» jt., perioodikast V. Väljaotsa «Kera», A. Hiire «Leidlaps» ja «Metsmesilane», A. Jaaksoo «Kaks kirja palatisse number kakskümmend kaks» jm. Tundub, et lühijutuparemikus on tegelase psüühika läbivalgustamine isegi intensiivsem ning varjundirikkam kui pikemates teostes, aktiivsemat käsitlemist leiavad neis ka koolitöö- ja pioneeriprobleemid.

«Musta lamba matustes» esitab autor pisteproovina kimbu oma esimestest naerulugudest VI klassi pioneeri Agu Sihvka puhtsüdamlike seletuskirjade ning ülestunnistuste näol, aasta hiljem avaldab «Jutupaunik» 1969 sarja teise koolipoisi Jõhvi Joosepi jutustatud «väga tõsised lood» Toivo Tootseni eestkoste all; Jõhvi Joosepi kasuvenna Tõnu Toobi päeviku toob H. Rammo lugejate ette «Passita täismehes». Agu Sihvka on kaaslastest peajagu üle ja küllap jääb oma paremate pajatustega pikaks ajaks naerurõõmu pakkuma nii noorele kui eakalegi lugejale. Ent ei Agu Sihvka, Jõhvi Joosep ega Tõnu Toop ole eesti lastekirjanduses enam ammugi juhukülalised.

Esimesed naerujooned meie lastekirjanduse sõjajärgse tegelase näkku ilmusid 1955. aastal L. Tigase kogumikus «Jutte lastele». Aeg ei olnud naeru jaoks soodne ja autor sai kriitiku käest vitsu. Naeratusel aga öeldakse olevat võlujõud ja järgmisel aastal pääses Lall Kahas oma Jalukse-lugudes juba kergema kere-täiega. 1957. aastal tuli üsna naeruisuist lastekirjandusse E. Raud, järgmisel J. Smuul «Meremees Murkaga». Niipalju algusest. Tänapäevaks on meie lastekirjanduse tegelane naeruhimuline, eelkõige E. Raua ja J. Rannapi loomingus.

Agas jätkub ka tõsidust. 1969. a. ilmub A. Perviku noorteromaan «Õhupall». Ei mäleta, et meil oleks mõni teine noorsooraamat tekitanud nii vastandlikke arvamusi kui too. Võimalik, et põhjuseks oli peategelane Nele — meie noorsookirjanduse üks huvitavamaid ning komplitseeritumaid karaktereid. On raske paari lausega ära öelda teose ideed, kuid tõe ja vale vahekorrad elus ning meis endis on romaanis tähtsal kohal; tundlikult on edasi antud noore inimese valulist enesetunnetamist. Igatahes nüansseerib A. Perviku Nele meie tütarlastest tegelase psüühikat ja lisab uusi varjundeid koolielu läbivalgustamisse.

Nele sunnib ennast märkama, aga sunnib märkama sedagi, et meie laste- ja noorsookirjanduse tegelaskonnas on kas algamas või juba alanud teatud ümbergrupeerumine. Algusest peale liidripositsioonil seisnud poiss või nooruk hakkab taanduma tütarlastest tegelaskuju ees. Meenu tagem, et meie noorsookirjanduse tänaseni populaarseim tegelane on ikkagi S. Rannamaa Kadri, kujuneva isiksuse külgetõmbavat võlu on A. Perviku Nelel. Juba enne Nelet hakkab lastele ja noortele mõeldud kirjavara vahemal endale teed rajama S. Truu Silja-seeria: «Silja, päikesekiir ja maailm» 1967, «Kuu aega täiskasvanu» 1968, «Tere! Sind ma otsisin!» 1971. «Õhupalliga» samal aastal ilmub «Jutupaunikus» E. Jermakovi jutustus «Olen kuuteistkümmene» ja H. Männi «Miks sa vaikid?» Ühtekokku on see kõik küllaltki oluline osa koolielu peegeldusest viimaste aastate laste- ja noorsookirjanduses.

Võrreldes peegelpilti peegeldatavaga ei oleks ärritumiseks nagu põhjust. Nii koolielus kui ka pioneeritöös on feminiinset poolust võimatu ületähtsustada. Kirjanduses paraku tekitavad muutunud proportsioonid kahtlusi, nagu tekitab kahtlusi paari teose eesmärgisetuski.

Lastekirjanike argusest esimese armumise käsitlemisel oli eespool juttu. H. Männi jutustuses (vähemal määral S. Truu omades) satutakse teise äärmusse. Ühekülgasust asjade äranägemisel ning paikapanemisel nihutab vahest ehk üle-määragi esile maskuliinse tegevusliini poolik arendus peaaegu kõigis vaadeldud teostes, mitmes neist just nagu hakkaks ära kaduma head noorsookirjandust ise-

loomustav kargus. Tõenäoliselt võtab lugeja tänuga vastu ka «Miks sa vaikid?» tüüpi raamatu; küsimus seisab selles, missuguses ulatuses tohiks laste- ja noorsookirjanik oma lugeja see- või teistsugusele maitsele vastu tulla. — Paraku on probleem ka teoreetilist laadi.

Pelgastki kaasakõndimisest meie laste- ja noorsooraamatu tegelasega ilmneb, et seljataga seisab rohkem kui sajandi pikkune ja mõneti vastuoluline arengulugu. Enamasti on meie noorsooraamatu kanglane omas ajas olnud lugevale noorukile usaldatavaks teekaaslaseks. Oluline tõus meie lastekirjanduses algab viiekümnendate aastate keskelt. Määravat osa selles etendab asjaolu, et esmakordselt kujunevad tingimused kutselise lastekirjanikuseisuse tekkeks, et suhteliselt lühikese aja jooksul kerkivad esile mitmed eeldustega anded, et lastekirjanike sulge hakkavad suunama pedagoogiline takt ja maailmavaateline selgus.

Tänaseks on meie lastekirjanduse tegelane meeldivalt eluline ning mitmekülgne, tõenäoliselt ei pruugi ta silmi maha lüüa mis tahes kirjanduse noore kangelase ees. Oeldu ei tähenda, nagu oleks ta senisest ülikonnast juba välja kasvanud, seda mitte. Kuub ta seljas ei ole enam ammugi õlgadest lai, kuid kasvuruumi on. Eelkõige sissepoole, isiksuseks saamise poole.

Liidia Tsehhanovskaja

«LÕUNA-KOOLKOND» TÄNAPÄEVA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE KIRJANDUSES

Silmapaistvaks nähtuseks ameerika kultuuris sai käesoleva sajandi 30—40-ndatel aastatel puhkenud ootamatu kirjanduslik aktiivsus Ühendriikide lõunaosas. Ameerika kriitikud hindavad lõunaosariikide kirjanike teoseid niivõrd kõrgelt, et nimetavad seda perioodi «Lõuna kirjanduslikuks renessansiks» (*Southern Literary Renaissance*). «Lõuna renessans» köidab praegugi ameerika ja välismaa teadlaste tähelepanu. Et nõukogude kriitikas leidub ainult üksikuid märkusi selle probleemi kohta¹, siis võib huvi pakkuda mõningane arutus «lõuna-koolkonna» kirjanike loomingu eripärasuste üle.²

Lõunaosariigid (Virginia, Põhja-Carolina, Lõuna-Carolina, Georgia, Alabama, Florida, Mississippi, Louisiana, Kentucky, Tennessee ja Arkansas) on alati olnud Ameerika Ühendriikides eraldi seisev ja omapärane piirkond. Suurte puuvilla-istanduste loomisel polnud midagi ühist Lääne ja Kirde kapitalistliku põllumajanduse printsiipidega. Uus-Inglismaa tööstuslinnu eraldanuks aristokraatlikust Lõunast justkui mitu sajandit. Esimesteks asukateks olid siin prantsuse, inglise ja hispaania kolonistid, kelle uskumused ja tavad täielikult erinesid Põhja hollandi ja saksa asukate omadest. Prantsuse ja inglise aristokraadid, kes põgenesid revolutsiooni terrori eest, püüdsid Uues Maailmas täies ulatuses taastada feodaalajastu vanarežiimilisi suhteid. Nad põlgasid jänkidest plebeisid, nende praktitsismi, puritaanlikke ja vabariiklikke põhimõtteid, olid katoliku usku. Protestantism hakkas Lõunas domineerima alles siis, kui Euroopaski oli religiooniprobleem igasuguse sotsiaalse teravuse kaotanud. Agraarsete lõunaosariikide isoleeritus tingis olustiku, kommete ja ühiskondliku korralduse omapära. Kuni meie päevini on Lõuna jäänud ebaõigluse, reaktsioonilisuse, julmuse, religioosse ja poliitilise sallimatuse ning rassilise segregatsiooni klassikaliseks sümboliks.

¹ Р. Орлова — Л. Копелев, Мифы и правда американского Юга. «Иностранная литература», 1958, nr. 3. М. Мендельсон, Современный американский роман. Moskva, 1964. М. Коренева, Эллен Глазгоу и становление школы южного романа. Teoses «Проблемы литературы США XX века». Moskva, 1970.

² NSV Liidu rahvaste keeltesse on tõlgitud lõunaosariikide kirjanike W. Faulkneri, T. Wolfe'i, R. P. Warreni, M. Mitchelli, C. McCullersi, W. Styroni, E. Caldwelli, Sh. A. Grau jt. teoseid.

Termin «lõuna-koolkond» ilmus ameerika kirjandusteadusse 30-ndate aastate keskel seoses lõunaosariikide kirjanike Faulkneri, Warreni, Porteri, Gordoni ja Tate'i loomingu uurimisega. «Lõuna-koolkonna» tekkimisele avaldasid mõju fugitivistid, kes kahekümnendatel aastatel Tennessee linnas Nashville'is asutasid Vanderbilti ülikooli juures ajakirja «The Fugitive» (1922—1926). Tänu grupi kõige aktiivsemate liikmete John Crowe Ransomi, Allen Tate'i, Robert Penn Warreni, Donald Davidsoni ja Cleanth Brooksi tegevusele astus Lõuna kirjandus pärast pikemat seisakut teatavasse taassünniperioodi. Konföderatsiooni lüüasaamisega 1861.—1865. aasta kodusõjas ja agraar-plantaatorliku majanduse hävitamisega rekonstrueerimisel kaasnes tööstusliku kapitalismi sissetung lõunaosariikidesse, sellest ka vahepealne seisak.

Fugitivistide liikumine oli ühelt poolt tingitud rahulolematusest Lõuna kirjanduse mahajäämuse üle ja teiselt poolt vastuseisust lõunaosariikides maad võtvale industrialismile. 1930. aastal avaldasid nad esseede kogumiku «See on mu seisukoht» (*I'll Take My Stand*) — Lõuna agraariluse omapärase manifesti, milles väljendati eitavat suhtumist kapitalistlikku tsivilisatsiooni, mis nende arvates toob kaasa kaose ning lõunaosariikides loodud moraali- ja kultuuriväärtuste hävimise, ning seadsid sellele vastu plantaatorliku Lõuna kui täiuslikumalt organiseeritud ühiskonna.

Fugitivistid tegid palju ära «lõuna-müüdi» levitamiseks. See müüt seisis selles, et Lõuna on ühtne, homogeenne natsioon, mis elab patriarhaalsete agraarsuhete kohaselt, kus neegrid kuulekalt teenivad oma häid peremehi ja need omakorda hoolitsevad neegrile eest. See ühiskond oli üles ehitatud kreeka demokraatia eeskujul ega tundnud kommertskalkulatsiooni, kuni Lõunasse tungisid Põhja kapitalistlike ärimeeste hordid. «Tegelikult,» kirjutab ameerika marksistlik kriitik Sydney Finkelstein, «oli see ühiskond, mille aluseks oli puuvilla tootmine, niisama omakasupüüdlik ja ablas nagu iga teine.»³

Fugitivistid rajasid Ameerika Ühendriikide kirjandusteaduses neokriitilise suuna, mis pani rõhu kunstiteose vormi immanentsele uurimisele, vaatles teose struktuuri sisust lahus ja väljaspool igasuguseid kultuuriloolisi seoseid ning vahekorde. Rakendades oma teooriat algul luuletetkide analüüsis, hakkasid «ued kriitikud» uurima Lõuna kirjanike loomingut, nimetades nende kunstimeetodit sümboolseks naturalismiks. Uuele suunale ameerika kirjanduses andsid terminoloogilise määratluse Caroline Gordon ja tema mees Allen Tate. Selle määratluse kohaselt peab «sümbolse naturalismi» teos sisaldama keskkonna naturalistliku kirjelduse, kusjuures iga konkreetne detail kannab sümboolset mõtet. See formuleering märgib õigusega üht Lõuna kirjandusele iseloomulikku joont.

Vaatamata iga Lõuna kirjaniku loomingu omapärale, võimaldab mõnede filosoofiliste, sotsiaalsete, eetiliste ja esteetiliste kontseptsioonide ühtsus meie arvates koondada ühte rühma sellised eripalgelised kirjanikud nagu Faulkner, Wolfe, Warren, Porter, McCullers, Styron, O'Connor ja Grau.

Enamikule «lõuna-koolkonna» adeptidele on omane negatiivne suhtumine ameerika elulaadi ja see väljendub «kommertstsvivilisatsiooni» poolt kaasatoodud varaahnuse, kiskjalikkuse, südametuse ja julmuse kritiseerimises. «Traditsiooniliselt skeptiline ja vahel ka avalikult vaenulik suhtumine põhjaosariikidesse kahtlemata aitab mõningatel Lõuna romaanikirjanikel äärmise teravusega tajuda Ameerika ühiskonna omanikuideaalide valskust, kapitalistliku tootmise inimvae-

³ S. Finkelstein, *Existentialism and Alienation in American Literature*. International Publishers. New York, 1965, lk. 186.

nulikkust, mis nivelleerib isiksuse ja allutab inimesed masinale,» märgib M. Mendelson.⁴

Oma Snopesi-trilooias («Küla», «Linn» ja «Häärber») on kodanliku Ameerika moraalsest allakäigust maalinud veenva pildi lõuna-koolkonna pea William Faulkner. Snopesid, uue, kapitalistliku formatsiooni esindajad, on kõigi sellele tüübile omaste eemaletõukavate joontega — toored, jultunud, põhimõttelagedad. Faulknerile on nad «tiigrinari», «rotid», «rohuirtsud», täitmatute kiskjate kehastused.

Lõuna kirjanike loomingu omapära seisab selles, et nende teoste kapitalismivastase paatosega käib kaasas aristokraatliku Lõuna igaveseks kadunud mineviku leinamine. Kiindumus «lõuna-müüdisse» avaldub nende teostes mitmesugusel kujul. Faulkneril on müüdi kandjateks vana Lõuna orjandusliku aristokraatia järeletulijad, keda kujutatakse kartmatute rüütlitena, ääretult vapratena, ennast-salgavatena, omakasupüüdmatutena ja õilsatena, ilu hoidjatena ja kaitsjatena. «Lõuna aumehelikkuse» ülistamine on iseloomulik ka Warrenile. Romaanis «Kogu kuninga vägi» kujutab ta aristokraate — kuberner Stantonit ja kohtunik Irvinit — varjamatu sümpaatiaga.

Kirjanikud, kes ei ole haaratud lõunaosariikide mineviku idealiseerimisest, käsitlevad legendi «vanast heast Lõunast» selle paljastamise sihiga. Õieti pani sellele aluse Faulkner ise romaanis «Absalom! Absalom!». Teoses «Küngaste taga» ütleb Wolfe Lõuna kohta käivast müüdist, et sellele on antud «väljamõeldud suurus ja ilu, mida pole kunagi olnud».⁵

Lõuna kirjanduse selle iseärasusega on tihedalt seotud teine sealsete kirjanike loominguale tunnuslik joon — pinev tähelepanu Aja probleemi suhtes. Nende kirjanike teostes ei esine Aeg mitte üksi oma pidevuses, mis moodustab sündmuste mõõdupuu ja järjekestvuse, vaid ka mingis katkevuses; Aeg peatub ja pöördub tagasi, et vaadelda veel mingit ühiskonna tekkimise ja arengu või tegelase vaimse elu etappi. Lõuna kirjanike minevikuharrastus on seletatav mitmesuguste põhjustega. Minevikku ja olevikku segades ning kokku põimides rõhutavad autorid aja jagamatuse, ühtsuse ideed. Sageli on see tingitud soovist näidata, et oleviku pahed on mineviku pahede sünnitatud.

Romaanis «Kogu kuninga vägi» laseb Warren ühel tegelasel kirjutada oma esivanema Cass Masterni loo. Tema silmade eest mööduvad hirmsad pildid orjandusliku Lõuna elust. Seos Burdeni ajaloouurimiste ja tema poolt Starki palvel «äraostmatu» kohtuniku Irvini elukäigu tundmaõppimise vahel otsekui sümboliseerib Ameerika ühiskonna ajalooliselt väljakujunenud antihumanistlikku loomust. Kui omal ajal Jacki esivanem kõigile püüdmistele vaatamata ei suutnud päästa neegritari, keda perenaise kapriiside tõttu uskumatult mõnitati, siis alles päris hiljuti kasutas kohtunik Irvin oma ametiseisundit, et saada suurt altkäemaksu, viis inimese enesetapmiseni ja elas pärast seda edasi rahuliku südametunnistusega.

Warrenile tüüpiline püüe esitada ajaloolist protsessi kunstilises vormis, avastada, uurida ja näidata «aegade seost» on väga iseloomulik ka Faulknerile. Faulkneri tegelaste hukkamise määrabki ette ära see, et minevik, mis neid paratamatult jälitab, saab nende saatuseks, nende olevikuks, mis ei lange ühte kaasaegse eposhi reaalsusega, ja selles ongi nende traagika. Selles plaanis on kõige näitlikum romaan

⁴ М. Мендельсон, Современный американский роман. Москва, 1964, lk. 198.

⁵ T. Wolfe, The Hills Beyond. Pyramid Books. New York, 1961, lk. 227.

«Hälin ja raev», milles kolme venna Compsoni saatuse kaudu näidatakse mitmesuguseid vorme, milles inimene paneb vastu Ajale — kirjaniku käsitles tunnetamatule, vältimatule, inimesele vaenulikule jõule. Idioodist Benjy kaudu, kes ei taju Aja voolu, ei mõista mineviku ja oleviku piire, demonstreerib Faulkner, kui asjatud on katsed keerulisusest lihtsusega võitu saada. Quentin, kes püüab Aega peatada, murrab vanaisa kingitud kellal osutid ära. Aga see ei aita tema segaduses teadvusel mineviku võimust vabaneda. Pole juhus, et ta oma mõtetes pidevalt tagasi tuleb õe saatuse juurde, kelle perekond on jäädavalt kaotanud. Quentini ettekujutus on Caddy möödunu sümbol, tagasipöördumatu mineviku tähis, Aja hierogliif. Viimasel katsel võita seda hirmsat jõudu tapab ta enda, demonstreerides, et tema klassi inimeste püüded ettemääratusele vastu seista on nurjumisele mõistetud. Võitluses Aja vastu on jõuetu ka Jason Compson, kes püüab katkestada kõik sidemed minevikuga ja kohaneda uue ajastu kõlblusetusega. Tema lüüasaamise armetus on vastav uute aegade kõlbluse armetusele.

Kõiki Wolfe'i teoseid kannab teema: Aja pidev kulg ja Aja hävitav toime inimeste elule. Oleviku ja kaugel mineviku keeruline põimimine sünnitas Aja mitmetähenduslikkuse mõiste juba tema romaanis «Vaata tagasi, ingel!». Iga inimese maailm on kogu inimkonna ajaloo ja inimese seisundi ristumispunkt, omapärane mikrokosmos, mis sisaldab omavahel võitlevaid algmeid: olevikku, mis endaga kustutab olnu, minevikku, mis avaldab mõju sündmuste käigule, ja Igavikku, mis väldib neid kahte alget ja nende poolt toodavaid muutusi. Iga hetkega toimub edasilükkumine lähema tuleviku poole, kuid tulevik — mitte kui tulevate momentide jada, vaid kui võimalus, unistus, lootus — muutub mõttetuks absoluutse Aja ees, millest väljub ja millesse süüvib inimene. Võimatu on ka vabaneda minevikust, mis eksisteerib igas oleviku momendis ja määrab ära oleviku käigu. Aja kolme elemendi tihe põimimine loob fantastilisi pilte nende võitlusest. Kui vana Gant romaanis «Vaata tagasi, ingel!» müüb kivist Ingli prostituudi mälestussamba jaoks ja jätab seda tehes hüvasti unistusega tõelisest loomingust, reetes selle unistuse, peatab kogu tema nõrkinud minevik võimuka käega Aja käigu.

Aja mõistatuse lahendamist käsitleb Wolfe'i romaan «Ajast ja jõest». Aja halasamatut kulgu võrreldakse rongi liikumisega, vägeva jõe voolamisega, mida on võimatu pidurdada või peatada.

Styroni romaanis «Mine pimedusse» hulgub Peyton Loftis nagu Quentin Compson enesetapmise päeval linnas, äratuskell kaasas. Jumalagajätukõneluses mehega teeb ta ettepaneku pugeada kella sisse ja «röömsalt lennata seal kahekesi keset vedrusid ja rattaid». Mõlemal juhul läheb inimene olematuse pimedusse, pidamata vastu konfliktile Ajaga ja iseendaga.

McCullersi raamatu «Osutiteta kell» pealkiri on võetud Faulkneri romaanist «Hälin ja raev». McCullersi Lõuna on paik, kus Aeg on peatunud. Kohtunik Clein, kes töötab välja Põhja poolt Lõunale makstavate reparatsioonide projekti ja organiseerib «valgete» linnaossa kolinud neegri tapmise, sümboliseerib vana Lõuna halvimaid traditsioone. Oma romaaniga näitab kirjanik kellaosutite tagasipööramise katsete absurdust.

Tänapäeva Lõuna kirjanikel ei etenda minevik nende tegelaste saatuses enam olulist osa. Kuid traditsiooniline aegade põimimine on Lõuna kirjanike sõjajärgse põlvkonna teostes säilinud. Juba mainitud romaanis «Mine pimedusse» avaneb Peyton Loftise draama pärast tema enesetapmist. KIRST PÖRMUGA saabub väikelinna Port Warwicki jaama. Matuste episoodid põimuvad stseenidega Loftise lapsepõlvest, noore-ea unistustega ja seejärel hukkamisega. Sellist tehnikat kasutatakse peaaegu kõikide kaasaja Lõuna kirjanike romaanides.

Niisama suure tähtsuse kui Aja kategooria omandab Lõuna kirjanike loomingu Koha probleem. Spetsiifiline Lõuna foon esineb nende teostes «dramaatilise dimensioonina». Kontseptsioon Ameerika Lõunast kui erilisest maanurgast, millel lasub «needus» ja kus inimese saatuse on tema omadustest sõltumatult traagilise iseloomuga, väljendub kõige ehedamalt Faulkneri romaanides. Raamatus «Absalom! Absalom!» mõtiskleb Rose Caulfield, kangelase ammu surnud teise naise õde: «Jah, Lõunal ja meie perekonnal lasub mingi fataalne needus, nagu oleks mõni meie esivanematest valinud oma soo jätkamiseks maa, mis on juba hukkumisele määratud ja ära neetud.»⁶

Lõuna «hukulemääratuse» põhjuseks peab kirjanik paratamatult karistust selle eest, et valged kihutasid indiaanlased halastamatult minema nendele kuuluvatelt maadelt, hävitavad nagu kiskjad Lõuna rikkalikke loodusvarasid, samuti «orjuse» needust. Faulkneri arvates antakse esivanemate süü edasi põlvest põlve ja see pürustab kaasaegsete elu.

Nii nagu Faulkner näeb tänaste tragöödiate allikat rassismi needuses ka Styron. See mõte avaldub romaanis «Pane see maja põlema». Peategelast, sünnilt ja kasvatuselt Lõuna elanikku, jälitab travdatud süütunne ka Euroopas, kuhu ta on põgenenud Ameerika Ühendriikide «tarbimistsivilisatsiooni» eest. Üle jõu käiva taaga all küürus ja ärakurnatud vanad talunaised, keda Cass näeb Itaalia haljastel idüllilistel mäenõlvadel, äratavad temas häbiväärseima mälestuse, kuidas ta alaealisena oma lõbuks purustas neegri onni, ja meenutavad pidevalt Ameerika ajaloo pärispattu — orjust. Häbitunne neegrite saatuse pärast Ameerika Ühendriikide lõunaosas põimub tal süütundega ameerika turistide rikkuse pärast, kes tulevad oma meelt lahutama vaesusest rusutud Itaaliasse.

«Süü», «hukulemääratuse» teadmine täidab Lõuna kirjanike teosed inimese tragismi tundega. Seetõttu on Lõuna kirjanike romaanidele omane ärev atmosfäär, katastroofi, allakäigu eelaimus. Nad kujutavad elu nagu sünget painajat, rõõmutut maailma: ebardlikke, metsikuid kombeid, tapmisi, perekondade lagunemist, ebanormaalsust, inimeste kannatusi, alandusi, igasugu kurja kehastusi. Lämmatav ja lehkav atmosfäär on Faulkneri romaanis «Kui ma olin suremas». Väljapääsuta on Loftiste lugu Styroni romaanis «Mine pimedusse», kus perekond laguneb nagu müstilise saatuse löökide all. Oma patoloogilise poolest hirmus on jutustus Amelia armastusest küüraka homoseksualisti vastu McCullersi novellis «Kurva kohviku ballaad».

Lõuna kirjanike moondunud maailmanägemine on esimesel pilgul tingitud sotsiaal-psühholoogilistest teguritest. «Ameerika Lõuna,» kirjutab A. Startsev, «on Ameerika Ühendriikides seniajani jäänud üheks sotsiaalse kõdunemise ja lagunemise keskuseks.»⁷

See määrab ära veel ühe Lõuna kirjanduse tunnusjoone — kirjanike huvi inimese psüühika kõrvalekaldumiste vastu. Tähelepanu on koondatud siin inimestele, kes paistavad välja o ma, teravalt individuaalse maailmanägemisega, mis isoleerib neid tavalisest ja igapäevasest. Nende teoste tegelased on haaratud tumedatest kirgedest või maniakaalsetest kinnisideedest, mis tõukavad neid vägivalle, tapmisele, enesehävitamisele.

Caldwelli mandunud kangelased on autori sõnade järgi inimesi moonutava sotsiaalse süsteemi idiotismi sünnitised.

⁶ W. Faulkner, Absalom! Absalom! The Modern Library. New York, 1963, lk. 21.

⁷ А. Старцев, Трилогия Уильяма Фолкнера. Тезисы «Уильям Фолкнер». Деревушка. Москва, 1964, lk. 6.

Üksildased, ekstaatilised või sünged, tigidad ja patoloogiliselt väändunud individualistid või lihtsalt idioodid on sageli Faulkneri tegelasteks (Mink «Külas», Poppy «Pühamus», Christmas «Valguses augustis», Benjy «Hälinas ja raevus»). Nad kehastavad kirjaniku teostes kas «industriaalse tsivilisatsiooni» pahesid või sümboliseerivad aristokraatia väljasuremist.

Kalduvust vaimset ja füüsilist anormaalsust kujutada võib tähele panna ka McCullersil. Romaanis «Süda on üksik jahimees» on peategelased kurtumimad, kusjuures Singer on homoseksualist ja tema sõber idioot. Kapten Penderton romaanis «Helgid kuldses silmas» pole mitte üksnes homoseksualist, vaid ka sadist, kleptomaan ja narkomaan. Kirjaniku kiindumine patoloogiasse on seletatav sellega, et ta on valinud oma loomingu peateemaks inimese vaimse üksinduse maailmas. On ilmne, et igasugune normist kõrvalekaldumine tugevdab indiviidis isoleeritusetunnet.

Flannery O'Connor seletab oma grotesksete, veidrate tegelaste ebanormaalsusi kas jumalasse usu kaotamisega (maniakist mõrvar novellis «Head inimest on raske leida») või usulise fanatismiga (Hazel Motes jutustuses «Tark veri»).

Tendents kirjeldada tegelaste patoloogilisi moondusi on tingitud ka veel sellest, et Lõuna kirjanikud tunnustavad modernismi põhiteesi: inimolend on ebatäiuslik.

Lõuna kirjanike tingimatuks komponendiks on «vägivalla fenomen» (*violence*). Selle prisma läbi, mille on kätte andnud Lõuna ajaloolise arengu spetsiifilised iseärasused, vaatlevad Lõuna kirjanikud tervet sotsiaalsete, psühholoogiliste ja moraalsete probleemide kompleksi. «Julmus on lihtsalt üks minu instrumentidest,» ütleb Faulkner ühes intervjuus, ja see deklaratsioon on õigusega kohandatav kõigile Lõuna kirjanikele.

«Vägivald» ilmneb Lõuna kirjanike teostes mitmesuguses vormis. Kõige sagedamini väljendub see füüsilises tegevuses: purustamine, tapmine, elava ihu piinama. Caldwell seletab «vägivalla fenomeni» sotsiaalsete põhjustega: neegri ja valge suhetega, vaesusega, mis tõukab inimest mõrva sooritama, provintsielu harimatusega, mis sünnitab «vägivalla» kui protesti selle vastu. «... Meie maa on toores. Ma nägin, kuidas üks mees tee peal peksis muula peaaegu surnuks, sest päike kõrvetas ja mees oli väsinud, ja närvid olid tal võimatuseni pingul ja teda oli tüüdanud elu üksluisus. Ma olin tööpäeva lõpul ühes puuvillakuuris, kus boss küsis neegrilt, miks eesel on lonkama hakanud. Neeger seletas, et eesel astus küüllikuurgu. Ja boss peksis neegri poolsurnuks, teades väga hästi, et too süüdi ei ole, kuid ei hakka ennast ka kaitsma. Ma olen ise olnud mitme lintšimise tunnistajaks,» ütleb Caldwell.

Faulkneril avaldub «vägivalla fenomen» keerulisemas vormis. Ühelt poolt seletab ta nagu Caldwellgi «vägivalla» sotsiaalsete teguritega. Teiselt poolt määrab kirjaniku arvates «vägivalla» olemasolu inimese elus ära tema võimetus tunnetada «maailma korda». Et inimene loob omaenda ettekujutuse saatuse teedest, siis käib enamikul juhtudel tema subjektiivne «kord» maailmakorrale risti vastu, mille tagajärjeks on inimese lüüasaamine, tema plaanide kokkuvarisemine. Saatusele vastu pannes satub ta paratamatult vägivalla teele.

Warrenile on tapmine, vägistamine ja süütamine kõige efektiivsemad dramaatilised abinõud ühe tema peateema käsitlemiseks: «vägivald» on elu ilma põhimõteta kaasaegses Lõunas, üldlase korruptsiooni ja poliitiliste mahhinatsioonide sünnitis. «Vägivalla» mehhanism on kirjanikul seotud ka inimese jõuetusega tänapäeva maailmas. Eneseteostuse katsed viivad «vägivalla» kasutamisele teiste üle.

Flannery O'Connori teostes sünnitab «vägivalla» inimese patusus, see, et ta on

kaotanud usu jumalasse ja teeb ebamõistlikke katseid võtta eluprobleemide lahendamise enda kätte.

Styroni romaanides demonstreerib «vägivald» tänapäeva kodanliku ühiskonna moraalset langust.

McCullersil on «vägivalla» allikaks inimese võimetus armastada.

Üheks Lõuna kirjanike teoste spetsiifiliseks jooneks on naturalismi ja sümboolika ühendamine. Sellest tuleneb ootamatu valguse ja varju, neitsiliku puhtuse ja haisva pori, julma meeleheite ja huumori segunemine. Ses suhtes on iseloomulik Faulkneri romaan «Valgus augustis», mis on naturalistliku ja sümboolse plaani täieliku kokkusulamise musternäide. Teose keskpunkti on autor seadnud mulatt Joe Christmase kuju, kes on neeger ja valge, saatan ja Kristus, mõrvar ja pühak. Jõululaupäeval sündinud Joe lükkab tagasi haleduse ja kaastunde, tervitab karistust süü eest, mida ta tunneb, kuid ei suuda tunnetada; nii saab temast kirjaniku kõige mõjukam sümboolne olend — ta personifitseerib ühelt poolt Lõuna keerulisi, lahendamatuid konflikte, teiselt poolt kehastab traagilist olemasolu maa peal.

Reaalse ja sümboolse algme ühendamine määratleb paljude kujudel seisundi Wolfe'i teostes. «Kivist, lehest, leidmata uksest» — sellise mõistatusliku triaadiga algab romaan «Vaata tagasi, ingel!». Need sümbolid saavad reaalse sisu raamatu konfliktides ja tegelaskujudel. Kivi kehastab staatilist olemasolu — need on Eliza, õpetaja Leonard ja üldse kogu linn. Leht on midagi värsket, noort ja poeetilist. Selle sümboliga assotsieerub kõigepealt kangelane ise. Uks on keerulisem sümbol, mis võtab romaanis mitmesuguse kuju. See on kool, isa ja armastatud neiu. Uks viib alati maailma ja inimese tunnetamisele.

McCullersi romaanid on loodud kahes orgaaniliselt liitunud plaanis: psühholoogiline ja sotsiaalne realism ning allegooria, tähendamissõna. «Süda on üksildane jahimees» — see pole mitte ainult Ameerika realistlik kujutus, mis degradeerib klassi- ja rassibarjääri ees jõuetu inimese üksiku aatomi tasandile. See on ka veel tähendamissõna õnne võimatusest armastuses. Armastus pole mitte ükski pime, ta on peaaegu alati suunatud objektile, kes oma loomuse poolest ei saa anda armastajale õnne ega harmooniat. Kibe ironia seisab selles, et üksildased ja nõutud — neegrist doktor Copeland, tööline Jake Blount ja tütarlaps Mick Kelly — püüavad leida kaastunnet kurtummalt, kes on võimetu neid mõistma ja kes omakorda on pühendanud oma elu olendile, kes ei suuda hinnata armastust ega ustavust — iidloodile.

Sümboolset allteksti võib leida ka Warreni romaanis «Koobas». Teose keskpunktiks on inimene, kes on müüritud maa alla, elab pilkases pimeduses ja ilma värskel õhuta — see on allegooria isiksuse rõhutatud seisundist kaasaja maailmas.

On veel üks silmatorkav Lõuna kirjanduse omadus: suur emotsionaalne jõud, millega antakse edasi Ameerika vaimse degenererumise teemat. Ere maaliline ekspressioon, värvide, sõnade ja tunnete vohamine on nende kirjanike iseloomulik omadus.

Lõuna kirjanike proosas kajastub ka Lõuna elanike traditsiooniline armastus retoorika vastu. Ameerika kirjandusteadlased on Faulknerit korduvalt kritiseerinud tema stiili liigse retoorilisuse ja keerukuse pärast. Faulkneri kalduvus pruukida pikki «raamatulikke» sõnu sundis Hemingwayd ütleva: «Vaene Faulkner! Kas ta tõesti arvab, et suuri tundeid saab väljendada ainult suurte sõnade abil?» Sõnade, määratluste ja kordamiste laviin rabab Wolfe'i romaanide lugejat, autorile on iseloomulik kõrge, poeetiline, musikaalne, ootamatutest võrdlustest ja epiteetidest rikas stiil.

LIIDIA TSEHHANOVSKAJA

Lõuna kirjanduse spetsiifikast kõneldes tuleb ära märkida sügava psühholoogilise käsitluse kooskõla «julma huumori» stiihiaga, mis ulatub oma juurtega ameerika folkloori traditsioonidesse. Huumorit, millega naerdakse välja midagi õudset — tapmist, surma, piinamist —, on alati Caldwelli ja O'Connori hirmsates, kolemaid situatsioone kujutavates novellides. Sellist huumorit võib leida ka Faulkneri novellides.

Julmuse ja huumori, jämeda maisuse ja poeetilise fantasmagooria, lihtsameelse folkloori ja psühholoogilise rafineerituse põiming loob oma jõult haruldase efekti.

Nagu näeme, kujutab Ameerika Lõuna kirjanike kunstimeetod endast vastuoluliste tendentside konglomeraati. Ameerika elulaadi kriitilis-realistliku kujutamise käivad kaasas naturalismi elemendid, mis on tingitud isiksuse modernistlikust tõlgendamisest. Vaatamata Lõuna kirjanike loomingulisi võimalusi piiravatele modernistlikele tendentsidele on nad suutnud ebatavalise jõuga näidata kaasaegse ameeriklase tragöödiat, tema lootusetuid katseid otsida hüvet ja inimlikkust ühiskonnas, kus valitseb rahahimu ja rikastumisvaim.

Rein Ristlaan

JUURTEST JA VÕRSETEST

Minu põlvkonna teadliku lugemissuutlikkuse perioodil ilmunud eesti kirjandus ulatub umbes A. H. Tammsaarest M. Traadini. Selle vahemiku teostes tundub eriti mõjuvõimukas maaelu kujutamine. See mõju ja see võimukus seletub mitmeti. Küllap on oma pitseri jätnud meie mõtte- ja hingelaadile sajanditepikkune maarahvaks olemine (nii otseses kui ka ülekantud tähenduses). Selles on meie juured ja loomulikult on kõik maarahvaga seotu erutav nii loojale kui ka lugejale. Kuid on ka mitmeid eriliselt tänaseid kaastegureid, mis on kujundanud taotlusi ja tõlgendusi. Maaelu kujutamist suunab tähelepanu, mida põllumajandusele osutab sotsialistlik ühiskond. Tahes-tahtmata on loovnatuure köitnud meie külas toimunud revolutsiooniliste ümberkujunduste dünaamika, sündmuste küllus ja, kui soovite, isegi mõningane traagika. Nähtavasti on kirjanduse kujunemisel oma osa olnud urbaniseerumisest sünenenud juuretuse pelgusel, intuitiivsel (atavistlikul!) protestitundel linnastumise vastu — millest muidu osa kirjanike romantilis-sentimentaalne pöördumine «aiaäärse tänava» ja «kodu-kotuse» poole, ning kui mitte filosoofilises, siis vähemasti psühholoogilis-emotsionaalses plaanis pürgimine «tagasi loodusesse».

Ei ole rumalamat kui see, kes oma juured läbi raiub. Kuid ei hüilga tarkusega ka too, kes ei märka progressivõimalusi, mis elavad võrsetes. Ei ole õige juuri ja võrseid vastandada. Neis on oma ühtsus. Ja kuni toimub kasv, tõusevad võrsed ikka juurtest kõrgemale, harunevad eemale. Nii on loomulik. Nii peabki olema. On vaieldamatu, et nagu kogu inimkonna, on ka eesti rahva tulevik linnastumises ja et järjest rohkem määrab tulevikku «linnarahvas», töölisklass, kes on olnud ja jääb ühiskonna juhtivaks, kujundavaks jõuks. Selles ei ole midagi juuri purustavat või maaelu alavääristavat. On lihtsalt ajalooline tõde, et agraarne töö on muutumas industriaalseks, et maa ja linna vahelise vastuolu pidev vähenemine tähendab lõpuks küla muutumist linlikuks asulaks. See on mõistusliku loogikaga võttes edu. Ja seda loogikat me mõistame. Kuid on tarvis, et sellega läheks kaasa ka hing. Ja siin arvan nägevat meie kirjanike ja publitsistide võlga.

Töölisklassi elu kujutamise osas ei ole eesti uuemal kirjandusel E. Vilde «Raudsete käte» kõrvale minu meelet võrdset seada. Aga «Raudsete käte» töölisi ei ole ju enam! Õigemini ei ole tingimusi, mis niisuguseid töölisi sünnitaksid. Täna

REIN RISTLAAN

töölised on teistsugused, näiteks niisugused, keda Gennadi Boka-
rev kujutab oma näidendis «Terasesulatajad» (mis muide on
käesoleva hooaja üheks huvitavamaks sündmuseks Moskva teatrielus).
Tänased insenerid ja tootmisjuhid on need, keda näitab film «Sinu
kaasaegsed»: Gubanov ja Nitotškin. Aga eesti kirjanduses niisuguseid
töölisi, insenere ja tootmisjuhte ei näe. Miks? Ju vist on raske veen-
valt kujutada elu, mida pole läbi elatud, ala, mida pole läbi uuritud,
eluala, mida pole omaks tuntud. Ju on «väikeste inimeste» probleemid
nähtavamal ja kergemini hõlmatavad kui «suurte inimeste» kujune-
mise komplitseeritud protsess, tehaste ja vabrikute kollektiivide tõelise
(vahest alles võrsetes) olemuse väljakujunemise probleemid. Ju on
põhjus tolles talupoeglikkuses, mis meis visalt edasi elab...

Linnas eluneb meie kirjanike enamik. Linnaromaani meil ometi ei
ole, ei ole isegi Tallinna «pilte ja pildikesi», mis näitaksid tänast linna-
elu ja selle omanäolist poeesiat! Ei ole nagu püüetki inimese ja tehis-
looduse vahekorra kujutamiseks. See oleks aga hädatarvilik. Sest
meie tehismaastik ei ole ju ainult säärane korstnamets ja tuhavihm,
nagu kunstnik A. Keerend teda oma teoses «Tehismaastik» kujutab, või
kui mõneti on, siis on inimese võimuses teda muuta. Sest niisama kui
loodus on loomulik oma n.-ö. ideaalsetes-jumalikes iluvormides, nii
on tehismaastik, linn loomulik oma reaalses, inimesestatud esteeti-
listes külgedes. Sest juba täna on viimaste mõju meile tunduvalt suu-
rem, kui see paistab meie kirjandusest, üldse kunstist. Miks ei märka
loojad seda, miks ei üldista? Juured on looduses, külas, maal, minevi-
kus, ja selle asemel, et mõelda, kuidas homme loodus linna tuua, kui-
das täna looduskaitset ellu viia mitte ainult rahvuspargis, vaid ka
rahvuse pealinnas, on vist lihtsam süüvida looduse idüllidesse, imeilu-
sasse igi-igavesse üksindusse, rännata veelinnurahva radadel kaugete
aastatuhandete taha, et otsida esiisade sünnipaiku...

Ei taha väita, et viimane oleks üleliigne. Jõgi ei tohi unustada alli-
kaid, puu juuri, rahvas minevikku. Neist ammutatakse jõud. Aga jõe
vool, puu kasv, rahva looming on suunatud tulevikku. Meie rahva tu-
levik on linnas, tõsi, tulevikulinnas, aga just linnas. Aidakem siis teda
tundma ja armastama õppida, jah, ka ülistada. Sõnaga, sest kuigi «algul
oli tegu», ei asenda parimgi tegu tarka ja sooja sõna, mis mõtestab elu,
avab teo tähendust.

INFORMATSIOON ARLEKIINI KUUES

Voldemar Panso: «Maailm arlekiini kuues».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1973. 168 lk.

Voldemar Panso loodab oma reisi- raamatu sissejuhatavas märkuses, et ehk on tema reisimuljeil võlu «...neile, kes ei otsi siit tõsiandmeid kirjeldatud maade kohta, vaid keda huvitab, mida mõtles või tundis kunagi üks eesti teatrimees, kui ta viibis neil mail». Need maad on India, Soome, Inglismaa, Austraalia ja Uus-Meremaa; leiame pildistusi väikseist vahepeatusist mujalgi. Muidugi ei ole tsiteeritud viide kuigi õnnestunud: Panso hindab ennast kui vaimukat ja tähelepanelikku reisikirjeldajat ilmselt alla, sest igatahes ei saa pettuma seegi lugeja, kes loodab leida «tõsiandmeid», mida autor päris heldelt ja meeldejäätvalt jagabki...

Kas kirjapandud muljed ei olegi tõsiandmed? Peame neid ehk valeandmeiks pidama? Siit edasi minnes jõuan ühe kaunis põhimõttelise tähtsusega küsimuse juurde, mis ju küll selle raamatu puhul kandev pole, kuid millest on tingimata seni vaja juttu teha, kuni see kord selgitatud saab. Oma teatriprintsiipe kuulutades ütleb Panso: «On kolm kõlaliselt lähedast ning sisult nii erinevat mõistet, ilma milleta pole head etendust. Need on informatsioon, interpretatsioon ja inspiratsioon.» Ja ühes teises kohas: «Idee saab kõlada võimsalt ainult võimsa interpretatsiooni kaudu. Teatri ainus mõte ja eesmärk saab olla vaataja hinge ning teadvuse mõjutamine kunstivahenditega. Interpretat-

siooni hõredus toob esiplaanile informatsiooni.» Ajal, kus informatsiooni-teadus (ehk teavendus, kui tohib taas soovitada) on üks kõige aktiivsemaid nüüdisaja maailmapildi kujundajaid, tuleb küll imeks panna ikka veel esinevat põhimõiste «informatsioon» niisugust nuritarvitust. Võrdluseks sobiks umbes: «Puude hõredus toob esiplaanile metsa.» Või isegi: «Soengu hõredus toob esiplaanile juuksed.» Kui me juba kunstivahenditega, näiteks interpretatsiooniga, vaataja hinge — olgu selle teadvuslikus või alateadvuslikus kihis — oleme mõjutanud, mida oleme siis sellele andnud veel muud kui informatsiooni!

Selle pisikese kurjustamisega aga ehk jätame Panso kui teoreetiku nüüd rahule ja läheme tema kui reisikirjaniku juurde. Tema teened on vaieldamatud: 50-ndate aastate teisel poolel oli just tema see, kes meie reisivate uuesti elustas; sealt peale on ta sellel ka üsna pidevalt hinge sees pidanud, kord suuremate, kord väiksemate tulemustega, mis käesolevasse raamatusse ongi kokku pandud. Tema stiilil, nii nägemis- kui ka kirjutamislaadil on isikupärane, kellegi teisega vahetamatu võlu, kusjuures lugejale sugugi üksnes autorist endast informatsiooni ei pakuta. Tänu Pansole on kindlasti mõnelgi võõraste maade, eriti võõraste teatrite vastu huvi tundval inimesel nüüd vaimusilma ees üks ja teine päris konkreetne pilt, milleta ta igatahes oleks vaesem.

Panso oskab just pilte luua ilmekalt. Selle raamatu kaunimate kirjeldustena sõندان igale lugejale soovitada Jai-

puri turu (lk. 13—15), Londoni St. Pauli kiriku esise (lk. 53), Uus-Mere-maa õllesõprade «humalakoguduse» (lk. 126) ja sama maa lambapügamise ja lambakoerte (lk. 135—139) kohta tehtud kirjapanekuid, mis on tõepoolest hea prosaisti väärilised, s. t. poeetilised sõna sügavamas mõttes. Ka mõnegi nähtud teatrietenduse reproduktsioon on mõnus, näiteks kas või Agatha Christie «Hiirelõksu» oma. Nägelike detailide osavale leidjale liitub osav stilist. Muidugi armastab ta eriti kumulatsiooni, kuid samas säratab sekka mõne meeldejäáva kõnekujundigi, näiteks võrdluse elevandi kohta: «suur nagu emaarmastus». Ikka ja jälle lisab tundetooni loomulik intiim-sus: sellega seoses oli allakirjutanul, kel kunagi oli võimalik kuuldemänge kirjutada-koostada, omajagu autori-rõõmugi, kui ta leidis niisuguse märkuse Sherlock Holmesi kohta: «Olen lusti tundnud seda kuju kuuldemängus kehastades.» Seesama intiimsus areneb omasuguseks humoristlikuks stiilivõtteks, mida võiks «anakronismi» eeskujul «anatopismiks» nimetada: India maastik tuletab Pansole meelde «Pääsküla jõe tagust põuasel suvel»; «Akbar asutas Sikri täpselt nii nagu Peeter Peterburi ja Glehn Nõmme; lõi jalaga vastu maad ja ütles: siia saagu linn»; «Benares ja Šiva on lahutamatud nagu Tallinn ja Vana Toomas»; «Brigitte Bardot' lühiromaan [---] Günther Sachsiga [---] võiks kanda pealkirja «Ma armastasin sakslast»» jne.

Panso kui humorist vajaks omaette põhjalikku analüüsi — Osnapi-aastaist peale. Muidugi on see ainult unistus, esialgu oleme kaunikesti udus sumpamas põhimõistetegi ümber. Aga ehk

aitab Panso ka siin omalt poolt kaasa — tuleme nüüd jälle tema kui teoreetiku juurde tagasi, ja seekord täie lugupidamisega, lugemaks näiteks järgmisi lauseid: «Võidakse küsida, milles oli nalja mõte. Nali ise ongi mõte. Kas nali nalja pärast? Ei, nali elurõõmu pärast. Tuleb ehk parem uni. Homme tööpäev on ehk edukam. Ainult naljaga on see kurb lugu, et ta nõuab hirmus palju talenti ja hirmus suurt intelligentsi.» — «Naer on tugevuse tunnus, elujõu mõõdupuu. Irvitus on nõrkade eesõigus. Kahjurõõmu vastas seisab elurõõm. Nad on erinevad saapapaarid ega lähe samasse jalga.»

Dylan Thomase episoodis, milles ma muide leiain kahtlast ülesoolamist, on teksti jäänud piinlik ebastus: kaks korda kirjutatakse «Walesi» asemel «Wells». Paar samalaadilist veel: sõna «aborigeen», mis ju tähendab ükskõik missuguse maa päriselanikku, kasutatakse raamatus otsekui Austraalia pärismaalaste etnonüümi — seda rumalat viga on märgata olnud meie trüki-sõnas mujalgi; sõna «cockney» on ilmselt mõistetud kohanimena (lk. 152), mida see on sama vähe kui näiteks «junlane». Neil puhkudel on juba küll päris valeandmeid antud...

Hädapärane tähenärimine tehtud, tuleb kinnitada lõpuks, et tegemist on armastusväärse ja heatujulise raamatuga: kui ka just maailma ennast alati arlekiini kuues ei näidata, siis vähemalt autor ise on selle enamasti õigegi sujuvalt selga passitanud endale. Üks-teine targutus on ehk mõnevõrra «mööda» — kuid kas pole just seda enam tõestatud, et väärtuslikku informatsiooni jagama võib Arlecchino kõlvata teinekord paremini kui Dottore!

Ain Kaalep

VÕIMALUSED JA VÕIMATUSED

Johnny B. Isotamm: «Tekstiraamat». Luuletusi 1967—1970.

«Eesti Raamat». Tallinn, 1972. 72 lk.

Johnny B. Isotamme luuletajatee algust võib ehk õnnelikukski nimetada, sest lausa esimestest sammudest avalikkuse ees kaastab seda kriitika lakkamatu tähelepanu. Pole vist liialdus väita, et enne «Tekstiraamatu» ilmumist kirjutati «Närvitrukis» avaldatud kogu «Mees tänavalt» kohta märksa rohkem ridu, kui sisaldas too luuleveerandik. Kuid debüüdi õnnes ei saa jätta märkamata vastukaalulist ebaõnne. Tõenäoliselt on selles süüdi luuletaja valdavalt resoluutne maneer, et kriitika nii valdavalt tundis vajadust tema kohta niisama resoluutseid otsuseid langetada. Tabab kahtlemata märki, kui P.-E. Rummo «Nooruses» (1971, 11) nendib Isotamme kõikeläbivast tõsidust ja asjalikkust; kindlasti on tegemist sügava mõistmisega, kui H. Suislepp (siiani kõige ulatuslikumas Isotamme luule käsitluses) väidab: «Isotamm tahab olla kurja maailma südametunnistuseks» ning lisaks kirjeldab luuletaja mina ja maailma dialektikat («Looming» 1971, 10). Ka nüüd, pärast «Tekstiraamatu» ilmumist jätkub kriitikal seda laadi tähelepanekuid (J. Kaplinski, V. Villandi).

Üha rõhavamaks muutub neist arvamustist tahes-tahtmata võrsuv koondpilt — ühekülgne, morn, isegi eemalepeletav. Me oleme kõik kohanud neid, kes peavad ennast «kurja maailma südametunnistuseks», on sealjuures tõsised ja asjalikud, armastavad deklarereida, peavad end realistideks (roependavad vahel, antagu mulle andeks) ja nendeks kõige kesksemateks ühiskonna lülideks või telgedeks. Kõnekeeles on meil tavaks selliseid inimesi irisejateks nimetada ja juba teisel kohtumisel muutuvad nad surmtüütuteks.

«Tekstiraamat» peaks muljet Isotammest päris tublisti teisendama. Kui «Mees tänavalt» oli koostatud natuke eputav-epateerivalt Isotamme luuletajamaneeri teatud külgede rõhutamis- tahtega, siis «Tekstiraamatu» taotlused on ilmselt teist laadi ja võimalused neid realiseerida märksa suuremad. Protokollitud on luuletaja saamisluugu, tema maadlemine teema ja tehnikaga, laadide, oma ande võimaluste läbi- proovimine ja võimalustest teadlikuks saamine või nende vastu pörkamine. Tsiteeritud kriitikast täheldatut võib nentida kui peasuunda, kuid see ei muutu ühekülgseks, stereotüübiks ammugi mitte ega välista ootamatusi, sageli üllatavaid. Lugejast arvustaja ossa ümber lülitades tuli kanda ühe algaja kirjamehe luuletuskogu kohta küllaltki komplitseeritud analüüsimise- sünteesimise pinget, et luuletaja taotlusis teatud korda ja süsteemi leida. Nõustun hüpoteesiga, et mitmed-setmed Isotamme poeetilised taotlused on kogus fikseeritud rudimentidena ja tõenäoliselt tänaseks lõplikult kärbinud. Siiski nõuab selle hüpoteesi tõestamine vaadeldava luuletuskogu kaante vahelt tulevikku küünitavat käsitlust ja ei pruugi ilmingimata korda minna. Juba üksnes sellest teadmisest tõuseb aga vaatleja huvi ja kärsitus uute kohtumiste vastu. Tõenäoliselt ei ole Isotamme meie tänase sõnakunsti raames erandlik esteetika sündinud pingsa mõtte- ja uurimistöö tulemusel, tema romantika, tundevirvenduste ja ilutsemise põlgus näib nii loomumane, et ta ei vaevu seda isegi kreedona välja ütleva, ammugi siis seletama või põhjendama. Need mõned mõttesalvid, kus nagu oleks ka sõnavaevade üle mölgutatud («Mina olen õppinud oskama», «Kvintessentsne», «Mu aju maantee- kraavis» jt.), on ometi välja sihitud hoopis muudele suhetele. Ning nagu

kõik instinktiivne kunstis, on seegi paljus vastuoksuslik ja kaheldav, on süsteemid, milles tahaks orienteeruda, kuid kirjaniku siiani publitseeritud luuletustest ilmselt ei piisa nii komp- litseeritud kvaliteetide üle otsuse lan- getamiseks.

Võib siiski osutada mõnele ilmselt kunstiväärtust taandavale suunale Iso- tamme «maailma südametunnistuse» luuletustes. Isotamm näib manipuleeri- vat liiga suurte ja vastavalt täiesti isikupärata abstraktsioonidega, millest sünnib lame, taustade keerulisust hoo- lega vältiv plakatlikkus, näiteks «Ajastu lastes» jt. sellele sarnanevates luuletustes. Hea plakati vastu, olgu selle sõnum luule- või pildikeelne, poleks midagi, kui Isotamme plakat ei oleks enamasti juba vananenud ja luit- tunud. Globaalsete sündmuste ennus- tamine, katastroofivõimaluste prognoo- simine ja nende eest hoiatamine nõuab tänapäeval üpris ja üpris suuri tead- misi lisaks erksale ajastunärvile. Aato- miajastu alguses paanikat tekitanud nähtuste lihtsast paisutamise ei piisa, et neid reaalse ohuna meie tänasesse ja homsesse üle kanda. Sõandaksin seda nimetada juba neoarhailiseks ku- jundiks, kui luuletaja oma süngete visioonide tippu ikka ja jälle seab A-pommi viibutava maniaki. Mõnigi kord lisandub seda laadi viirastustele võrtsiks hea annus maotut targutamist, mis asjale, kasuks ei tule. Näiteks võiks nimetada luuletust «Kes kurat mõtles küll välja», mille renomee aga päästab nähtavasti juhuslik, ent ajastu ja eri luuletajanatuuride kentsaka indikaatorina tähelepanu vääriv dis- kussioon A. Suumani luuletusega «Ei ole õige öelda, et inimesed/ tulevad ja lähevad...». Tundub, et selline luule on rohkem etlemiseks kui lugemiseks- süvenemiseks, on teisalt nagu kaasa- ümismine kapitalimaailma protesti- laulule, et sel teel tunda end soli- daarsena sealsete sotsiaalse ülekohtu taunijatega. Olen algusest peale olnud

protestilaulu ühest maailmasüsteemist teise ületoomise mõtte eitajate ridades, seepärast ei jätku mul objektiivsust arvustajana selle üle otsust langetada.

Isotamm on märksa silmapaistvam seisundite fikseerijana kui nähtuste dünaamika edasiandjana. Päriskompaktse tehnokraatliku maailma võõri- tusseisundi pildi annab ta luuletuses «Üksi», hea ja täpne psühholoogilis- irooniline eluetapi pilt on lakoonilises «Kolmekümneaastasest». Seisundite kujutamise erivõttena kasutab ta ter- vet rida ümberkehastumisi, millele aga paraku ei tule kasuks filosoofiliselt roitav ühe vastandamine hulgale. Võtkem markantsema näitena «Mata- doori», mida pole sugugi võimatu tõl- gendada küllalt armetu ja valesse ame- tisse sattunud mehikese virila enese- õigustuskõnena. Too oma tegelikus mannetuses süüdistab korraka kogu ausat publikut, isegi traditsiooni, ainult mitte iseennast. Seisundite poeetilis-kriitiline fikseerimine on üldse nagu mäng tulega, sest seejuures paratamatut passiivset autorihoiakut on nii hõlbus nimetada ebakonstruk- tiivseks irisemiseks. Tahaksin ühineda H. Suislepa ootusega, et võib-olla hak- kab Isotamm «... uut maailma ehi- tama. Meherammu ja reipust näib tal piisavat.» Tõepoolest!

Enam kui kolmandik «Tekstiraama- tust» esitab meie tänases ja isegi eil- ses luulepildis harjunumat laadi. On isegi päris «ilusat» luulet, kuigi selle ilu rakendused osutuvad vahel petli- keks. Teinekord kasutab Isotamm ammustilma aprobeeritud ilusat detaili või kujundit millegi võikaga kontrasti rõhutamiseks, vahel on see aga liht- salt nagu raudbetoonist suurplokk, mille ta pikemalt aru pidamata oma visioonide tondilossi müüri paneb, kus see siis ka vastavalt mõjub. Kuid siiski — õige meeldiva luule laht- risse liigitaksin «Jürikuu», «Sul on riilul», rahvalaululikud «Koerapoeeg» ja «Kole on see orja hommik» (kui stiili-

inetuse «kased õelalt irvitavad» kohal silmad-kõrvad kinni hoida), meeoleuvisandi «Väikesed vaiksed kohvikud» ja veel mõnegi, mis nimetamata jäänud. Kohati on Isotamme varitsenud koguni üleromantiseerimise oht, ja mitte ainult varitsenud. Mingit n-astme paroodiat vääriks nähtavasti «Uljas rüütliar», sügavat kohmetust tekitas vaatleja romantilis-ekspressiivselt tühi ja tühiseim lõpulugu koleluulelise pealkirjaga «Üht naeratust ma põues kannan».

Kange tahtmine oleks sekkuda juhtumisi P.-E. Rummo ja J. Kaplinski arvamusalalduse vahel tekkinud vaidlusele, olgugi see naljakalt skolasitiline: kas deklareerija ja ärpleja saab ühtlasi olla tõsine ja asjalik või mitte. Pealegi — kas näiteks deklaratsioon ei tähenda juba luule eitust, nagu mõnigi kord väidetud. Et ärplemine on kuulunud meie rahvalaulu algpäevist peale luule kehasse, selles vist ei kahelda. Ja ärplemismõnu Isotamm tunneb — alustagem «Esimesest luuletusest» ja jõudkem välja «Kõverpeeglisse» vaatamiseni. Nimetagem ka antiärplemist vajakajäämist üle ironiseerimise teel («Loodetavasti» jt.).

Keerulisem on lugu deklareerimisega. Olles veendumusel, et sõna paramatult deklaratiivse funktsiooni tõttu

ei saaks nagu olla sõnapruukimist ilma deklaratsioonita, olin juba valmis mõistet «deklareerimine» käsitama õige nipsis mahus, kuid hakkasin selle geneesi selgitamiseks sõnaraamatutes tuhnima. Kas pole üllatav, et ladinlaste pärijate itaallaste meelest on *declarer* «parola o espressione anti-quata» (õelgem lühidalt — anakronism) ja nad kasutavad moodsas keeles samas tähendusmahus *dichiarare*'t, mida ei oskaks kuidagi meie nüüdiskeelde tarida. Aga oleks ehk ilus see teadmiseks võtta ja rohkem pruukida varieeruva tähendusega ligilähedasi ütlemisi, alustades näiteks *kärkimisest* ja lõpetades *manitsemisega*. Niihästi kärkimist kui ka manitsemist on «Tekstiraamatust» leida (loetagu kas või luuletusi «Ütle sekka oma sütitav sõna» ja «Beduiinitar»), need on parajal määral tõsised, asjalikud, tõsiasjalikud ja pisut ka poetilised, ja et nüüd sai see kirik keset küla püsti, lubatagu lõpetada. Lõpetada, nimetades «Tekstiraamatut» raskeks ja ootust sisendavaks debüütraamatuks, mis suudab äratada huvi Johnny B. Isotamme edasise luuletaja-tee, tema esteetika arengukäigu vastu. Niihästi luuletaja võimalused kui ka võimatused on aga mingil määral selged, protokollitud.

Henn-Kaarel Hellat

«VALITSEJA» TEINE RAAMAT

Adolf Rammo: «Hundipassiga koolipoiss». Šahh Madani teine raamat. «Eesti Raamat», Tallinn, 1973. 150 lk.

1970. aastal nägi ilmavalgust raamat, mis sai II preemia 1969. a. laste- ja noorsookirjanduse võistlusel — «Šahh Madan». Selle pisut Aasia liivalagendike järele lõhnav nimi ja värvikalt igav väliskuju kahtlemata vähendasid lugejaskonda.

Käesoleval aastal täienes nn. keskmise kooliea raamaturiial teosega, mille paigutamisel silm otsib eelmainitu kõrvale paika. On ju selge, et «Hundipassiga koolipoiss» on eelmise otsene järg. Samad tegutsejad, Narva poisid, ja ka ajaline järgnevus on olemas. Üllatab aga kompositsiooni erinevus. Esimeses teoses toimuvad sündmused järjepidevalt, teises on sündmustik

KRIITIKA

antud üksikute mälestuskildudena, mida peategelane autori kava kohaselt puistab ühe pikema paadisõidu sekka, meenutamaks ebaõnnestunud kooliaastat.

Miks autor sellise ülesehituse valis? Küllap on tollel mingeid eeliseid, näiteks võimalus kontsentreerida sündmustikku vajalikul määral vms. Tundub aga, et oleks võinud vahel põhjalikumalt kaaluda mõningaid üleminekuid paadisõidu kirjelduselt mälestustele, muidu kipub jääma mulje, et kui midagi mainimisväärselt enam meenutada pole, veereb veneke edasi, ja vastupidi. Sõnaga, tundub, et kohati pole autor võetud vormiga päris hästi hakkama saanud.

Nii Šahh Madani esimeses kui ka teises raamatus kannab tegevust koolipoiss, kes on hüüdnime saanud oma tatarlasest sõbralt. Mõlemal juhul näeme toimuvat tema pilguga, hindame olukordi tema seisukohalt ja kuuleme tema sõnu. Siin kerkibki küsimus autori suhtumisest. Kui kirjanik tahab luua pilti läbi nooruki suu ja silmade, siis peaks ka sõnapagas olema eakohane. Tahetakse aga kirja panna täiskasvanu noorusemälestusi, siis tuleks ehk muuta teose lugejamäärangut. Praegu paistab tegemist olevat kaunisvõrga omandanud pea täielikult täiskasvanule omase väljenduslaadi ja sõnavara («põimusid futuristlikuks virvarriks», «zaporoožlasepea», «tundsin täiesti eriskummalist hingeliigutust», «tõbedega tutvust otsis» jne.).

Kui neid vääratusi mitte tähele panna, on jutustus kirjutatud hooga ja lodusalt, põnevusmomente sisaldades ja kohati pingetki hoides. On piltlikke ja meeldejäävaid olustikukirjeldusi ning värvikaid tüüpe, kes poisi vaatevinklist on hästi joonistatud.

Tervikliku mulje jätab klassi mikromiljöö, poiste omavahelised suhted ja nende iseseisvuspüüd, võrrelduna tüd-

rukute selgeltväljendatud truualamlikkusega õpetajate ja koolikorralduse suhtes. Õpilaste ajakiri «Kraa» väärilist väljatõstmist. Ei tea, kas selles koolis igal klassil oma häälekandja oli, aga tegijate aktiivsuse poolest annab kahe «kirjaniku» — Kargaja ja Šahh Madani — õlul seisev väljaanne mõnelegi praegusele koolialmanahhile silmad ette. Traditsioonilist põnevust tekitab esseistlik katsetus «Õpetaja ja õpilane», mis «Kraa» toimetaja arvates peaks küsimusele «lähenema psühholoogiliselt, kuid mitte unustades ka pedagoogilisi tõekspidamisi». Traditsiooniline on ka «kõrgema võimu» suhtumine üle tiibade kandekõrguse lennanud linnuse — direktor saadab «Kraa» hingusele.

Elav kujutus tekib «täiesti heatahtlikust, lõbusa muigega härrast», magister Johannes Aavikust, kes kooli külastab ja poisse kuuleb uudissõnadega lauseid moodustamas. Kas meie tänased poisid-tüdrukud nüüdseid uusi sõnu sama hästi teavad?

Essõnas nimetab autor teost isikuraamatuks, ja see on arusaadav. Šahh Madani isik on tüveks, mille ümber hargnevad jutustuse osad. On noorsooraamatuid, mis süžee põnevale arengule, seiklustele ja julgustükkidele üles ehitatud, ja teisi, kus lugejas püütakse kujundada kindlat suhtumist, näiteks humaansust ja käibementaalseid ripumatust Lindgreni teostes. Käesolevas loos on kogu sündmuspiltide kaleidkoop kutsutud iseloomustama peategelast ja tema maailmasuhtumist. Tõsi, on pilte (tüdruk puu otsast), mis karakterit ei täienda, kuid ei saa kahelda autori soovis näidata üht isepäist ja teotahtelist poissi, kel tulevikus kõik otsad lahti.

Raamatus on silmatorkav inimtüüpide rohkus ja mitmekesisus, nende kirjelduse elulisus. Erandi moodustab õpetajaskond. Siin kipub asi pisut groteski minema ja langeb välja teose

üldisest laadist, kuigi, jah, üks hundi-
passi saanud noor inimeselaps ei pruu-
gigi mõttes oma pedagooge kättpidi
täna.

Paistab silma, et õpetajatetoo-stseen
on kirjutatud samuti poisi poolt näh-
tuna («puudutanud seejärel süsimusti
juuksekiharaid näpuotstega» — pealt-
nägija tähelepanek!), kuigi nii kirjel-
dusest endast kui ka asjade üldisest
loogikast on selge, et teda seal olla ei
saanud. Ehk oleks seda stseeni raamatu
lõpupoole oinud kergem üles ehitada,
kui nii mõnegi õpetaja kuju on juba
piiritletum ja ka suhtumine meie kan-
gelasse selgem.

Nimitegelasest peab ütlema, et ta on

sümpaatne progümnaasiumi poiss ja
tema ettevõtmised kindlasti ei jäta
noores lugejas poolehoidu äratamata.
Seda enam, et situatsioonide jada, mil-
lesse Sahn oma elava ja fantaseeriva
loomu tõttu satub, on piisavalt rikkalik.
Nõnda annavadki meenutuspidid paa-
disõidu saatel ühe ümmarguse ja täna-
päeva lapsele kahtlemata vajaliku
kujutluse kolmekümnendate aastate
koolielust, koduolust ja inimestest.

Väga halbu raamatuid ei lasta trükki.
Väga häid raamatuid ilmub väga vähe.
Antud teos jääb nimetatud puuduste
ja loetletud-loetlemata voorustega
sündsasti sinna vahepeale.

Lili-Ann Sinijärv

RINGVAADE

KROONIKAT

26. märtsil kõneles Tartu Kirjanduse Majas 1972. aasta proosast ja kriitikat Kalle Kurg. Sõna võtsid K. Kääri, L. Siimisker, H. Puhvel ja J. Kaplinski.

KIRJANIK JA VIISAASTAK

NSVL Kirjanike Liidu juhatuse pleenumil 28. ja 29. märtsil Moskvas A. Fadejevi nimelises Literaatide Keskmajas arutati tänapäeva nõukogude kirjanduse osa töötajate kommunistlikul kasvatamisel ja kirjanike ülesandeid meie tegelikkuse kajastamisel. Ettekandega «Kirjanik ja viisaastak» esines NSVL Kirjanike Liidu juhatuse esimehe sekretär G. Markov. Arutelu käigus võtsid sõna S. Narovtšatov, V. Kozatšenko, V. Koževnikov, L. Kajumov, A. Salõnski, I. Šamjakini, K. Simonov jt.

Pleenumil rõhutati kirjanike aktiivse ellusekkumise tähtsust, kusjuures eriti tõsteti esile publitsistikat. Publitsistika puutub kokku uute teadusaladega, muutub üha analüüsivamaks; see kõik nõuab publitsistika võimaluste lahtimõtestamist, ent paraku

Tallinnas peeti läinud aasta proosa ülevaatekoosolek 18. aprillil. Ülevaate andis K. Kurg, sõna võtsid H. Runnel, U. Laht ja A. Valton.

Jääb kirjandusteadus jooksvalt kirjandusprotsessist maha. Rohkem tähelepanu peaks publitsistikale pöörama kirjanduskriitika, ütles oma ettekandes G. Markov. Sõnavõttudes vaadeldi samuti dokumentaalkirjanduse väärtusi, eriti olukirjelduse jõudu kiiresti muutuva tegelikkuse vahendajana-üldistajana, ühiskonna oluliste arenguprotsesside fikseerijana. Kuid sellel esmakordselt ilukirjandusliku publitsistika probleemidele pühendatud pleenumil märgiti ka, et n.-ö. puhtale ilukirjandusele võiksid soodsat kujutamismaterjali pakkuda mitmed praegu hõlmamata või riivamisj puudutatud elulõigud, linnade elu, looduse ümberkujundamine. G. Markov rõhutas, et võitlus viisaastaku ülesannete eduka täitmise eest on kogu rahva, kogu maa, ka kirjanike üritus.

RICHARD ALEKÖRS SURNUD

5. aprillil suri 60-ndal eluaastal kirjandusteadlane ja pedagoog Richard Alekõrs.

Lõpetanud Tartu ülikooli 1939. aastal, oli R. Alekõrs kooliõpetajaks Petseris ja Tartus, hiljem pikemat aega Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi teaduslik töötaja. 1956. aastal omandas ta filoloogiakandidaadi kraadi, kaitstes väitekirja «August Jakobson draamakirjanikuna». 1966. aastal sai R. Alekõrs E. Vilde nimelise Tallinna

Pedagoogilise Instituudi eesti keele ja kirjanduse kateedri õppejõuks.

R. Alekõrrel on raamatutena ilmunud monograafiad «Jakob Tamm» ja «Ernst Peterson-Särgava» ning artiklite valimik «Jutt on see kooruke». Viimaseil eluaastail valmis R. Alekõrrel doktoriväitekirjana ulatuslik uurimus Jakob Tamme elust ja loomingust. Töö valgustab realismi juurdumist eesti luules.

RINGVAADE

H. BARBUSSE'I IDEESTIKU VASTUKAJADEST EESTIS

Esimese maailmasõja koledusi paljastav ning tauniv vool sündis prantsuse kirjanduses juba nende imperialistlike tapatalgute ajal. Teeavajaks osutus Henri Barbusse, kelle sünnist 17. mail möödus sada aastat. Epohhiloonud romaanis «Tuli» (1916) ühendas autor oma kirglikult sõjavastase hoiaku sihiteadlikult revolutsiooniliste ideedega. 1918. aasta juulis kirjutatud artiklis «III Internatsionaali ülesannetest» hindas V. I. Lenin tema selleaegset loomingut kõrgelt: «Kõikjal märgatava rahvahulkade revolutsioonilise teadlikkuse massilise kasvu üheks eriti kujukaks kinnituseks võib pidada Henri Barbusse'i romaane «Le feu» («Tuli») ja «Clarté» («Selgus»). Esimene neist on tõlgitud juba kõigisse keeltesse ning on levinud Prantsusmaal 230 000 eksemplaris. Seda, kuidas täiesti võhiklik, täielikult ideede ning eelarvamuste kammitsas olev filister ja kõige tavalisem inimene muutub just sõja mõjul revolutsionäärriks, on näidatud erakordselt jõuliselt, andekalt, tõetruult.» (V. I. Lenin, Teosed. 29. k. Tallinn, 1954, lk. 472.)

Veidi enne seda oli Barbusse alustanud ka «Clarté»-nimelise vaimuinimeste koondise organiseerimist, mille põhituumik seisis oma ideoloogiliselt suunitluselt lähedal Kommunistlikule Internatsionaalile. Rühmitus oli mõeldud rahvusvahelisena, selle programmimanifesti esimene tees kõlas: «Vaimuinternatsionaal valmistab ette rahvaste oma.» «Clarté» sõsarorganisatsioonid tekkisid reas Euroopa riikides. Oktoobris 1919 nägi maailmavalgust Barbusse'i toimetatud ajakirja «Clarté» esimene number. Ainelistel ressurssidel nappuse tõttu ilmus «Clarté» paaril esimesel aastal ainult neljaleheküljelisena, kuid mitte alati ei sõltu perioodilise väljaande mõjujõud tema mahukusest...

«Clarté» sündi jälgis tähelepanelikult ka meie haritlaskonna progressiivne osa. Juba sama aasta septembris tegi J. Semper eesti kirjanike I kongressil ettepaneku kõnealuse koonddisega ühinemiseks. Novembris ilmutamist alustanud ajakirjas «Ilo», mida toimetas Fr. Tuglas, andis Semper muu seas informatsiooni sõjajärgsest prantsuse vaimulust: «On signinud hulk rühmi. Kõige päält Henri Barbusse'i ja Anatole France'iga eesotsas rahvusvaheline vaimutöölised (kirjanikkude, kunstnikkude, teadlaste) rühm «Clarté», mille ideaaliks on tugevaks

vaimliseks liiduks ühendada kõigi maade vaimutegelased ja nii moodustada tööliste internatsionaali kõrval vaimline internatsionaal.» Ühtlasi märkis ta, et «Clartéga» on kontakti astunud ka eesti kirjanike keskkomitee. Seda fakti kinnitab oma memuaarides «Henri Barbusse, rahu sõdur» kirjaniku kauaaegne sekretär Annette Vidal, kuid ilmselt ei kujunenud need sidemed kuigi tihedaks. Ikkaigi mainitakse uue pahempoolse kallakuga ajakirja «Murrang» (tegevtoimetaja A. Alle) saatesõnas 1921. aastal selgesti, et väljaandele on üheks eeskujuks olnud «Clarté». Veelgi tugevamini ilmnevad «Clarté» omased jooned ajakirjas «Tarapita», mille 5. numbril artiklis «Pyyetest vaimlise internatsionaali poole» J. Barbarus selgitas selle koondise eesmärke lähemalt. 24. veebruaril 1922 kirjutab Semper Berliinist «Tarapita» toimetajale Fr. Tuglasele: «Sain Pariisist yhe numbril «Clarté'd; ta on nyud ajakirjaks muutunud, sisult ja formaadilt ning suuruselt täiesti «Tarapita». Võiks talle kindlasti «T» numbrid saata vahetuseks, oleks väga soovitav ja kasulik.» Kirjutises «Kaks talutajat» rõhutas Semper eriti «Clarté» sõjavastastust. Samal ajal langes Tartu ülikoolis G. Suitsu neli semestrit järgemööda kestnud loengutel prantsuse uuemast kirjandusest pearõhk kolmikule A. France — H. Barbusse — R. Rolland, mis A. Palmi mälestust mööda tõi talle konservatiivsemate õppejõudude hulgas «punase professori» hüüdnime. Vihjeid nii «Clartéle» kui ka H. Barbusse'i isiklikule tegevusele leiame samuti «Loomingu» esimestest aastakäikudest.

Oli üsna loomulik, et kogu see informatsioonitulev leidis meie õppiva noorsoo klassiteadlikumas osas soosivat vastuvõttu. Näit. Võru kirjanikust õpetaja A. Antsoni ümber koondunud noored kirjandussõbrad lugesid tollal «Tarapita» ja A. Bloki ning V. Majakovski luule kõrval Barbusse'i «Tule» katkendeid, mille oli originaalist tõlkinud kohalik gümnasist V. Kaaver. Samas tutvuti «Clarté» programmiga. «See lugemisvara õhutas ja süvendas noortes käärivat rahulolematust,» sedastab kirjandusteadlane L. Tavel. P. Rummo mäletab oma koolipõlvest Tallinna Opetajate Seminaris, et õppeprogrammi klassikud jätnud ta võrdlemisi külmaks, küll aga veetnud ta «tuliseid tunde

koos Rolland'i, Barbusse'i, France'i-ga...»

Asunud 1923. aasta sügisel Tartu, jätkas V. Kaaver sealgi «Clarté» ideede levitamist, sedapuhku juba laienenud sõpruskonnas, kuhu teiste hulgas kuulusid J. Sütiste, K. Siilivask, S. Vusvu ja mitmed muud Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi liikmed. Sel perioodil õnnestus Kaaveril avaldada keskkoolinoorte ajakirjas «Uudismaa» ülevaade «Clarté»-liikumisest ja tutvustada H. Barbusse'i raamatut «Timukad», milles autor kirglikult taunis Balkanil kehtinud profašistlikku jurisprudenti. Koguteose «Tulirynd» I (Tallinn, 1927) kaastöölise nimistus näeme N. Andrezeni, E. Hiire, V. Kaaveri jt. kõrval ka H. Barbusse'i, kelle sulest oli siin üleskutse vaimuinimestele «Olevik ja tulevik». «See on lõkendav kirjutus praeguse korra ja mõtlemisviisi ümberhindamiseks. Vaimlise une magajaile on selle lugemine erutav, nagu vesi uimasele,» kirjutas sel puhul 1928. aasta «Loomingus» R. Kangro-Pool. Paar numbrit hiljem teatas N. Andresen samas Barbusse'i uue ajakirja «Monde» ilmumisest, mis taotles asendada hingusele läinud «Clartéd». Loetlenud «Monde'i» kaastöölisena M. Gorkit, U. Sinclairi, A. Einsteini, H. G. Wellsi, R. Tagore'i jt., andis Andresen lühikese kokkuvõtte ka ajakirja programmist. Kahjuks on tollest ajajärgust kaduma läinud Barbusse'i kiri Kaaverile (O. Kruusi andmetel).

Uue energilise apoloogeedi leidis Barbusse endale Tartu «eluläheduslaste» häälekandja «Kirjanduslik Orbiit» veergudel romaani filoloogia üliõpilase A. Aspeli näol. «Äratavad tähelepanu Aspeli püüdlused mõista meie elulähedusliikumist avaramal foonil, ühises vereringes Euroopa teiste maade kirjandustega. Ilmselt on talle lähedane H. Barbusse oma [— —] nädalalalehega «Monde», kus üheks juhtlauseks oli lähenemine elule ja töötavale rahvale,» iseloomustab E. Siirak Aspeli vastavat reportaaži väliskirjanduse uudiste kohta. Barbusse'il peatus Aspel ka oma raamatutes «Ülevaade prantsuse kirjandusest» (1934) ning «Prantsusmaa ja Euroopa» (1935).

H. Barbusse'i ilukirjandusliku toodangu eestindamist alustati üksikute novellide tõlkimisega perioodikas. Esimese eri raamatuna ilmus temalt 1929. aastal «Looduse Kroonise Romaani» sarjas «Põrgu» M. Sillaotsa tõlkes. Nagu autori kodumaal, nii oli sellel Barbusse'i varasemas loomisperioodi

kuuluv, paiguti zolalikku naturalismi kalduval teosel tähelepanuväärne menu ka meil. Ta peateos «Tuli» jõudis M. Sillaotsa ja A. Aspeli tõlkes eesti lugeja lauale alles 1937. aastal, seega otse Teise maailmasõja eelõhtul, millal üha süngestuv rahvusvaheline olukord tugevgas raamatu ideelist kõlajõudu. Sissejuhatavas essees tõstiski Aspel esile «Tule» sügavat tähendust kaasaja väga tõsisel olukorras. Sama oli ta teinud ka «Loomingus» avaldatud järelehüüdes kirjaniku surma puhul.

Kõnealusest tõlkest avaldati 1954. aastal I. Pullmanni redigeeritud kordustrükk, sedapuhku M. Gorki eesõnaga. Raamatu uustruki ilmumine kutsus esile tervelt neli retsensiooni — V. Altoa, A. Pärsimäe, L. Metsari ja E. Väari sulest. Kahtlemata oli neist kaalukaim prof. V. Altoa «Tõde imperialistlikust sõjast» «Loomingus». Juba varem olid autori loomingulist ning ühiskondlikku tegevust meie perioodikas marksistliku kirjandusteaduse aspektist valgustanud dots. K. Taev ja A. Pärsimägi. Publiitsistlikke sõnavõtte H. Barbusse'i mitmesuguste tähtpäevade puhul kohtame eesti trükisõnas korduvalt hiljemgi. Ja Nõukogudemaa kõrgematele koolidele mõeldud õpikus «20. sajandi väliskirjandus» (e. k. 1971) annab selle sõnameistri elutööst eri peatüki ulatuses ülevaate S. Jemeljanov.

Viimasena ilmus meil 1961. aastal sarjas «Suuri sõnameistreid» «Tule» loogiline jätk — romaani «Selgus», jällegi M. Sillaotsa tõlkes. Tolle eestinduse küpset, kirgast adekvaatsust tahaks siin seda enam ära märkida, et kriitika ei reageerinud selle ilmumisele nimetamisväärselt. Pidi see tähendama «Selguse» põhiprobleemistiku aegumist? Vietnami-sõja peatne aktiviseerumine tõestas lausa vastupidist. Kas ei aita paljusid meist tänapäevalgi ülal hoida romaani peategelase Simon Paulini optimism: «Ma usun tõe võidusse. [— —] Mõttetute võitluse verega määratud randade, merehädaliste röövijate, laevariismete ja karide, liivale rajatud paleede ja monumentide tagant näen ma tõusulaine tulekut...?»

Kokku võttes sedastagem, et kõige intensiivsem oli H. Barbusse'i ideestiku kiirguse otsene vastupeegeldus eesti kirjanduse arenemiskäigus just «Clarté»-perioodil, nagu on oma uurimustes veenvalt näidanud E. Siirak, N. Andresen, H. Peep jt. Kahjuks on märksa vähem uuritud «Clarté» programmilise tegevuse mõju meie töölisajakirjandu-

sele, eriti V. Kaaveri toimetatud töölisajalehtedele. Üheks Barbusse'i ideede järjekindlaks vahendajaks Eestis kirjaniku eluajal osutus ajakiri «Looming», seda tänu toimetajate Fr. Tuglase, J. Kärneri ja J. Semperi «Clar-té»-sõbralikkusele. (Viimane löi Moskva raadio kaudu edasiantud leinatsere-moonia muljete mõju all sugestiivse luuletuse «H. Barbusse'i surma puhul».) Nõukogude ajastul jõudisime Barbusse'i elutöö objekttiivse kirjan-dusteadusliku hindamiseni, samal ajal

levisid meil ta mõlemad peateosed kokku 50 000 eksemplaris. See muidugi ei tähenda, nagu ei tuleks meil selle progressiivse sõnameistri loomingulise pärandi eestindamiseks enam midagi korda saata. Eelkõige aga vajame tema kohta ülevaatlikku monograafiat, milleks oma memuaarilise ja ühtaegu populaarteadusliku laadi õnnestunud põimumise tõttu hästi sobiks ka A. Vi-dali eespool nimetatud teos.

O. Kuningas

INDEX LIBRORUM

Märksõnad Lenin ja leninism sobivad iseloomustama mitutki tänapäeva aktuaalsete probleemidega seotud uut raamatut. Nimetagem kõigepealt seda, mis on pärit Lenini enda sulest: *Iskusstvo* andis välja kaks temaatilist valimikku, nimelt «Lenin raadiost» (koostajad P. Gurevitš ja N. Kartsov), mis sisaldab dokumente, määrusi, dekreete, esseesid, artikleid, mälestusi, ja «Kõige tähtsam kõigest kunstidest. Lenin kinost», mis samuti esitab dokumente ja materjale ning tuli juba teises, täiendatud trükis. Täiendatud trükk anti välja ka A. Zapadovi teosest «Mõte ja sõna» (*Sovetski Pissatel*), mis sisaldab vaatlusi Vladimir Leninist kirjutuslaua taga. Edasi peaks nimetama A. Berežnoi õppevahendit ülikooliseminariks «Lenin ja žurnalistika» (Leningradi ülikool), siis V. Soskini uurimust «Lenin, revolutsioon, intelligents» (*Nauka Siberi osakond, Novosibirsk*), artiklikogumikku «V. I. Lenin ja mõnesid nõukogude ühiskonna sotsiaalse struktuuri muutumise küsimusi üleminekuperioodil» (Moskva ülikool) ning Uruguai ja rahvusvahelise kommunistliku liikumise tegelase, Uruguai töölisjuhi R. Arismendi raamatut «Lenin, revolutsioon ja Ladina-Ameerika» (*Progress*), mis tõlgitud hispaania keelest.

Psühholoogia, sotsiaalspsühholoogia ja sotsioloogia val-last on samuti kirjastamist leidnud mõnigi teos, mis ei tohiks kahe silma vahele jääda. Kõigepealt äratab tähelepanu raamat «Üldpsühholoogia probleemid» (*Pedagogika*), mis pärit välja-paistva nõukogude psühholoogi ja filosoofi S. Rubinsteini (1889—1960) sulest. Meenutame siinkohal, et S. Rubinsteini huvi inimese ontoloogiliste probleemide vastu leidis oma kulminatsiooni tõenäo-

liselt käsikirjas «Inimene ja maailm», mis küll kahjuks jäi lõpetamata. Välja-võtetega sellest võib tutvuda ajakirja «Voprossõ Filosoofi» 1966. aasta juuli- ja 1969. aasta augustinumbri vahendusel. Uutest teostest tutvustame veel gruusia psühholoogide artiklikogumikku «Psühholoogilisi uurimusi» (toim. A. Prangišvili; *Metsniereba*, Tbilisi); *Progress* jätkab küll aeglaselt, ent kiiduväärt järjekindlusega prantsuse psühholoogide kapitaalse «Eksperimentaalpsühholoogia» avaldamist, mis seal tuli väga nimekate *psyche*-uurijate P. Fraise'i ja J. Piaget' käe all. Sellest teosest, mis seisab koos üheksast vihikust, ilmus meil nüüd neljas — «Õpetamine ja mälu» (I ja II ühes köites — 1966, III — 1970). Siinkohal sobib nimetada ka kodumaist uurimust, A. Veini ja B. Kamenetskaja «Inimese mälu» (*Nauka*). *Molodaja Gvardija* populaar-ses, üldarusaadavas seerias «Heureka» tulid juba teist korda V. Levi «Mina ja meie» (inimese psühholoogilisest omapärasest isiksusest) ning J. Kolominski «Inimene inimeste hulgas» (sotsiaalpsühholoogiast). *Progress* tegi kättesaadavaks silmapaistva poola filosoofi, sotsioloogi ja psühholoogi T. M. Jaroszewski kapitaalse uurimuse «Isiksus ja ühiskond». Vaatluse all on mark-sism, eksistentsialism, strukturalism ja kristlik personalism. Oiguse sotsiaalsed probleemid saavad jutuks pealkirja all «Inimene ja ühiskond» (Leningradi ülikool), tänapäeva ameerika religioo-nipsühholoogiat arvustab M. Popova teoses «Religiooni psühholoogilise apo-loogia kriitika» (*Mõsl*), uuesti anti välja A. Suhhovi raamat «Religioon ühiskondliku fenomenina» (*Mõsl*), mis käsitleb usundi filosoofilisi probleeme.

RINGVAADE

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS (pea-
 toimetaja asetäitja), J. KROSS,
 P. KUUSBERG (peatoimetaja),
 R. PARVE, J. PEEGEL, L. REM-
 MELGAS, P.-E. RUMMO, E. VE-
 TEMAA.

- 707 J. KROSS
 Taevakivi
- 759 V. HÄRM
 Luuletusi
- 764 E. MAASIK
 Suverapsoodia
- 785 N. BATURIN
 Kratt mu kallis
- 789 M. SAAT
 Hendrik
- 793 A. SIIG
 Ballaad maailmavaatest
 Tank
 Koloniaalrapsoodia
- 797 T. LEHTMETS
 Lehma-Loviisa
- 828 E. ASTRAMSKAS
 Mets
 Van Goghi päike
 Berberi tüdruk kaameliga
 Visioon I, II
- 832 V. RUMESSEN
 Rudolf Tobias ja eepos «Kalevipoeg»
- 842 H. VÄLI
 Kaasakõndimist meie lasteraamatu tege-
 lasega
- 859 L. TSEHHANOVSKAJA
 «Lõuna-koolkond» tänapäeva Ameerika
 Ühendriikide kirjanduses
- 867 R. RISTLAAN
 Juurtest ja võrsetest
- 869 A. KAALEP
 Informatsioon arlekiini kuues
- 871 H.-K. HELLAT
 Võimalused ja võimatused
- 873 L.-A. SINIJÄRV
 «Valitseja» teine raamat
- 876 RINGVAADE
- Esikaane siseküljel:
 M. BABURIN. Võidukas töö (Kõrgreljeef)
- Tagakaane siseküljel:
 P. PICASSO. Inimene varsaga (Tušš)
- Kleebistel:
 I. MALIN. Kaks lindu (Segatehnika)
 I. MALIN. Pääsulind (Õli)

Toimetuse aadress: 200 001, Tal-
 linn, Harju t. 1, tel. 413-65,
 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tal-
 linn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 6. IV 1973.
 Trükkimisele antud 3. V 1973.
 Trükiarv 16 000. Trükipaber
 nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid
 11,25 + 2 kleebist. Tingtrüki-
 poognaid 14,95. Arvestuspoog-
 naid 13,47. MB-04446. Tellimise
 nr. 1057. EKP Keskkomitee Kir-
 jastuse Trükikoda, Tallinn,
 Pärnu mnt. 67-a. «Looming»
 nr. 5, mai 1973.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
 Орган Союза писателей ЭССР
 «Лooming» («Творчество»)
 № 5, май 1973.

PABLO PICASSO

Inimene varsaga (Tušš) 1942

50 KOP.

78 174